

Varga Jenő: Az imperializmus gazdasági bírálata

nek a tanulmányunk célja: megvizsgálni, hogy az áru- és tőkevitelnek milyen jelentősége van a kapitalista államok egész gazdasági életében! Az emberek túlnyomó többsége bizonyára azon a nézeten van, hogy ez a lehető legfőlösegebb munka, amibe valaki belefoghat. Hisz évtizedek óta ezer és ezer könyv hirdeti az árukivitel és tőkeexport nélkülözhetetlenségét a modern kapitalizmus számára. Az Európát lenyűgöző fegyverkezést mindenütt azzal indokolták meg, hogy az illető állam világgazdasági érvényesülése miatt nélkülözhetetlen. A modern diplomácia teljesen átalakult a finánc-tőke érdekképviselőjévé. Minden hónapban pontosan megjelennek a külkereskedelmi forgalomról beszámoló statisztikák. Tudós közgazdászok és politikusok minden kis eltolódást megfigyelnek, okait kikutatják és megkongatják a vészharangot, ha valamely állam külkereskedelme egy fél százalékkal emelkedik a többi rovására! A mai világháborúnak is legfőbb okát a német-angol vetélkedésben a világpiaci érvényesülésért látja mindenki! Uszító konzervatívok, mint Rewentlow, ebben a tekintetben teljesen egy véleményen vannak a szociáldemokrata írók többségével. Hogy csak egy példát hozzak föl a számtalan közül, August Winnig, a német építőmunkások egyik vezetője a következőt írja:

„Az imperializmus ... a közgazdaság túlterjedése a nemzeti határon ... történelmi kategória, mint a feudalizmus, a manufaktúra, a korai kapitalizmus volt. A szocialistáknak nem lehet céljuk feltartóztatni egy olyan fejlődést, amelyről föltesszük, hogy a szocializmushoz kell vezetnie, hogy annak szükségszerű megelőzője. Csak utópisták hagyhatják figyelmen kívül ezeket az összefüggéseket.” *

* August Winnig: *Der Krieg und die gewerkschaftliche Internationale. Sozialistische Monatshefte*, XXI. évf. I. 14.

Ez az a gondolatmenet, amelynek alapján a német munkásság vezetői a hadihitelek megszavazásával a maguk ügyének vallották a most folyó világháborút. Mert ha az imperializmus szükségszerű következménye a modern kapitalizmusnak, szükségszerű megelőzője a szocializmusnak, úgy utópizmus ellene küzdeni, úgy vállalni kell azt minden következményével, tehát a most dúló világháborúval együtt! Annál is inkább, mert hiszen nyilvánvalónak látszik, hogy az európai ipari munkásságra a legborzasztóbb válság, sohasem látott munkanélküliség, nyomor és szenvedés hárulna, ha Európa megszűnnék a világ ipari műhelye lenni. A német irodalomban a leg-sötétebb színekkel festi az európai munkásságot az idegen világ-részek ipari önállósulása révén fenyegető veszedelmet a német szocialista pártból éppen gyarmatpolitikai nézetei miatt kizárt Hildebrand.* Ilyen körülmények közt szinte oktalan merészségnek látszik még csak föl is vetni azt a kérdést, vajjon szükségszerű-e az imperializmus és helyes-e az a gazdaságpolitika, amelyet ma minden európai nagyhatalom követ és amelyet Renner a következőkép határoz meg: „Kartellvámok a belföldön: erőltetett árukivitel külföldre, hazai tőke elhelyezése külföldön és erős fegyverkezés tengeren és szárazföldön ezeknek a külföldön elhelyezett tőkéknek a védelmére”. (Anglia annyiban kivétel, hogy ott nincsenek ipari védővámok.)**

Szemben ezzel az általánosan elterjedt és elfogadott tétellel, hogy az imperialista gazdaságpolitika ebben az értelemben szükségszerű velejárója a kapitalizmus legújabb fejlődésének, tanulmányunk folyamán arra a végeredményre jutottunk, hogy

az imperializmus nem jelent szükségszerű fejlődési fokozatot a kapitalizmus fejlődésében.

Mielőtt e tételünk bizonyításához fognánk, némileg meg kell világítanunk a szükségszerűség fogalmának itt használt értelmét. Ha azt mondjuk, hogy az imperializmus nem szükségszerű fejlődési fok, természetesen nem azt értjük alatta, hogy ismeretelméleti szempontból nem szükségszerű, tehát előzményeiből nem szükségszerűen következik; mint minden esemény, az imperializmus is ilyen értelemben persze szükségszerű. De nem szükségszerű a szükségszerűségnek szociológiai értelmében. Nem szükségszerű abban az értelemben, mintha imperializmus nélkül a modern kapitalizmust, illetve Európa imperialista álla-

* Georg- Hildebrand: *Die Erschütterung der Industrieherrschaft und des Industrioszialismus*. Jena, Fischer 1902.

** Karl Renner: *Sozialistischer Imperialismus oder internationaler Sozialismus. Kampf*, 1915, 111. lap.

mainak lakosságát súlyos gazdasági károsodás vagy éppen a megélhetés lehetetlensége fenyegetné. Az a tény, hogy a közvélemény ma szinte egyhangúlag ezt a nézetet vallja, nem kell hogy megtévesszen bennünket. Ha Marx *Kapital*-ját olvasgatjuk, a gyönyörű példák végtelen sorát találjuk, miként harcolt az egész angol tőkésosztály körömszakadtig a kizsákmányolás időbeli korlátozása, a munkaidő törvényes megrövidítése ellen; hogyan fejtette ki Senior a tőkés általános helyeslése mellett, hogy a munkás 11 órán át csak a tőkés kiadásait és saját munkabérét termeli meg és csak a tizenkettedik órában végzett munkájával termeli meg a tőkés profitját: tehát a munkaidő megrövidítése a kapitalizmus végromlását jelenti. Ma már tudjuk, hogy a munkaidő törvényes szabályozása egyáltalán nem okozott a kapitalizmus gazdasági rendjében kárt: ellenkezőleg, a munkaidő megrövidítése a munkateljesítmény oly növekedését idézte elő, hogy a munkabéreköltség semmivel se emelkedett. Viszont a rövidebb munkaidővel együttjárt nagyobb munkaintenzitás azt eredményezte, hogy ugyanavval a berendezéssel, ugyanannyi hajtóerővel, világítással, amortizációval, általános költséggel bizonyos idő lefolyása alatt több árút lehetett termelni, úgy hogy az összes termelési költség a munkaidőkorlátozás által nem hogy emelkedett volna, hanem csökkent. A legmodernebb üzemszervezeti rendszer, a taylorizmus, éppen ezen a megismerésen épül föl. Vagyis a munkaidő törvényes korlátozása, amelytől az egész tőkésosztály a kapitalizmus bukását várta, éppen ennek az ellenkezőjét eredményezte. Ezért most sem szabad az imperializmus állítólagos nélkülözhetetlenségéből annak szükségszerűségére következtetni.

De nem szükségszerű az imperializmus a gazdasági szükségszerűségnek ama fogalma szerint sem, amelyet a tudományos szocializmus szokott alkalmazni, hogy az imperializmus azért volna szükségszerű, mert a termelőerők fejlődését, a közgazdasági életnek magasabb fokra való emelkedését jelentené. Tanulmányunk során bizonyítani fogjuk, hogy az imperializmussal együttjárt, annak lényeges alkatrészét képező tőkeexport éppen ellenkezőleg a termelőerők fejlődésének meglassulását idézi elő. Az imperializmus nem szükségszerű voltát részleteiben a következő tétélekkel akarjuk bizonyítani:

1. Az árúexport fontossága a gazdasági életben sokkal kisebb, mint ezt általában hiszik és jelentősége az utóbbi évtizedekben nem mutat emelkedő irányzatot.

2. Az árúexporthoz nem szükséges a fegyveres imperializmus.
3. A fegyverkezés költségei felülmúlják a kivitel tiszta hasznát.
4. A tőkeexport fontossága szintén sokkal kisebb, mint ezt általában hiszik.

5. A tőkeexportból és így az egész imperialista gazdasági politikából csak a finánciókének van haszna, ellenben az egyes imperialista államok egész közgazdaságának fejlődésére károsan hat.

Tételeink bizonyítására első sorban annak az államnak statisztikai adatait használjuk föl, amelynek külkereskedelmi forgalma az utolsó évtizedekben a legrohamosabban növekedett, amelynek sajtója és politikai irodalma a legerősebben hangsúlyozta az imperialista külpolitika nélkülözhetetlenségét: a Német birodalom adatait. A vizsgálat exaktségát nagyon emelte volna, ha az Unió adatait dolgoztuk volna föl, mivel ott van termelési statisztika (a népszámlálás keretében); viszont ha az Unió adatait dolgozzuk föl, feladatunkat túlságos könnyűre szabtuk volna, mert az Unió árú-kivitele területének nagy kiterjedése és a belső árúcsereinek ebből származó nagy aránya miatt lakosságának számához képest igen csekély. (A kivitel 1910-ben mindössze 78 márka fejenként.) Viszont nem lett volna helyes a másik nagy imperialista állam, Anglia adatait sem irányadóul elfogadni. Anglia gyarmataival igen szoros gazdasági kapcsolatban áll: az angol települő gyarmatok (Kanada, Ausztrália) voltaképp csak Angliának tengerentúli részei és a velük lebonyolított forgalom az imperializmus itt tárgyalt szempontjai szerint nem tekinthető igazi külkereskedelmi forgalomnak. Ezért csak kivételesen fogunk angol adatokat fölhasználni, bizonyításunk főanyagát a Német birodalom adataiból vesszük.

I. Az árúexport jelentősége a Német birodalom gazdasági életében fölötté csekély.

A Német birodalom kivitele 1913-ban 10,096 milliárd M volt. Aki ezt az óriási számot olvassa, első pillanatban nagyon kételkedni fog előbbi tételünk igazában. De vizsgáljuk meg, mi történék a német közgazdasággal, ha ezt az egész 10 milliárdnyi kivitelt teljesen elvágnák, úgy hogy külföldre semmit nem lehetne kivinni. Vizsgálván a kivitel összetételét, azt látjuk, hogy a 10 milliárd kivitelből volt*:

	Millió M
Nyersanyag	1518
Élelmiszer	1036
Összesen	2554

Ezt a 2554 milliót nyugodtan levonhatjuk a kivitel megszűnése folytán veszendőbe menő összegből, mert Németországnak úgy élelmi-

* Az adatok a *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* 1914. évfolyamából valók, 181. lap.

szerekből, mint ipari nyersanyagokból jelentékeny behozatali többlet van. Nem vinnék tehát ki ezeket az anyagokat, hanem vagy a belföldön használnák fel, vagy a külföldi behozatalt pótolnák vele. Ily módon csak kevés kereskedelmi haszon veszne el: a német közgazdaság vesztesége a kivitel szünetelése folytán így 7446 millió M-ra redukálódna.* Tegyük fel azonban, hogy az eddig kivitelre került nyersanyagok egy harmadrészét nem lehet a belföldön felhasználni és így vonjunk le csak kerek 2 milliárdot: maradna a kivitel megszűnése folytán beálló veszteség kerek 8 milliárd M.

Ha megnézzük Németország behozatali statisztikáját, azt látjuk, hogy Németország behozatala 1913-ban**:

	Millió M
Félig kész áru	1239
Kész áru	1479
Összesen	2718

Azt hiszem, semmi kétség sincs az iránt, hogy ha Németország kivitelét elvágják, Németország nem hozna be tovább félig vagy teljesen kész iparcikket, hanem azokat maga termelné meg a bel-

* Hogy az élelmiszer- és nyersanyagkivitel jogunk van levonni a kivitelből, mert az illető anyagokból behozatali többlet van, avagy termelésükről könnyen át lehet térni belföldön felhasználható rokon anyagok termelésére, a következő adatok bizonyítják:

Németország kivitele 1913-ban	Millió M
<i>Kőszén</i>	516
<i>Cukor</i>	265
<i>Prémek nyersen</i>	225
<i>Búza, rozs, zab</i>	314
<i>Búza-, rozsliszt, árpa-, zabkása</i>	148
<i>Marhabőr nyers</i>	81
<i>Nyers gyapot</i>	56
<i>Nyers gyapjú és állati szőr</i>	97
<i>Olajpogácsa, növényzsír</i>	90
<i>Kender, len, jutta nyers</i>	35
<i>Nyers kaucsuk és hulladék</i>	28
	1855

Ez a néhány tétel adja az élelmiszer- és nyersanyagkivitel 70%-át ezek közül a dült betűkkel szedettekbe behozatali többlet van. a cukorkivitel elmaradásával az élelmiszertermelést lehetne a belföldön fokozni; a szénből is 288 millió M behozatal van. (*Siat. Jahrbuch* 1914, több helyén főleg 252. lap.)

** U. o. 181. lap.

földön.* A 8 milliárdnyi kivitelből közvetlenül 27 milliárdot pótolna az eddig külföldön termelt iparcikkek belföldi termelése. Ilyenformán Németország tiszta bevétel-vesztesége már csak 6,3 milliárd márkára rúgna.

Ez még mindig tekintélyes összeg, de korántsem döntő fontosságú a Német birodalom gazdasági életében. Ez az 6,3 milliárd ugyanis nem tiszta veszteséget jelent a német közgazdaságra, mert hiszen ez az összeg nem tiszta bevétel. Ebben benne foglaltatik

* Mi se jellemzőbb a legmodernebb államok árúcserejére, mint hogy iparcikkeket cserélnek iparcikkéért és pedig gyakran egészen hasonló, egymástól alig különböző ipari termékeket. Ebből a szempontból különösen érdekes Európa két leghaladottabb államának, Angliának és Németországnak árúcsereje. Németország eladott Angliának 1913-ban 792 millió M értékű kész árút, ellenben 246 millióért vásárolt tőle.

Németország behozatala Angliából	Millió M	Németország kivitele Angliába	Millió M
Gyapotfonál	91	Selyemszövet	37
Gyapjúfonál	83	Gyapotfonál	12
Gyapotszövet (kammzug)	82	Gyapotkeztyű, tricot stb.	28
Gyapjú ruhaszövet	22	Gyapot alsóruha	17
Gyapotszövet	14	Gyapjú ruhaszövet	30
	292	Gyapotszövet színes	18
			142
Vas tengeri hajók	22	Sín stb.	44
Gépek	21	Gépek	32
Pléh	13	Pléh	18
		Rúd- és formavas	20
		Elektromosipar	26

Látjuk, hogy ugyanazon megjelölésű árúk szerepelnek úgy a behozatalnál, mint a kivitelnél, ami szinte gazdasági lehetetlenségnek látszik. Némi különbség persze van az árúk közt. Az Angliából behozott fonal majdnem kizárólag 47-es számnál finomabb fonal, amit Németországban nem gyártanak; a gépek bizonyára olyan fajták, amelyeket eddig Németországban nem gyártanak, Anglia igen vékonyra hengerelt dobozpléhet (*Weissblech*) hoz be, míg Németország közönséges pléhet (*Schwarzblech*) visz ki oda. Hasonló apró különbségek forognak fenn a gyapotárúk kicserélésénél is. Históriai avagy speciális telephelykülönbözések miatt manapság egy vagy más igen hasonló ipari cikket Angliában vagy Németországban annyival olcsóbban lehet termelni, hogy a csekély szállítási költség mellett a másik állam hasonló termékével versenyezni lehet. De természetes, hogy mindezeket az iparcikkeket —valamivel drágábban— Németország maga is képes volna megtermelni, ha a kivitelnek általunk föltételezett teljes megszűnése bekövetkeznék. (Az adatokat lásd: Gustav Stolper: *Studien zur künftigen Wirtschaftspolitik der Monarchie. Oesterreichischer Volkswirt*, 1915 dec. 25.)

külföldön bevásárolt nyersanyagok ára*, valamint olyan nyersanyagoké is, amelyeket a belföldön föl lehet használni. Tegyük föl hogy az elmaradó 63 milliárd M tiszta iparcikk-kivitelnek a fele. tiszta haszon, munkabér, profit, földjáraadék volna, a másik fele pedig külföldi nyersanyagokból és a belföldön hasznosítható belföldi nyersanyagokból állna: ez esetben a német közgazdaság tiszta vesztesége a kivitel teljes elvágása folytán mindössze évi 3,15 milliárd márka lenne. Ez még mindig igen tekintélyes összeg, de a Német birodalom összes jövedelméhez képest már nagyon kicsi.

A Német birodalom lakosságának évi tiszta jövedelmét Helfferich 40 milliárd márkára becsüli: a kivitel teljes elvágása folytán beálló 3,15 milliárd kár tehát az egész birodalom nemzeti jövedelmének csak 7,9%-át teszi. Ez a szám mutatja, hogy a kivitel teljes megszűnése egyáltalán nem jelentene katasztrófát a Német birodalom gazdasági életére. Hisz egyetlen rosszabb termés ugyanannyi kárt okoz a német közgazdaságnak, mint az egész kivitel megszűnése.**

A kivitel teljes megszűnéséből származó kár kis jelentősége akkor is kitűnik, ha nem az egész német nemzeti jövedelemhez, hanem a keresők jövedelméhez hasonlítjuk. A Német birodalomban volt az 1907. évi foglalkozási statisztika adatai szerint 26,176.168 kereső. Mivel a keresők száma 1895-től 1907-ig 20 millióról 26-ra

* Németország kivitt külföldi nyersanyagokból készült ipari termékeket:

	Millió M
Nyers selyem, selyemhulladék, szövet, keztyű stb. selyemből	240
vagy selyemkeverékből	271
Gyapjúárúk	446
Gyapotárúk	132
Ruhaneműek	229
Bőr és bőrárúk	91
Gyapjúfonal	61
Gyapotfonal	57
Kaucsukárúk	28
Kaucsuk stb.	28
	<hr/>
	1555

Természetes, hogy az egyéb árúk közt is igen sok a külföldi anyagból készült alkatrész. Lásd *Stat. Jahrb.* 252. lap.

** Németországban 1913-ban 15 millió ha. volt rozssal, búzával, árpával és zabbal bevetve; ha a termés hektáronként 3 métermázsával lett volna kisebb — vagyis csak akkora lett volna, mint az előző 1903 — 1912. évtized atlagá — ez 45 millió q kisebb termést jelentett volna majdnem azonos költség mellett: a Német birodalom vesztesége pusztán ennél a négy gabonafélénél fölülmulta volna a másfél milliárd márkát. Ha az egyéb mezőgazdasági termékeknél is hasonló arányú, tehát nem nagy csökkenést teszünk fel, úgy a károsodás busásan fölrne az egész kivitel megszűnéséből származó kárral. (Adatok *Stat. Jahrb.* 44. lap.)

szaporodott, a keresők számát 1913-ban bátran 29,3 millióra tehetjük. Ha a föltételezett 3,15 milliárd M évi tiszta veszteséget fölosztjuk a 29,3 millió kereső közt, azt találjuk, hogy átlag 107 M, havi 9 M veszteség jut minden egyes keresőre: nyilvánvaló, hogy ez egyáltalán nem tesz jelentős veszteséget a Német birodalom lakosaira nézve.

Azonban föl lehetne vetni a kérdést, hogy a Német birodalom egész lakosságára talán így áll a dolog, de speciálisan az ipari munkásosztályra nézve nem! Hiszen az imperialista gazdasági politikát az ipari munkásság körében éppen azzal igyekeztek népszerűvé tenni, hogy azt mondták, miszerint az ipari kivitel megszűnése óriási munkanélküliséget, nyomort és szenvedést zúdítana a német munkásosztályra. Vizsgáljuk meg a dolgot az ipari munkásosztály szempontjából.

Föltettük, hogy Németország kivitele teljesen megszűnnék, 6,3 milliárd M német iparcikk teljesen eladatlan maradna, illetve termelését teljesen abbahagynák. A német munkásosztály számára ez tekintélyes munkabérvészteséget jelentene. Mivel a német ipari kivitelben igen sok a tömegárú*, talán nem tévedünk, ha átlag 20% munkabért

* A német ipari kivitel főcikkei:

	Millió M
Nyersvas	131
Sín	74
Drót	76
Vascsővek	84
Pléh	103
Rúdvas	205
Vasárúk, gépeken kívül	652
Gyapotárúk	446
Gyajjú árúk	271
Kátrányfestékek	142
Gépek és géprészek	680
	2764

Stat. Jahrbuch, 252. lap.

A német ipari kivitel oroszlánrésze vassfeldgármányokból áll, amelyek rendkívül magas organikus összetételű tőkével, kevés munkaerővel termeltek. Nagyobb munkamennyiség- csak a gépeknél tehető föl, bárha ott is a tömeg-termelés dívik. A textiliparban a munkabérrész tudvalevően nagyon kicsiny. Hogy a vasárúknál milyen rohamosan esik a munkabér a termék egységéhez képest, arra jellemző a következő példa. Az amerikai vasiparban esett munkabér egy tonna árú termelésénél:

	188	1901
a sínhengerlőkre	15 cent	1 cent
a dróthengerlőkre	212 „	12 „
a drótmelegítőkre	80 „	5 „

H. G. Heimann: *Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengetuerbe*. Stuttgart, 1914, 25. lap; idézi Hilferding: *Das Finanzkapital*, 221. lap.

veszünk fel: ez 1,26 milliárd munkabérvesztéséget jelentene a német 39 ipari munkásságra. A német ipari, kereskedelmi és forgalmi munkások (nem az összes keresők) száma az 1907. évi foglalkozási statisztika szerint volt: 10,159,346*. Mivel az ebben a foglalkozási ágban alkalmazott munkások száma Németországban rohamosan szaporodik (1895 és 1907 közt 7 millióról 10 millióra**): 1913-ban az ipari, kereskedelmi és forgalmi keresők számát legalább 12 millióra vehetjük föl. (A német betegsegélyző pénztáraknál 1912 végén 13,217.705 tag volt betegség ellen biztosítva, akikből csak igen kis hányadrész tartozik a mezőgazdasághoz.***) Ha az 1,26 milliárdra becsült munkabérvesztéséget a német ipari munkásságra egyenletesen elosztjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a német kivitel teljes megszűnése esetén minden német ipari munkás kb. évi 100 márka munkabérvesztéséget szenvedne, vagyis heti 2 márkát, ami semmiesetre sem olyan összeg, ami a német ipari munkásság megélhetését súlyosan veszélyeztethetné. Természetes, hogy az ipari kivitel megszűnése nemcsak a közvetlenül elvesztett munkabérrel rosszabbítaná a munkásság helyzetét, hanem az ipari tartaléksereg nagyarányú megszorodása a munkapiacot igen hátrányosan befolyásolná és a munkabérek általános csökkenését idézné elő. Azonban nem szabad elfeledni, hogy itt csak egy teljesen irreális föltételezés, a német kivitel teljes megszűnésének következményeiről van szó; másfelől pedig az imperializmus súlyos terheket ró a munkásosztályra. Mindkét dologra még visszatérünk.

Azt hisszük, hogy eddigi fejtegetéseink alapján bebizonyítottnak vehetjük első tételünket, hogy a kivitelnek megközelítőleg sincs olyan nagy gazdasági jelentősége, mint azt általában hiszik. Fölmerülhet azonban az ellenvetés, hogy ez talán 1913-ban még így áll, amde a fejlődés iránya az, hogy a kivitel évről-évre rohamosan növekszik, a kivitel fontossága rohamosan nő és így ami 1913-ra igaz lehet, tíz-húsz év múlva nem lesz igaz. Ezzel a nézettel már Sombart sikeresen szembeszállt és kimutatta, hogy a dolog éppen ellenkezőleg áll: a „kiviteli kvóta” (*Exportquote*) a német ipar jóformán minden ágában süllyedő irányzatot mutat. Sombart a következő adatokat közli:

A kiviteli többlet volt a statisztikailag fölvelt vagy becsléssel kiszámított összes termelés százaléka†:

* *Stat. Jahrbuch*, 14. lap.

** U. o.

*** U. o. 370. lap.

†Sombart: *Die deutsche Volkswirtschaft im 19-ten Jahrhundert*, Volksausgabe, Berlin, 1913, Anlage 36, amely Rud. Meerwarth számításait tartalmazza és 371. lap, Sombart saját számításai.

	1880—85	1885—91	1892—94	1895—99	1900—904	1905—08
Kőszén	11·2	8·1	6·5	7·4	8·5	6·4
Cink	45·3	40·2	31·3	21·3	21·8	25·9
Gyapotárúk ...	14·4	13·9	13·3	10·8	11·9	—
Gyapjúárak ...	37·6	37·4	32·5	31—	33·9	—
	1880				1900	
Vasipar	29·3				7·8	
Bőripar	31·1				16·5	

Vegyipar: a munkások száma 1887—95 közt 60,5%-kal emelkedett, a kivitel mennyisége csak 38,2%-kal.

Gépipar: a munkások száma 1882—95 közt 6%-kal emelkedett, a kiviteli többlet ellenben 199%-kal csökkent.

Hogy mennyire csal sokszor a látszat, mennyire túlbecsülik a kivitel jelentőségét és mennyire nem értékelik kellően a belföldi fogyasztás óriási nagyságát, erre nézve legjobb példa az angol gyapjúipar statisztikája. Az angol posztót a világ minden részében megtaláljuk és az ember hajlandó azt hinni, hogy a termelésnek legalább fele kivitelre kerül: ezzel szemben Schulze-Gavernitz *Britischer Imperialismus* című munkájában közli a bradfordi kereskedelmi kamara adatait az angol gyapjúipar viszonyairól*:

Év	Anglia fogyasztása	Anglia kivitele gyapjú és kamgarn árúból	
	hazai és importált gyapjúból millió font sterling	millió font sterling	a fogyasztás %-a
1877	373	17·3	5
1882	356	17·9	5
1887	392	20·6	5
1892	467	18·5	4
1897	470	17·9	4
1902	513	14·2	3

Ha bármely ország egyes iparágában van mód a termelés és a kivitel arányáról pontos adatokra szert tenni, mindig azt találjuk, hogy az árúexport jelentősége sokkal kisebb, mint ezt általában vélik. Ennek természetes oka az, hogy a külkereskedelmi forgalom adatait havonta nagy nyilvánossággal közlik, az ipari termelés adatairól ellenben a legritkábban bírnak statisztikával és akkor is csak igen szűk körben ismerik azokat. Valószínű, hogy a kereskedelmi mérleg fontosságát annyira túlbecsülő merkantilista közgazdasági rendszernek hatása is megnyilvánul még mindig ebben a fölfogásban.

Ezekkel az adatokkal szemben az az ellenvetés merülhet föl, hogy ezek egyes iparágak kiragadott adatai, holott azt kellene bizonyítani, hogy az egész német közgazdaságra nézve kisebbedett

*Idézi: A Hofrichter: *Der englische Handelskrieg. Die Neue Zeit*, Jg. 33, Bd 1, 1910, 651. 1.

a kivitel jelentősége, csökkent a „kiviteli kvóta”. Ezt nem könnyű bizonyítani. Ha az export súlyviszonyait vizsgáljuk, nem tudjuk számbavenni, hogy újabban esetleg a kivitt súlyegységekben sokkal nagyobb munkamennyiség foglaltatik, tehát a kivitelnek egy súlyegysége közgazdaságilag nagyobb jelentőségű, mint régebben. Ha viszont az értékeket vesszük a számítás alapjául, kénytelenek vagyunk figyelmen kívül hagyni a javak árváltozását, különösen az utóbbi évtizedben föllépett nagy drágulást, ami a külkereskedelmi forgalom jelentőségét az utolsó évtizedben látszólag emeli, mert hisz a drágulás a külföldön fogyasztott áruk árát is arányosan emelte. A kivitelre került értékek szempontját véve figyelembe, kapjuk a következő táblázatot*:

A Német birodalom

	keresőinek száma (csak főfoglalkozás) a foglalkozás nélkü- liek nélkül	összes kivitele (<i>Spezialhandel</i> illetve <i>Besonde- rer Handel</i>) millió M	Esik egy keresőre M	Emelkedés %-a az 1880. évre vonatkoztatva
1880	17,300.000	2892,9 ¹	167	—
1882	17,632.008	3188 3 ¹	181	8
1890	19,100.000	3409,5 ²	168	0
1895	20,139.897	3424, 3 ²	170	2
1900	22,600.000	4611,5 ³	204	22
1905	25,100.000	5735,5 ⁴	222	36
1907	26,176.168	6846,2 ⁵	261	55
1910	27,700.000	7474,7 ⁵	270	60
1913	29,300.000	10096,0 ⁵	348	108

Az egy-egy keresőre eső kivitel évi összege, apró visszaeséseket számba nem véve, évről-évre emelkedik, ami azt bizonyítaná, hogy a kivitel jelentősége tényleg növekedőben van. Az emelkedés azonban nem rohamos, 1880-tól 1910-ig mindössze 103 M fejenként és évenként, vagyis harminc év alatt 62%. De nem szabad figyelmen kívül hagyni két rendkívül fontos körülményt; hogy harminc év alatt

* A kövér betűkből szedett évjáratokban a keresők számát a foglalkozási statisztikából közöljük teljes pontossággal: a többi évnél a keresők hozzávetőleges számát interpolációval számítottuk ki. A külkereskedelmi forgalom adatait a *Stat Jahrbuch* 11886, ²1896, ³⁻⁴1907, ⁵1911 és ⁶1914-es évfolyamaiból vettük. A külkereskedelmi forgalom adatai 1880 előtt csak megközelítő pontosságúak, mert az áruk értékét csak becslés útján állapítottuk meg; azóta a most használatos pontosabb árnyilatkozati rendszer és a szakértők évről-évre megújuló ármegállapítása divik. Az adatok eleinte a *Besonderer Handel*, később a *Spezialhandelre* vonatkoznak. Ilyen hosszú időszakra visszanyúló teljesen egységes statisztikával sajnos nem rendelkezünk ez eltérések azonban nem olyan jelentőségűek, hogy a számok nagysági rendjét megváltoztatnák: ez pedig elegendő pontosság a mi következtetéseink

a német keresők produktivitása, tehát a belső termelés értéke is rendkívül megnövekedett; hogy ezenfölül a termékek ára is most sokkal magasabb, mint 1880-ban volt. Úgy hogy az egész termeléshez képest a kivitelre kerülő rész ma sem több, mint akkor volt.

A termelés emelkedésére nézve pontos adatokkal nem rendelkezünk, mert Németországnak rendszeres termelési statisztikája nincs. Azonban néhány adat alkalmas a német termelés óriási emelkedésének bizonyítására.

Vegyük első sorban az alkalmazott gépek jelentőségére vonatkozó adatokat. A Poroszországban alkalmazásban levő gőzgépek lóereje volt*:

Év	Lóerő	Emelkedés %-a
1882	1,222.000	—
1895	2,358.000	93
1907	5,190.000	532

Ami Poroszországban áll, azt az egész Német birodalomra is általánosíthatjuk. Helfferich egy géplóerő munkáját 10 emberi munkaerő teljesítményével veszi egyenlőnek; ezen az alapon arra az eredményre jut, hogy a gőzgépek munkateljesítménye a Német birodalomban 1907-ben 28 millió ember munkáerejével volt több, mint 1895-ben, míg az összes keresők száma ebben az időközben 20 millióról csak 28-ra szaporodott. Pedig a gőzgépek mellett a petróleum, nyersolaj, gáz és vízierők által mozgatott gépek teljesítőképessége is óriási módon emelkedett. Hasonló emelkedést tapasztalunk a mezőgazdaságban alkalmazott gépek számánál is.

A gépeket használó gazdaságok száma volt**:

	1882	1907	Emelkedés %-a
Közönséges cséplőgépek	268.367	947.003	353
Gőzcséplőgépek	75.690	488.867	644
Vetőgépek	63.842	290.039	470
Kaszálógépek	19.634	301.325	1500
Gőzekék	836	2.995	357

Az alkalmazott gépek rohamos szaporodásán kívül, ami közvetve bizonyítja a Német birodalom termelésének rohamos emelkedését az utolsó néhány évtizedben, némely termelési ágban pontosabb adatokkal is rendelkezünk a termelés mennyiségére vonatkozólag. Az emelkedés százalékát összehasonlítjuk az egy keresőre eső kivitel emelkedésének százalékával.

* Karl Helfferich: *Deutschlands Volkswohlfahrt 1888-1913*. 23. lap.

** U. o. 53. lap.

Mezőgazdasági- és nyerscukor-termelés

	Évi átlag		Emelkedés	
	1883—87 egy hektáron	1903—12 q	abszolút száma	%-a
Búza	13·4	20·7	7·2	55
Rozs	10·—	17·8	7·8	78
Árpa	12·8	20·1	7·3	57
Zab	11·3	19·—	7·7	75
Széna	28·5	42·1	13·6	41
Burgonya	87·4	133·4	46·—	53
	1875—76	1910—11		
Nyerscukor termelés*	358 ezer t.	2590 ezer t.	2142	600

Néhány egyéb termelési ág**

	Időszak	Emelkedés %-a
Széntermelés mennyisége	1887—1911	208
Széntermelés pénzürtéke	„ „	400
Nyersvastermelés mennyisége	„ „	287
Nyersvastermelés értéke	„ „	422
Acéltermelés mennyisége	1886—1910	1335
Vasútak hossza	1885—1911	118
Szállítás tonnakiló méter	„ „	273
Személyszállítás km.	„ „	377
Külkereskedelmi forgalom értéke		
egy keresőre	1882—1913	100
Ugyanaz	1882—1910	52

Ha ezeket az adatokat végignézzük, nyilvánvaló lesz, hogy az egész német termelés az utóbbi 3 évtizedben nagyobb mértékben emelkedett, mint a kivétel, vagyis a kivétel jelentősége az egész német közgazdasághoz, minden egyes keresőhöz viszonyítva is bizonyára csökkent.

Fölmerülhet az a kérdés, hogy ha az egész kivétel jelentősége az utolsó évtizedekben nem is emelkedett, igen is állhat ez a német iparra; hiszen az utóbbi évtizedeket éppen a nagyarányú industrializálódás jellemzi; és a német-angol ellentétet és a most dúló világháborút is rendesen annak tulajdonítják, hogy a német ipar termékei kiszorítják az angol ipar termékeit a világpiacon. A következő táblázatban igyekeztünk megállapítani a német iparcikk-kivétel jelentőségét a német ipar egészére nézve. Ezért 1886-tól kezdve — tovább visszamenni nem tudtunk, mert a német statisztikai évkönyvek csak eddig visszamenőleg közlik a gyártmányokat (az élelmiszerektől elkülönítve) — közöljük az ipar-forgalmi keresők számát összehasonlítva a kivitt iparcikk értékeivel.

* U. o. 57. lap.

** U. o. 62. lap.

lakosság számához arányítva sokkal nagyobb, mint a legimperialistább jellegű Németországé. Íme néhány állam statisztikája:

Németország	{	lakossága 1910-ben... ..	64·93 millió
		kivitele	7474·7 millió M
		esik egy lakosra	123— M
Svájc	{	lakossága 1910-ben... ..	3·76 millió
		kivitele	956·7 millió M
		esik egy lakosra	252— M
Belgium	{	lakossága 1910-ben... ..	7·42 millió
		kivitele	2726— millió M
		esik egy lakosra	376— M*

Vagyis a kis, nem imperialista Svájc kivitele fejenként kétszer akkora, Belgiumé pedig éppen háromszor akkora, mint a hatalmas Németországé. Ebből kitűnik föltevésünk irreális volta, miszerint Németország imperialista politikájának köszönheti kivitelének föllendülését. Bátran elmondhatjuk tehát, hogy Németország kivitele éppenséggel nem szűnnék meg akkor sem, ha imperialista politikájáról lemondana, sőt talán még számbavehető módon sem csökkenne.

Hogy a politikai és hatalmi szempontok mennyire nem fontosak az árukivitelnél, ez kitűnik akkor, ha a német kivitel azon országok szerint vizsgáljuk, ahová a kivitel irányul. Az 1913. évi 10.093 millió M-ra rúgó kivitelből fölvelt**:

	Millió M-t
Anglia	1438
Franciaország	789
Belgium	551
Oroszország	886
Olaszország	393
Összesen	4057 millió M.

Európába irányult a kivitelből 7677 millió M értékű; vagyis több mint a fele az antant országaiba irányult és az összes államok közül Anglia volt Németország árúinak legnagyobb vásárlója. Emellett még eladott Németország angol gyarmatokba és pedig:

	Millió M
Afrikai gyarmatokba	110
Ázsiai gyarmatokba	168
Amerikai gyarmatokba	63
Ausztráliai gyarmatokba	99
Összesen	440 millió M-t.

* Az adatok: *Stat. Jahrbuch 1914: Internationale Übersichten* 57. lap. Úgy Svájc mint Belgium kivitelénél csak a tényleges kivitel adatai vannak felvéve, nem az átviteléi.

** *Stat Jahrbuch*, 255. lap.

Úgy hogy Anglia összesen 1878 millió márkáért vásárolt Németországtól árúkat, összes kivitelének 19%-át. Mivel pedig a német és angol imperializmus közt már egy évtizede állandó a súrlódás és a feszültség, nyilvánvaló, hogy Németország nem fegyveres imperializmusa segítségével, hanem fegyveres imperializmusa ellenére tudott Angliának ennyi sok árút eladni. Vagyis a fegyveres imperializmus nem szükséges előfeltétele az árúexportnak.

III. A fegyverkezés költségei fölülműlják a kivitel tiszta hasznát.

Ezen tétel bizonyításánál visszatérünk arra a nyilvánvalóan helytelen, túlzott föltevésre, hogy Németország egész kivitele az imperializmus következménye, ámbár az előbbi fejezetben már bizonyítottuk, hogy a fegyveres imperializmus nem föltétele az árú-kivitelnek. Ha mégis az imperialisták álláspontjára helyezkedünk, a következő számadást eszközölhetjük:

Németország elvesztene az egész árúkivitel megszűnése folytán, ama biztosan túlzott feltevés alapján, hogy az eddig a külföld számára termelő ipari tőkét és munkaerőt semmi módon, még részben sem tudná hasznosítani, amint ezt az első fejezetben kimutattuk, 3,15 milliárd márkát. Evvel szemben volt a hadügyi kiadás 1913-ban nem kevesebb mint 2095 millió márka.* Így tehát a nagyon is túlzottan fölvelt esetleges veszteséget a hadikiadások majdnem elérik. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a német hadsereg békelétszáma 1914-re 800.646 ember volt**, nyolcszáz ezer élete virágjában, munkaképességének legmagasabb fokán álló férfi termelő-képessége veszett teljesen kárba a német közgazdaság részére, amit nagyon alacsonyan számítva, munkabért és profitot együtt évi 2400 márkára tehetünk személyenkint: ez szintén 1,9 milliárd M évi veszteséget jelent. A két tétel fölülhaladja a kivitel hasznát, még akkor is, ha föl tesszük, hogy a kivitel szünetelése folytán a munkaerőt teljesen kihasználni nem lehetne.

Ami speciálisan a német munkásság szempontját illeti, kiszámítottuk, hogy a német munkásság a kivitel megszűnése folytán körülbelül 1,2 milliárd M évi munkabérvesztést szenvedne, ha a belföldön a termelést és fogyasztást nem sikerülne emelni. Ez minden munkásra évi 100, heti 2 M munkabérvesztést jelentene. Evvel szemben áll a militarizmus költségeinek megtakarítása. A hadikiadások 1913-ban 2095 millió M-ra rúgtak; ezt fölosztva a 29,3 millió kereső közt, esik fejenkint 71 M. Mivel a Német birodalom

* *Stat. Jahrbuch* 1914, 351—53. lap.

** U. o. 343. lap.

adórendszere is erősen a fogyasztási adókra van fölépítve (vám, cukor, szesz fogyasztási adó), ez a számítás annál inkább reális, mert tudvalevő, hogy a fogyasztási adók terhét első sorban a városi fogyasztóközönség érzi.

De az imperializmus gazdaságpolitikája más oldalról is erősen sújtja az ipari munkásságot! Az imperialista gazdaságpolitikának egyik lényeges eleme a belső fogyasztópiac biztosítása a hazai termelők részére. Magas védővámok drágítják meg a külföldi behozatalt; a belföldön kartellek alakulnak a védővám kihasználására. Csak a termelésnek a belföldön a drága ár miatt el nem helyezhető része kerül külföldre, ahol a külföldi árnál sokkal olcsóbban, gyakran az önköltségen aluli áron dobják piacra. Vagyis a német és általában az imperialista államok iparcikkexportja a belföldi fogyasztás monopolisztikus megsarcolásán épül föl. Azt a munkabértöbbletet, amelyet a munkásság az export-indusztrializmus révén szerez, nemcsak a hadügyi kiadások folytán magas fogyasztási adók alakjában fizeti vissza, nemcsak két-három évi keresetét veszti el katonáskodása révén, hanem ezenfölül minden fogyasztási cikket túldrágán kell megfizetnie. Az export-indusztrializmus föltételezett hirtelen megszűnése — ami, ismételjük, egyáltalán nem következik az imperializmus megszűnéséből, amint ezt Belgium vagy Svájc példája mutatja — ugyan nagyobbarányú munkanélküliséggel járna, a föltételezett 1,2 milliárdnyi munkabérvesztés a munkásosztály nagyarányú munkanélküliségében nyilvánulna meg, azonban a katonai kiadások és a katonáskodás megszűnése, valamint az iparcikkek olcsóbbodása ezt a károsodást bőven kárpótolná.

IV. A tőke kivitel közgazdasági jelentősége.

Tőkeexport alatt értjük értékek kivitelét valamely idegen országba, de nem eladás, hanem jövedelmező elhelyezés céljából. A külföldön elhelyezett tőke hozadékát a tőkét exportáló állam polgárai élvezik. Csak ebben az esetben beszélünk tőke kivitelről; ha ellenben a tőkével együtt a tőke tulajdonosai is kivándorolnak az illető országba, akkor tőkevándorlásról szoktunk beszélni. A tőke kivitelnek két főformája van. A tőke kivitel történhet kölcsöntőke alakjában: államok, városok, vasutak kölcsönöket vesznek föl külföldön és ezért fix kamatot fizetnek; a kölcsönt adó tőkések megkapják a nekik járó kamatot, de az ország közgazdaságában közvetlenül befolyást nem nyernek. Az ilyenfajta kölcsönnél az imperialista politika inkább káros mint hasznos: az államok jobban szeretnek politikailag és katonailag gyengébb állam adósai lenni

mint hatalmasé. Ezért a kölcsönök fölvételénél a hatalmi szempontok csak kevésbé érvényesülnek.

A tőkekivitel második fontosabb fajtája, amidőn a tőkét nem kölcsöntőke, hanem közvetlenül termelőtőke alakjában helyezik el; vasutakat, kikötőket, vízműveket építenek, bányákat nyitnak, erdőségeket termelnek ki vele. Hogy a külföldi tőke ilyen vállalathoz foghasson valamely országban, ehhez a helyi kormányzat beleegyezése szükséges és ettől függ, hogy mely állambeli tőkés csoport jut hozzá ilyenforma vállalathoz. A kapitalista államok között fölmerülő külpolitikai súrlódások lényegében akörül forognak, hogy valamely nem-kapitalista államban melyiknek a tőkésai nyerjenek előjogokat termelő-tőkék elhelyezésére. Így a Franciaország és Németország közti éles Marokkó-konfliktus rögtön elsimult, mihelyt a francia tőkésék bizonyos marokkói bányák kihasználását a német tőkének engedték át. A német-angol viszálynak is lényeges eleme a Bagdad-vasút volt. Míg az árúeladásnál a politikai erőnek semmi befolyása nincs, addig a tőkeelhelyezés lehetőségére az imperialisztikus fegyverkezésnek és az imperialista külpolitikának kétségtelenül nagy befolyása van, mert a gyenge „exotikus” államok annak a tőkés csoportnak kénytelenek adni a tőkeberuházási engedélyeket, amely mögött az ott leghatalmasabb, legbefolyásosabb államhatalom áll. A legnagyobb tőkésék ezen a ponton tényleg közvetlen érdekeltiséggel bírnak országuk imperialista és militarista politikájának fejlődésében.

Ez az érdekeltiség kettős: egyfelől az idegen államok területén létesített termelővállalatok sokkal magasabb profithányadot hoznak; hisz éppen ez a tőkeexport hajtóereje. Másfelől a belföldön akkumulált tőke kivitele megakadályozza a termelő üzemek szaporodását a belföldön és így megkönnyíti a kartelleknek, hogy a belföldön a magas kartellárakat főtartsák. Éppen ezért azt tapasztaljuk, hogy mindenütt az úgynevezett „nehéz ipar” tőkésai azok, akik az export-kapitalizmus és imperializmus lehangosabb szóvivői. De bármily nagy is a tőkekivitel jelentősége egyes nagytőkés kategóriák számára, az egész külföldön elhelyezett tőkéből származó jövedelem az egész nemzeti jövedelemhez képest igen csekély. A tőkekivitel szempontjából csak három imperialista állam jön számba: Anglia, Franciaország és Németország. Ezek közül Anglia a legrégebbi tőkét exportáló állam és nála van a külföldön elhelyezett tőkék kamatjának a legnagyobb jelentősége a nemzeti jövedelemben. Voltaképp itt erősen számba kellene venni azt, hogy az angol gyarmatok voltaképp Angliának tengerentúli részei és hogy az exportált

tőkével együtt a tőketulajdonosok egy része is a gyarmatokba költözik; mindezt azonban, noha számításunk javára szolgálna, elhanyagoljuk.

A következő három táblázat mutatja az export-tőkéből származó jövedelem jelentőségét az egész nemzeti jövedelemhez képest:

Anglia külföldön elhelyezett tőkéjének összege:

	Millió £
Giffen becslése szerint 1900-ban ¹	2500
Paish számítása szerint 1906/7-ben ¹	2700
Speyer szerint 1911-ben ²	3550
Sartorius szerint 1914-ben ³	3192
A külföldön elhelyezett tőke jövedelme Paish szerint 1906/7-ben 5,2% átlagos kamatozás mellett ¹	140
Anglia évi összes jövedelme Giffen szerint 1900-ban ⁴	1740
Chiozza-Money szerint	
1908-ban*	1840
A külföldön elhelyezett tőke jövedelme tehát az összes jövedelemnek kerekben csak	7,5%-a

A becslések ugyan némi ingadozásokat mutatnak; de éppen ezért különböző tudósok véleményét halmoztuk össze, hogy az eltérések mérete látható legyen. Még csak azt jegyezzük meg, hogy a külföldi tőkéből származó jövedelembecslések közül a legmagasabbat vettük föl, noha elméletünk bizonyítására tetszetősebb lett volna valamelyik alacsonyabb becslést venni föl. Sartorius például 1902-re csak 90 millió £-ra becsüli a külföldi tőkék hozadékából Angliába befolyó jövedelmet.⁵

Franciaország külföldön elhelyezett tőkéjének összege:

	Milliárd frank
Hivatalos becslés 1900-ban ⁶	30
Leroy-Beaulieu 1900-ban ⁶	34
Sartorius 1906-ben ⁶	40
Arndt 1914-ben ⁷	60
A külföldön elhelyezett tőke jövedelme 1905-ben Sartorius becslése szerint 4 ¹ / ₂ %-os kamatozással ⁶	1,8
Franciaország összes nemzeti jövedelme Leroy-Beaulieu szerint 1900 körül	24
Jelenleg körülbelül	35
A külföldön elhelyezett tőke jövedelme tehát az összes jövedelemnek kerek számban csak	5%-a

¹ Lásd Hilferding: *Das Finanzkapital*. 409. lap.

² Sartorius v. Waltershausen: *Deutsche und englische Volkswirtschaft* stb. *Zeitschrift für Politik* 1915. 1—2. füzet, 67. lap.

³ U. o.

⁴ Kunfi: *Az angol világbirodalom*. 36. lap.

⁵ Sartorius v. Waltershausen: *Kapitalanlage im Ausland*. Berlin 1907. 93. lap.

⁶ U. o. 98. lap.

⁷ Sartorius: *Das Auslandskapital während des Weltkriegs*. 48. lap.

Mivel Franciaország külföldön elhelyezett tőkéjének nagy része alacsony kamatozású kölcsöntőke, helyes alacsonyabb átlagos kamatozást fölvenni, mint Angliánál.

Németország külföldön elhelyezett tőkéjének összege:

	Milliárd M
Schmoller becslése 1892-ben ¹	10
Sartorius becslése 1906-ban ²	26
A külföldön elhelyezett tőke jövedelme	
10 milliárd 6%-kal és 16 milliárd 4%-kal összesen ²	1,24
Németország évi tiszta jövedelme:	
Schmoller szerint ³	25
Ballod szerint ³	35
Helfferich szerint ⁴	40
A külföldön elhelyezett tőke jövedelme tehát az összes jövedelemnek kerek számban csak	4%-a

Jól tudjuk, hogy mindezek a számok csekély pontosságúak; de annyi mégis kitűnik belőlük, hogy noha a külföldön elhelyezett tőkék mennyisége az utolsó évtizedekben rohamosan emelkedett, egyelőre még mindig igen kis szereppel bír az országok belső termeléséből származó jövedelemhez képest. Emellett számba kell venni, hogy bizonyos összegek itt kettősen szerepelnek. Németország ugyanis állandóan sok készpénz-kölcsönrel tartozott Franciaországnak, míg saját tőkéjét magasabb profit mellett közvetlenül termelő tőke alakjában külföldön igyekezett elhelyezni.

V. A tőkeexport káros az ország munkásságára.

A őkeexport hajtóereje a külföldön elérhető magasabb profitráta. A tőke exportja azt jelenti, hogy a belföldön annyival kevesebb tőke talál produktív elhelyezést. Ennek természetes következménye, hogy a munkásság munkaalkalma kisebb lesz, ami a munkabérek alakulására káros befolyással van. Amit az imperialista politika folytán esetleg nagyobbodó árúexporton keres a munkásság, azt sokszorosan elveszti azzal, hogy a tőke kimegy az országból. Míg az iparcikk-kivitel — mint ezt dolgozatunk elején kimutattuk — a belföldi fogyasztásnak csak kis hányadrésze, addig a tőkekivitel az újonnan akkumulált tőkéknek igen nagy részét, gyakran több mint felét kiviszi az országból. Így az 1904—1913. évtizedben a 19 németországi tőzsdén újonnan jegyzésre került értékek értéke volt⁵:

¹ Hilferding, i. m. 409. 1.

² Sartorius: *Kapitalanlage* stb. 103. lap.

³ Kunfi, i. m. 35. lap.

⁴ Helfferich, i. m. 99. lap.

⁵ Sartorius: *Das Auslandskapital* stb. 42. lap.

	Milliárd M
Belföldi értékek	28,06
Külföldi értékek	15,75

Vagyis az összes újonnan akkumulált tőkének több mint egy harmada hagyta el az országot.

Még nagyobb az arány Angliánál: 1910—12-ben összesen kibocsájtottak 666,9 millió £-t. Ebből elhelyezést nyert⁶:

	Millió £
Belföldön	129
Angol gyarmatokon	229,8
Idegen országokban	308,1

Itt tehát az idegen országokba elvonuló tőke háromszor akkora, mint a belföldön elhelyezésre találó. Ilyenformán nem csoda, hogy 1912-ben 468 ezer ember vándorolt ki Angliából. A tőkének elvándorlása kevesbbíti a munkaalkalmat, leszorítja a munkabéretet, leszállítja a munkásság standardjét, megszükiti a belső piac fogyasztó-képességét és evvel megcsorbítja az egész úgynevezett középosztály jövedelmét is. A tőkeexport tehát kizárólag a nagytőkének hasznos, mert magasabb profitot szerez neki és mert megkönnyíti a kartellek fönmaradását, a belföld számára történő termelés szabályozását. A tőkekivitel megszűnése ugyan kisebbitené a nagytőkések jövedelmét, de kedvező hatással volna az összes dolgozó néposztályok megélhetésére. Nemcsak a munkaalkalom szaporodnék, de a belföldön elhelyezésre kerülő tőke fokozná a versenyt és megnehezitené a kartellek uzsoráját.

Fölmerülhetne itt az az ellenvetés, hogy ilyen nagy tőkemennyiségeket egyáltalán nem lehetne a belföldön semmikép sem elhelyezni. Ez az ellenvetés nem helytálló. A kapitalizmus ugyan nagyon fejlesztette a termelőerőket, de még távol van attól, hogy ennek határát elérte volna. Hogy csak néhány példát említsünk, Németországban még mindig százezerholdszám van mocsaras vidék, amelyet lecsapolással termőfölddé lehetne változtatni; vízierői megközelítőleg sincsenek kihasználva; csatorna- és vasútépítésre számtalan milliárdot lehetne hasznosan befektetni; mezőgazdaságának termelőképességét tetemesen lehetne fokozni. Hogy mennyire nincsenek még Németország termelőerői kihasználva, erre csak egyetlen példát hozunk föl. Ha Németország összes szenét, amely szénalakban kerül tüzre, előbb kokszolná és gáz illetve kokszt alakjában tüzelné el, a melléktermékeket pedig értékesitené, ez évente nem kevesebb mint 1,8 milliárd

⁶ U. o. 31. lap.

M bevéeltöbbletet jelentene, ami a mai tüzelési rendszer mellett teljesen kárbavész.* Köztudomású, hogy számtalan találmány nem kerül felhasználásra éppen azért, mert a tőke külföldön jobb elhelyezést talál.

A másik, komolyabb ellenvetés az, hogy a tőke kivitelre azért van szükség, mert az Európából exportált tőke segítségével lehet az idegen államokban bizonyos olyan nyersanyagok termelését biztosítani, amelyek Európa ipara számára nélkülözhetetlenek. Ilyenek a kaucsuk, különböző ércek és textiles nyersanyagok. Az imperialista fegyverkezést és hódító politikát is azzal szokták indokolni, hogy az idegen világrészekben csak úgy lehet termelést üzni, ha európai jogviszonyokat teremtenek. Tagadhatatlan, hogy ebben van némi igazság. Ha azonban átnézzük bármely imperialista állam behozatali statisztikáját, azt látjuk, hogy az exotikus államokból — olyan államokból, ahol nincsenek európai jogviszonyok — a behozatal elenyésző csekély; továbbá hogy ennek egy részét meg lehetne szerezni békés cserekereskedés révén és így nem szükséges hozzá az erőszakos gyarmatosítás; végül a technika mai fejlettsége mellett azt a kevés nyersanyagot, amit az ilyenféle országokból importálnak, több költséggel ugyan, de kétségtelenül lehetséges volna a civilizált államok területén is megtermelni. A hódító gyarmatpolitika révén nyert nyersanyagokból származó haszon az egész közgazdaság szempontjából semmiképp sem ér fel a fegyveres imperializmus terheivel.

Azt látjuk tehát mindezek alapján, hogy sem a külkereskedelmi forgalom, sem a tőkeexport megközelítőleg sem bír azzal a gazdasági jelentőséggel, mint hinni szokták és a fegyveres imperializmust gazdaságilag semmiképp sem igazolják. Ha ennek ellenére látjuk az imperialista fegyverkezés rohamos emelkedését nem csak a háború előtt, hanem sajnos a háború után is (Japán hatalmas flottaépítő-programmot állított föl, amelynek végrehajtása az 1917 és 1922 közti időszakban van tervbe véve; az Unió most készül militarizmusának nagyarányú fejlesztésére), úgy kutatni kellene ennek a jelenségnek igazi okait, mert azt bebizonyítottuk, hogy az ország közgazdasági érdeke egyáltalán nem teszi szükségessé. A fegyveres imperializmus igazi hajtóerőinek föltárására most nem

* Heinrich Lux: *Die Regelung der Kohlenverbrennung. Sozialistische Monatshefte*, 1915. 17. szám, 890. lap. Szerinte, ha egy tonna kőszén ára 10 M, úgy a belőle készült kőszé 12,55, a gázé 6,50, kátrányé 1, ammóniáké 2,43, benzolé 088, összesen 22,96 M. Minthogy Németországban 1913-ban 140 millió tonna kőszénét égették el kőszólás nélkül, a fönt említett összeg könnyen kiadódik.

alkalmas az idő. Csak jelezni akarjuk, hogy részben remanens, gazdasági alapjukat immár elvesztett ideológiák, részben a hadsereg-szállítók kicsiny de nagyhatalmú csoportjának profitérdeke, főleg pedig a modern kapitalizmus osztálytagozódásából folyó belső szükségletek tartják fenn és erősítik a fegyveres imperializmus mai rendszerét.

Végül még csak azt óhajtjuk esetleges félreértések megelőzésére megjegyezni, hogy amidőn igyekeztünk a külkereskedelmi forgalom jelentőségét a tényleges állapotnak megfelelően redukálni, távol állt tőlünk a szándék, hogy evvel az államok elzárkózásának csináljunk propagandát. Mi jól tudjuk, hogy a külkereskedelmi forgalom teszi lehetővé, hogy számos árút ott termeljenek, ahol az a legkisebb munkával lehetséges, tehát gyarapítja az egész emberiség munkájának eredményét. De ez a gyarapodás meg sem közelíti a veszteséget, amit az állítólag a külkereskedelem védelmére szükséges fegyveres imperializmus az emberiségnek okoz.

Vámos Jenő: A vámszövetség a fogyasztók szempontjából

legfelhősebb elmélet és a legrövidlátóbb egyéni önzés egyek annak elismerésében, hogy a nagy gazdasági egységek a termelés és fogyasztás nagyobb méreteivel járhatnak, a javak észszerűbb, könnyebb és fejlődés-képesebb kicserélését biztosíthatják, mint az apró, város-államok, vagy más szűkhatárú formái az emberközösségnek. Aki annyira át van hatva a szabadkereskedelmi elvtől, hogy az egész világot az emberi munkamegosztás egységes területének bírja csak elképzelni és a termelési formáknak és állapotoknak tényleg meglevő, okvetlen számbaveendő különbségeit, mint elméletét terhelő ballasztot kidobja — az a felhőkben jár, az a lehetséges nagy gazdasági összefüggéseket kevesli, de mégis jónak tartja, mert közelebb hoz a vágyott egységes világgazdasághoz. Aki viszont azt tartja, hogy az ő kis szatócsboltján kívül nincs fontos emberi érdek és azt a vámoknak és minden más kedvezéseknek sokaságával fentartani a *salus rei publicae*: csakis ebben rövidlátó és önző; de rögtön beismeri, hogy — saját kis üzletének a versenytől megóvása mellett — igen hasznos lenne, ha szükségleteinek beszerzésénél a kínálat nagy tömegével árasztanák el.

Ez a harmonikus felfogás megkönnyíti feladatunkat, amikor azt akarjuk bizonyítani, hogy minden pártnak kedves a középeurópai gazdasági egység fogyasztójának a szerepe.

A fogyasztóknak egyformán előnyére válik a nagyobb kínálat, a kapitalizmus tetőfokára fejlődött nagy gazdasági egységgel velejáró fokozott termelés, de a fogyasztók tömege mégsem egységes a javak nagy özönével szemben. A földműves — míg a földet el nem veszti lábai alól — egyénileg független a legfontosabb fogyasztási cikkek, az élelmiszerek ellátását illetőleg; számára a bő mezőgazdasági termelés mást jelent, mint a városi fogyasztónak. Másképp ítéli meg azokat a szükségleti tárgyakat is, melyek a város termékeiből kerülnek ki hozzá; míg a városnak a falu termelvényei nélkülözhetetlenek, sőt esetleg a városi termékek is, az életszínvonal bizonyos fokán, elsőrendű szükségleteknek számítanak. A földműves még a fejlett termelési módú gazdaságokban is képes önállóan berendezkedni és a termelés és fogyasztás legfőbb feltételeit önmagára nézve önállóan szabályozni. A városi fogyasztónál esetleg a gázfűtés is elsőrendű életszükségletképpen jelentkezik, a földműves esetleg munkaeszközeiben

sem igényes. Ez a különbség város és falu között minden adott kultúrában megvan, de egyúttal mindig a kultúra mértéke határozza meg, hogy milyen kölcsönhatás áll fenn közöttük egymás javainak kicserélésében, mennyire sikerült egyiknek a másik igényeire hatni, azokat felfokozni. Minél intenzívebb a falu termelése, annál több a mód és az alap a város kultúrájának, iparának, kereskedelmének emelésére, ez viszont a fejlődéshez képest keresi fel termékeivel a falut, új fogyasztókat nevel, igényeket fakaszt, tanítja a falut, új és új ösztönzést ad a mezőgazdasági kultúra fejlődésére.

Ennek a kölcsönhatásnak nézőpontjából kell arra a kérdésre feleletet keresnünk: Mit nyerne a magyar falu és mit a magyar város a nagyobb gazdasági egységben?

*

Németországban öt év alatt, 1905 és 1910 között 41-ről 48-ra emelkedett azoknak a városoknak száma, amelyek százezernél több lelket számláltak. Ebben a 48 városban él az egész népesség egy ötöde, 14 millió ember. Az utolsó évtized népszaporodásának közel háromnegyedrésze Németországban a városokra jut, melyeknek tüne-
ményes fellendülése a német államszövetséggel veszi kezdetét. A leomlott gazdasági korlátokkal adódott az a lehetőség, hogy a német föld meddségre kárhozottatott javai termővé tétessenek, használatlan víziutai és a vasúthálózatnak addig meg sem álmódott sűrű kiépítése a partikuláris visszamaradottságban élő Németország népét egymással oly szoros összekötetésbe hozták, hogy a javak termelésének és kicserélésének mértéke még azoknak álmait is fölülmulta, akik a német államszövetséget minden erős ellenhatás dacára megalkották.

A német falvaktól az ipari középpontok felé megindult elvándorlás új és új tömegeinek bőven adott munkát a német tőke. 1882-ben közel 3 millió ipari üzem $7\frac{1}{2}$ millió munkással dolgozik, míg 1907-ben, a kapitalisztikus koncentráció irányában haladó ipar 3,2 millió üzeme már $14\frac{1}{2}$ millió munkáskésznek ad dolgot. A német városok fogyasztásának korlátlan méretei készítették azután az elvándorlás miatt megritkított népességű német falut arra, hogy kevesebb emberi erő igénybevételevel többet, azaz intenzíven termeljen. A német föld, támogatva az ipar technikai segédeszközeitől, ennek a feladatnak eleget is tett. A német mezőgazdaság 1895-ben összesen közel 100.000 gépet használt, 1907-ben pedig¹ már kétszer annyit; ezalatt a mezőgazdasági termelés úgyszólván megkétszereződött.

A város termékei, az ipar termékei adták meg az új Németországban a módot a mezőgazdasági többtermeléshez, a városi fogyasztók egyre szaporodó milliói a föld megnövekedett hozamának biztos piacot nyújtottak. Ez a kölcsönhatás azonban nem végtelen értékű. A német kapitalizmus teremtő ereje, termelőképessége messze túlhaladja a mezőgazdaság felvevőképességét, termelvényeinek elhelyezésére új és új piacokat kellett meghódítania. A német mezőgazdaság, másrésztől, minden fejlődése dacára sem képes a megkívánt mértékben ellátni a városok piacait. Nem a föld merült ki — a földbirtoklás formája áll útjában Németországban is a földhozam további emelkedésének.

A német birtokrendszer alapján véve ma is teljesen feudális. A nagybirtok Németországban is az uralkodó típus. Poroszországban például több mint 2 millió földművesre a földnek alig egy huszadrésze, 19.000 nagybirtokosra pedig egy ötödöröszt jut osztályul.

A német városok fel tudták venni a földnélküli népesség szaporulatát, de a földbirtoklás formája nem engedte meg, hogy a szaporodó nép saját földjéből megélhessen és a város termékeinek fölöslegét sok milliós, szaporodó parasztnépesség fogyassza el. Ezek az okok vitték a Német birodalmat az imperializmus — a háború útjára. A német városok felszívták a mezőgazdasági tartalékmunkásereget, a német kivándorlás idegen területekre nem válhatott jelentékennyé, sőt még számottevővé sem. A német ipar többtermelésének legjava részét olyan államokkal cserélte ki, amelyekkel szemben Németország fegyveres hódító politikára nem gondolhatott; amelyekkel a békés verseny eszközei sokkal inkább összekötötték, mint azokkal a gyarmatokkal, melyeknek meghódítása a német imperializmus kezdetét jelentette. Az imperializmust hívói előtt is az igazolhatja csak, ha a népesség szaporulatának elhelyezésére és a túltermelő ipar érvényesülésére semmi más mód nem kínálkozik.

A német imperializmusnak nem az ipari tőke rakta le szükségképpen való alapjait. A birtokos autokrácia adta meg a kezdést, mely agrárvámokkal kívánta megvédeni a városi fogyasztókra való monopolhasznát, a városok kénytelenek voltak viszont termelésük fölöslegét mindinkább a külföld élelmiszereire és nyersanyagaiért elcserélni, mert hiszen az ország belső kolonizációját, a belföldi fogyasztás mértékének megfelelő emelkedését a kiváltságok és vámok konzerválta nagybirtokok megakadályozták. Ez a tendencia azután kapóra jött mindazoknak a német városi osztályoknak is, amelyek az imperializmuson nyerni véltek, kapóra a pénztőkének, mely feleslegeit busás profit mellett helyezhette el a meghódított területeken, a kartelleknek és trösztöknek, melyeknek a belföldi fogyasztás további emelkedésére a megvédett nagybirtok nem adott újabb lehetőségeket; a Németországban igen jelentős katonai és hivatalnoki osztályoknak, melyeknek az imperializmus új állásokat, új jövedelmeket jelentett.

A kezdődő imperializmusnak ebben a szakában találta a világháború a német termelést és fogyasztást. Lássuk most főbb vonásaiban, milyen a magyar városnak és falunak struktúrája.

A magyar város nem az ipari fellendülés, a tőke alkotása, hanem a feudális mezőgazdasági termelés alakulata. Számos 50.000 lakosnál is többet számláló városunk — noha egyáltalán nem sok ilyen van — ma sem más, mint a falusi népesség sűrűbb együtt-lakása. Az ami a várost teszi: a gyárkémények erdei, az ipari munkások ezrei és az őket igazgató hivatalnoksereg, a lüktető kereskedelem, mely szűkös boltok és fényes árúcsarnokok tömkelegén át ezer és ezer közvetítő kézzel szolgálja ki a messze földek és közeli gyárak termékeit — az igényes fogyasztás alig néhány magyar várost jellemez. Falvak a magyar városok jórészt ma is vagy olyannyira, hogy tetőik alatt, mint egy központi nagy tanyában, kisigényű

parasztok tízezrei és a primitív falusi ipar kis kézművesei húzódnak meg — mint a százezer lakosú Szabadkán és Hódmezővásárhelyen — vagy a középkorbeli céhvárosoknál alig fejlettebb közületek, melyekben a környék földműveseinek szükségletét ellátó kereskedelem határozza meg a város jellemét.

A magyar város nem képes felvenni a mezőgazdaságban fölöslegessé vált munkáskezeket. Az elvándorlás nem a városok felé irányul, hanem kivándorlássá válik. Milliós vérveszteségek érik Magyarországot, a legmagyarabb, legdolgosabb, értékes munkaerők százezrei mennek évről-évre tengerentúlra a dollárkapitalizmus erejét, gazdagságát öregbíteni. A város nem tudja őket fölvenni, ipari munkával ellátni — a föld még kevésbé, hiszen attól szakadnak el a legnehezebben.

A városok fogyasztói ezek szerint jól el vannak látva, a föld a megmaradtoknak bő és olcsó ellátást biztosít, minthogy a felesleges fogyasztók tengerentúlra kerültek — ez lenne az észszerű feltevés. A valóság az, hogy a magyar ipari munkáshoz, a magyar városok lakóihoz — ahhoz a viszonylag kevéshez, ami van — sokkal drágábban jutnak el a föld termékei, mint a német városi fogyasztókhoz, így volt ez a háború előtt és a háború alatt is. A magyar városok éhen veszhetnének nem azért, mert nincs mit enniök, hanem mert nem bírják megfizetni, amit a magyar föld terem.

A magyar föld! A legtermékenyebbek, kincsekben leggazdagabbak egyike a világon. Középe, a két folyó között, a legszebb termőföld, a legjobb minőségű liszt magjának termőhelye; hegyei bőven adják a nemes érceket; a Királyhágón túl Európában páratlan földgázforrás éveken át haszon nélkül ömlik a levegőbe; havasai a legalkalmasabb legelőterületek — kihasználatlanul; erdei a legbőségesebb forrásai — a külföldi faiparnak; mérhetetlen vízierői — kárba vesznek; öntözőcsatornái — még nem készültek el; a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágak legjobb telephelyei itt vannak — de mezőgazdaságának alig vannak igényei.

A magyar városnak is a magyar faluból kellett volna kisarjadania. A magyar föld alig felét hozza meg annak, amit termelni képes lenne, termelésének javarészét még így is nem a magyar város fogyasztja el. Az igénytelenség, mellyel a magyar föld a város produktumaival szemben állt, nem adott módot arra, hogy a városi termelés nivója és mennyisége emelkedjék, a város megmaradt egészen a legutolsó időkig a primitív falusi szükségletek ellátója és a falusi cserekereskedés lebonyolítója. Emellett a szerep mellett nem halmozódhattak fel a városokban akkora mozgó tőkék, amelyek mindenáron érvényesülést és magas profitot keresve a magyar föld kincseit feltárták volna és megindították volna a kivándorlás helyett az elvándorlást a városok felé. A tőke csak a falvakban halmozódott fel számottevően, ott azután vagy kincsesé vált, tezsaurálódott, vagy földszerzésre fordították. Minthogy pedig a birtokviszonyok teljesen feudálisak, a porosz birtokviszonyoknál is rosszabbak — a földvásárlás nem eredményezhette a termelés fokozását, új és új földdarabok intenzívebb művelés alá vételét, hanem olyan emelkedést okozott a

földárakban, melyből sem a termelésnek, sem a fogyasztásnak — kizárólag csak a földjáradék élvezőinek van hasznuk.

Az ipari fejlődés, a földbirtok minden megkötöttsége ellenére, mégis jelentőssé válik az utolsó évtizedekben. A városoknak ez a sorban előbbre kerülése nem az ipari védővámrendszer, sőt nem is az állami iparfejlesztési akció következménye. A föld kötöttsége, a földművelés primitív állapota nem nyújtott alkalmat a városfejlődésre; a védővámrendszer nem a magyar, hanem az osztrák ipar előnyeit szolgálta; az állami iparfejlesztési politika pedig alapjában volt elhibázott — bizonyos tagadhatatlan eredményeitől eltekintve — mikor a legkevésbé alkalmas telephelyű iparágakat részesítette kedvezésekben, abból indulva ki, hogy mert azokból a legnagyobb a behozatal, azok a fejlesztésre legalkalmasabbak. A magyar városok iparának fejlődése idegen, kívülről való hatás, egy egymásra ható tőkeakkumuláció eredménye. Az osztrák tőke importja indította meg a fejlődést. A megerősödött osztrák tőke előbb kizárólag gyarmatnak, kiviteli területnek tekintette a magyar piacot, amidőn azonban elérkezett az akkumulációnak jelentős fokára, exportképes lett, a legkézenfekvőbb területnek a kincsekben gazdag, iparilag kiaknázatlan magyar föld kínálkozott. Sorra kezdődtek az osztrák tőkétől inaugurált magyar vállalatok. Kezdetben jórészt csak kisebb, fiókjellegű vállalkozások: az osztrák tőke vigyázott arra, hogy a gyermek nagykorúvá ne váljék. Az indítás azonban megtörtént. A második lökést a teaurált magyar földművestőke adta meg. Az, amelyik a vidék és főváros pénzügyeiben hevert addig és betétképpen hozott kamatokat a magyar föld tulajdonosainak. Más szerepe ennek a tőkének nem is volt. A magyar földműves tőkéje éppen olyan igénytelen volt és éppen olyan bizalmatlan a várossal szemben, mint maga a magyar föld.

Az osztrák kezdés mégis legyőzte az ellenállást. A nagy kamatozás, a vállalatok nagy prosperitása vonzott. A falu kezdte építeni a várost. Egyelőre óvatosan, kis étvággal — olyan igénytelenül, amilyen ő maga volt. A földművelés intenzitását emelni, erre kevés a lehetőség a nagybirtok ellenállása folytán; nem olyan ipari vállalatok alakultak tehát, amelyek a falut látják el több tudással és technikával — holott erre lett volna szükség — hanem a város primitív szükségleteinek kielégítését célozzák az első ipari alakítások. Tégla-gyárok, malmok, szeszegetők, cukorgyárok keletkeznek. A magyar liszt, a magyar cukor megteremtésében már összefog az importált osztrák tőke, a faluból származott takarékpénztári tőkével. A kezdet sikerei a városi bankokat észretérítik. Kezdek észrevenni a magyar föld hasonlíthatatlanul nagy, kiaknázatlan jövedelemforrásait, a vállalkozásnak kínálkozó alkalmakat — és aratnak.

Az alakuló ipari vállalatok egymást érik. Kezdetben majdnem kizárólag a fővárosban koncentrálnak, később elvétve a megfelelő telephely szerint, a vidéki városokban is megtelepsznek. Már 1900-ban 622 gyárvállalat dolgozik a fővárosban, melyek már nemcsak a mezőgazdaság nyerterményeinek feldolgozásával, illetve felfgyártmányok készítésével és nemesítésével foglalkoznak; a hatalmas malomipar mellett jelentős gépipart találunk, mely nemcsak az ország

mezőgazdasági gépszükségletének nagy részét látja el — és indítja meg ezzel a földbirtok változatlan megkötöttsége dacára a mezőgazdasági többtermelést — hanem a Balkán felé is jelentős kivitelt mutat fel. 1900-ban a gyárakban foglalkoztatott 68.000 munkásnak már 40%-át a vas- és fémipar és gépgyártás foglalkoztatja, de jelentős a sokszorosító- és műiparban, vegyészeti iparban, a kő-, agyag- és üvegyiparban és ruházati iparban foglalkoztatott munkások száma is. Iparágak, melyeknek évtizedek óta a legalkalmasabb telephelyük volt ebben az országban, máról-holnapra fejlődnek, szorítják ki a kevésbé versenyképes külföldi gyártmányokat, nevelnek maguknak hazai fogyasztókat és keresik az utat a legközvetlenebb kapcsolatban délkelet felé — mindmennyi a fináncőke erejéből.

A fináncőkének ebből a mindenhatóságából folyik, hogy a főváros minden ipar kútfeje, ez az egyetlen, igazi „városi” város az országban. Itt a nagybankok székhelye, melyek az ipart tőkével ellátják, itt dolgoznak a nagy kereskedelmi vállalatok, melyek a bel-földi fogyasztást szervezik és nagy lendülettel keresnek új és új fogyasztókat. A centralizációból, a lendületnek ebből az átmenet nélkül valóságából folyik a stílus hirtelenségének sok hibája: a kevés szoliditás, túlnagy éhség és a profithajszolás kíméletlensége. A koncentrikus vállalkozásból gyakran alakulnak ki az érdekszövetségek, vállalkozók nyílt és titkos megállapodásai, melyek az alig szervezett városi fogyasztásnak — melyet addig az agrárvámok által védett nagybirtok sajátított ki kizárólag — új harácsolókat ültetnek nyakába; a falu részére pedig lehetetlenné teszik a városból megindított fejlődés folyamatosságát.

Németországban a fogyasztóké a hatalom jórésze. A város és a falu fogyasztói egyformán hatalmas szervezetekben védik érdekeiket. A Német Fogyasztási Szövetkezetek Központi Szövetsége majdnem teljesen a szervezett munkások befolyása alatt áll. A szövetkezet nagy gazdasági erőt képvisel, most 1,729.858 tagja van és árúforgalma 1914-ben 699 millió márka volt. A szövetkezetekben foglalkoztatott munkások száma 30.522. A szövetkezetek saját üzemeikben 1914-ben 131 millió márka értékű árút termeltek; annak a tőkének összege, amely a szövetkezetek rendelkezésére áll, 243 millió márka. A Szövetségben egyesült különböző fogyasztási és termelő-szövetkezetek megvalósították a szövetkezésnek magasabb formáját is: az ú. n. nagybevásárlót, mely nagy raktárakat tart fenn, nagyon sok árút saját üzemeiben állít elő és így a vele kapcsolatban levő szövetkezeteknek az árúkat olcsóbban szállíthatja. A nagybevásárló a legerősebb nagyüzemekkel is felveheti a versenyt. Egész sereg termelőüzeme van: cipő-gyára, kézműipari-gyára, malma, kávépörköldéje, olajtelepe, öntődéje, szappan- és tésztaipari-gyára, szivar- és dohány-gyára, gyufa-gyára, láda-gyára, fatelepe és banksztyálya százmilliókra menő forgalommal bír. *

Magyarországban minden erő és hatalom, kezdve az államától a községi autonómiák erejéig, a termelők rendelkezésére áll. A városi fogyasztót egyformán használja ki az ipari-, illetve fináncőke és az

* Weltner Jakob: *A német birodalom*. 74—75. 1.

agrártermelők osztályérdeke; a falut csak az ipari termelés monopolistái sarcolják meg. A falunak van ez ellen védekezési módja: visszahúzódik igénytelenségének csigaházába. Ezt megint csak a városi fogyasztó sínyli meg, mert a falu termelőmódjának üteme az ő érdekeit is elevenen érinti.

A fogyasztási szövetkezetek itt alig számottevő tényezők. A városi munkások fogyasztási szövetkezetei gyermekcipőkben járnak. Egyetlen hatalmas „fogyasztási szövetkezet” van, a *Hangya*, mely visszája annak, amit Németországban joggal neveznek a fogyasztók szövetkezetének. A falusi termelők produktumait közvetíti a városokhoz egyrészt — és ebben a tevékenységében az agrártermelők erőssége — másrészt a falusi fogyasztók ellátásánál is csak a legutolsó közvetítő kezeket, a szatócsokat helyettesíti, így a falusi fogyasztók részére is alig jelenthet számottevő könnyebbséget.

Javakban gazdag, a fejlődés minden feltételével rendelkező ország ez a mi országunk, melyben a termelés és fogyasztás leglehetőlenebb fejlődési állapotai férnek meg egymás mellett, ahol sok nagy jövőre hivatott vállalkozás hal el csírájában és sokszor csenevész virágot ápolnak állami üvegházban. Ennek a rendkívüliségnek a fejlődés rendellenessége az oka. Németországban a kapitalizmus az elméletileg szabványosnak elfogadott utat teszi meg. A föld felől elvándorolt proletár összehalmozza a város tőkét, a tőkeakkumuláció az elmélet szabályai szerint viharos gyorsasággal megy végbe a vég nélkül növekvő városokban, a kisebb vállalatokat beolvasztják a nagyok, a tőkekoncentrációval együtt nő a városok népessége és végül a felhalmozott ipari tőke személytelenítésével kapcsolatban kialakul a fináncőke. Magyarországon a föld halmozza fel a személytelen tőkét, mely hosszú ideig a bankokban, takarékokban teaurálódik és végre is külső impulzustól hajtva fináncőkévé válik, hogy megadja a magyar városi fejlődés kereteit. Ebben az állapotban találja a háború a termelést és fogyasztást Magyarországon.

*

A feladat könnyebb része volt az adott helyzet vázlatát, mint a gazdasági egység feltevéséből várható fejlődési vonalakat megrajzolni. Abból az erősen megvilágított vázlatból, mely a kétféle termelést és fogyasztást meghatározza, mégis nagy valószínűséggel meg lehet festeni az eljövendő alakulás képét.

A német városok fogyasztóinak milliói élelmiszereket, a német ipar nyersanyagokat, a német fináncőke kiviteli lehetőségeket, az érvényesülésnek új feltételeit keresi; Németország lakossága és az általa teremtett fejlett kapitalizmus keresi azokat a piacokat, ahol javainak feleslegét elhelyezheti; a területeket, ahol vállalkozási szelleme és erői új forrásokra akadhatnak, a fel nem tárt földben rejlő értékeket felszínre hozhatják és megsokszorozíthatják és a német föld erőt új nyersanyagtermő területek erőivel itathatják át. Ne felejtjük el, hogy Németországban ennek az akaratnak, a jövő megalapozására érvényesülő törekvéseknek van a legnagyobb súlyuk!

A magyar mezőgazdaság további fejlődésének elengedhetetlen feltétele a fogyasztópiac olyan megnövekedése, amely a legintenzívebb

magyar földművelésnek is biztos felvevője és egyúttal a mezőgazdaság ipari és technikai anyagszükségletének olcsó kiszolgálója. A magyar gazdaságnak csakis a föld, a minél jobban művelt föld lehet az alapja, erre a többet termelő földre a magyar állam gazdasági életének a jövőben a mainál is százszor nagyobb szüksége lesz. Ne felejtjük el, hogy Magyarországon az állami érdek és a mezőgazdaság érdekéé a döntő szó!

A gazdasági egység első következménye — bármilyen formában, bármilyen átmenettel teremthető az meg — hogy a német ipar tömegcikkei elárasztják a magyar piacot. A városi fogyasztók és a mezőgazdasági népesség egyformán belekerülnek az ipari ellátottság olyan állapotába, melyben eddig nem lehetett részük a magyar ipar fejletlensége és a magyar mezőgazdaság igénytelensége folytán. A német ipar, technika és tőke olyan versenye szabadul ránk, amely lehetetlenné teszi minden a priori életképtelen, mesterségesen nevelt iparágak további létét, rászorítja a normális profittal meg nem elégedő, uzsorahaszonra dolgozó ipari tőkéket a normális gazdasági érvényesülésre. A versenynek minden kíméletlenségével sújtani fogja a magyar korai kapitalizmust és ami a megmérés után könnyűnek találtatik, az pusztulni fog.

Ez a kép igen szomorú azoknak nézőpontjából, akik élvezői a magyar kapitalizmus kivételes helyzetének. Szomorú kép a szubvenciók magyar iparvállalatok egy részére, lesújtó a versenyen kívüli helyzetet kihasználó kartelláit iparágak jövedelmét élvezőkre — arra a pár ezer emberre, akik a magyar tőkekoncentrációt képviselik — a magyar fogyasztók milliói azonban nem fognak a javaknak ebben az özönében tönkremenni.

A falusi fogyasztót kétségtelenül csak előnyökben részesíti egy olyan alakulás, ahol szükségleteiről bőven gondoskodnak; ahol mérhetetlenül megnövekedett piacot talál termelvényeinek elhelyezésére, a város pedig elárasztja őt termékeinek versenyében olcsóbbnál-olcsóbb ajánlatokkal. A falu standardjének változása okvetlen bekövetkezik ilyen helyzetben. Igényei megnőnek, a felfokozott igények készítetik művelési technikájának emelésére, a többtermelésre való igyekezetet állandóan ébren tartja az a tény, hogy minden munkaigényes mezőgazdasági termék könnyen elhelyezhetővé válik. Az a folyamat, melyet a német ipar a német földre gyakorolt, folytatódik magyar földön.

A háború alatt a magyar mezőgazdaság óriási profitra tett szert a mezőgazdasági termékek előnyös értékesítése folytán. Az a tőke, amely a háború alatt a falvakban felhalmozódott, háromféle irányban kereshet érvényesülést. Kincscsé válhatik a ládafiákban, esetleg a takarékpénztárakban. Ez az eset a legkevésbé valószínű. Még ha semmi sem változnék Magyarország gazdasági életében a háború után, akkor sem képzelhető el a heverő tőkék ilyen inaktivitása. Ebben az esetben a felhalmozott tőkék jórészt földvásárlásra fordíthatnának, az amúgy is igen magas földárak hihetetlenül megnőnének, a mezőgazdasági termékek árai pedig emiatt megmaradnának a városi fogyasztókra elviselhetetlen mértékűek, anélkül hogy a föld-

járadékot élvezőkön kívül bárkinek is haszna lenne belőle. A kisebb birtokosokat még inkább nyomná a magas földárak terhei és az ipari termelésnek az élelmiszerdrágasággal együtt járó drágasága — azaz minden maradna a régiben, sőt annál is rosszabbul, néhány ezer már ma is irigylésre méltó úriember gondatlan és henye életmódjának további, előnyösebb biztosítása érdekében.

A gazdasági egységben a felhalmozott tőkének jórészét a termelés intenzitását célzó beszerzésekre fordítaná a magyar falu népe. Ösztönözné őt erre a technikai eszközök olcsósága, a verseny, mely a legkisebb faluba is elvinné a technika újításait és a városi fogyasztók intenzív mezőgazdaságot sarkaló új milliói. „Az a gazda, akivel az új termelőmódot megértetik és eredményességét szemeláttára bemutatják (s ki ugyanekkor érezni fogja vállain az új közterhek nyomását is), minden bizonnyal hajlandó lesz arra, hogy az újmódi termelést elsajátítsa. Ezt joggal csak az vonhatja kétségbe, aki valamiképpen ki tudja mutatni, hogy a gazdálkodó ember eszé más törvények szerint működik, mint a közönséges, nem földművelő ember.” Dánielnek ehhez az érveléséhez az elmondottak után nem kell hozzátennünk semmit — azoknak az aggodalma, akik a magyar falu életstandardját féltik az új gazdasági alakulástól, minden alap nélkül való, a többtermelésnek eddig csak jelszóképpen élt fogalma pedig logikai bizonyossággal válik valósággá.

Bonyolultabb a város helyzete az új alakulásban. Nem lenne nehéz a választás, ha arról lenne szó, hogy a magyar városi fogyasztók mai helyzetét helyezzük szembe az eljövő eshetőségekkel. A magyar városok lakóit ma még az ág is húzza. Ők viselik a mezőgazdaság elmaradottságának terheit és ők adóznak a primitív kapitalizmus vámszedőinek, emellett az állam fentartásának gondjából is számbeli arányuknál jelentékenyebb, nagyobb mértékben veszik ki részüket. Ezzel az állapottal szemben az a könnyebbség, ha a német verseny folytán az ipari monopolárakban fizetett teher egy részétől szabadulnának meg — de úgy a földjáradék élvezőinek, mint az államnak fizetett tehertöbblet megmaradna — nem igen érne fel a munkapiacnak a verseny folytán bekövetkezett megromlásával. Kétségtelen, hogy az első időkben, amíg a német-magyar kölcsönhatás kezdeteit élné, nem volna sokkal előnyösebb a városi fogyasztók helyzete. A mezőgazdasági többtermelés bekövetkezésére és hatásának érvényesülésére idő kell. A német ipari termékek versenye ezzel szemben azonnal megrontaná a magyar ipari munkásosztály munkapiacát, megélhetési feltételeit. A mesterségesen fentartott, életképtelen iparágak bukása, az érvényesülésre alkalmas iparágakkal szemben támasztott verseny csökkenése a munkaalkalmakat, az ipari termékek olcsósága nem kárpótolná a munkásokat, nem emelné standardjukat abban a mértékben, ahogyan az ipari tartaléksereg megnövekedése lerontaná. Nem emelhetné, mert a német, magasabb munkabérnek gyorsan érvényesülő hatása sem kárpótolhatná a minden életfeltételt megszabó mezőgazdasági termékek: az élelmiszerek árainak változatlanságáért. Csak amikor már érvényesülni kezdene a mezőgazdasági többtermelés hatása és a

parasztság nagyobb igényessége folytán azok az iparágak számára, melyek megálltak a versenyben helyüket, az egységes nagy piac méretei korlátlanul megnyílnának, csak ekkor következnek be a magyar városoknak és vele a magyar munkásosztálynak az a lendülete, mely a német városokat és a német munkásosztályt jellemzi. Megindulna a városodás a szónak abban az értelmében, amire a német vámegység után láttunk példát és amely alkalmat adna a magyar földtől el nem tartható munkástömegeknek a kivándorlás helyett a városokba való elvándorlásra.

A magyar város ma a primitív kapitalizmusnak egy-két várossra szorítókozó megtestesülése; a feudális mezőgazdaságtól és a mindennél éhesebb és kielégíthetetlen, mert minden nagyobb fejlődési eshetőségtől a priori elzárt banktőkétől egyformán megnyomorított fogyasztók együttélése. Akkor városok lesznek: közvetítői, felvevői és termelői a világ egyik legtermőbb földjének, melyet tudás, technika és igényesség használnak ki a lehető legjobban; városok Kelet és Nyugat kapujában, a világ egyik legfejlettebb ipari kapitalizmusának közvetítői a Nyugat és a fejlődés minden elemével rendelkező Kelet között; városok melyekben millió munkáskéznek ad foglalkozást a határtalanul megnövekedett piac és amelyekben e milliók ereje meghozza a demokráciát a városok proletárjai és az egész magyar föld minden munkáskeze és agya számára egyformán.

A jövőnek a gazdasági egységben így kell alakulnia. Kell, ha egyáltalán vannak gazdasági törvények. A német imperializmus kezdetére a finánc-tőke mindenáron való érvényesülni akarása adta meg az indítékot. Ennek a tőkének biztosabb alkalom az érvényesülésre, több lehetőség fel nem tárt gazdagság kiaknázására aligha adódik, mint a gazdaságilag Németországgal egyesített Magyarországon. Az osztrák tőke indította meg a magyar kapitalizmust, a német tőke fogja kifejleszteni és tető alá hozni. A magyar földnek nemcsak a termőereje kihasználatlan, ipari erői és alkalmi is csak abban a mértékben használtattak ki, amint az eddig felhalmozott tőke mértéke és érdekei megengedték. A német tőkének megvan az ereje és a mértéke, hogy minden kihasználatlan ipari alkalmal éljen és nincs érdeke, mely a termelőerők jó részének parlagon hevertetését kívánná. A mezőgazdaságilag és iparilag intenzív Magyarország egyformán érdeke a gazdaságilag vele egyesült Németországnak: az előbbi, mert nyersanyagokat szolgáltat részére, az utóbbi mert fogyasztókat nevel anélkül, hogy a fejlett német iparral versenyre kelhetne olyan termelési ágakban, melyeknek nem a természet és a telephely előnyei adják meg a verseny jogait és lehetőségeit.

Érthető, hogy minden termelési ág a maga külön szempontjai szerint várja és értékeli a jövőt, melyet a Németországgal való, az eddiginél nagyobb összefüggés, szorosabb gazdasági közösség nélkül egy termelési ágnak vagy érdekképviselőnek eddig hangot adott szószólója sem tud elképzelni. A fogyasztóknak — amely megnevezés alatt azt a legnépesebb, de leglazábbban megszervezett érdekeltséget értem, akik testi, primitív ellátottságon felül alig jutnak más javakhoz

— nem igen van szavuk érdekképviseltek útján megvitatni a várható jövő eshetőségeit. A legjobban megszervezett fogyasztó osztály, a magyar munkásság eddig idegenkedő és csak a legközelebbi jövőbe látó szemekkel nézte azt a mozgalmat, mely a középeurópai nagy államszövetséget és ebből a legközelebb elérhető és a legtöbb bizonyossággal jelenthető német-magyar gazdasági közeledést tekintette a jövő ideáljának. Mielőtt pedig a magyar munkásság arra a kérdésre felelne, hogy vállalnia kell-e és szívesen vállalja-e az átmeneti idő súlyát a jövő nagy lendületéért, szemben a jelen nyomorúságaival és fejlődésre alkalmatlan meddőségével — egy dologról nem volna szabad megfeledkeznie:

A világháború annyi munkáskezet pusztított el, annyit rombolt le és semmisített meg az emberi alkotásokból, hogy az új munkában, a kultúra elpusztult javainak helyreállításakor a megmaradt kezek éppen eléggé foglalkoztatva lesznek. Soha jobb alkalom, soha kedvezőbb átmeneti idő egy nagy gazdasági egység megteremtésére nem kínálkozik. Az átmenet rázkódtatásait, a verseny várható elkeseredettségét, a munkapiac erőfeleslegeit a háború után bekövetkező új kultúrunka fogja lecsökkenteni, illetőleg elvonni és bőségesen foglalkoztatni. Ezt az időt elmulasztani egyet jelent azzal, hogy a magyar munkásság útját akarja állni annak az alakulásnak, mely egyedül lehet hivatott az európai népek számára alapul szolgálni oly kötelékben való egyesülésre, melyben békében dolgozhatnak az elpusztult értékek újjáteremtésén és egy eljövő, több emberi belátáson felépülő még nagyobb európai közösség építésén, melynek egyik talpköve, támasza, a Kelet és a Nyugat közötti összekötő hídja, egy új, mérhetlen fejlődésre hivatott Magyarország lenne.

HATÁRKÉRDÉSEK

Nagy Dénes: Újabb kutatások az állati lélekről és alkalmazásuk a nevelésre

A kísérleti lélektan újabb módszerei között kétségkívül egyik legérdekesebb és eredményekben leggazdagabb próbálkozás a Hachet-Souplet-é, akinek kísérletei az állati és emberi lélek némely legtitokzatosabb jelenségére derítettek világot. Azok a szövevényes és végtelen türelmet kívánó kutatások, amelyeket a tőle alapított párisi állattani lélektani intézet (*Institut de psychologie zoologique*) szervezett, főként az idomítás tudományos felhasználásán alapulnak. Valóban, az állatszoliditók és idomitók nem tesznek egyebet, mint új életmódhoz, új létfeltételekhez szoktatják az állatokat: eljárásuk eszközei, az állatok reakciói, a változott körülményekhez való alkalmazkodásuk módjai megannyi útjai a lélektani kísérleteknek és összehasonlításoknak. Az emberi lélektan terén a lelki betegségek tanulmányozásának módszere derített fényt számos normális jelenségre, az állati lélektanban az idomítás útján megvilágított lelki tünetmények megértetik a természetben szabadon élő állat belső életét. Az idomitók sem csodatévők: művészetük teljes titka az állat hozzászoktatása ahhoz, hogy olyan ingerekre reagáljon, például jeleknek engedelmeskedjék, amelyeknek eredetileg nem volt rá hatásuk. Az állatszoliditók kétféle módon járhat el: vagy csalétek útján, kellemes, vonzó eszközzel bírja rá az állatot a kívánt cselekvés véghezvitelére vagy ostorral, fájdalmat keltő eszközzel hajtja, kényszeríti rá. Mindkét esetben az idomitó jeleket ad s végül az állat csupán magára a jelre cselekszik: ekkor az idomítás célja el van érve. Az idomítás alkalmával tehát asszociációt kell létrehozni egyfelől az állat valamely kellemes vagy kellemetlen érzete között, mely azt természetesen mozgásra készíti, másfelől a látható vagy hallható jelnek megfelelő érzet között: ha ez a társulás létrejött s az emlékezetbe jól bevéődött, az állat idomítva van. Idomítás útján valódi lélektani preparátumokat lehet létrehozni; az ember mesterségesen, akarata szerint változtatja az állatra a környezetből jövő ingereket; így áll elő minden kísérlet alapfeltétele: bizonyos tünetmények izolált létrehozásának és megfigyelésének lehetősége.

A tudományos idomítás módszere igen termékenynek mutatkozott; az állati lélektan intézetében tanulmányozták a tropizmusok kérdését, igen eltérő eredményekre jutva a Loeb-féle iskola magya-

rázataitól, az állatok érzékeit, az érzettársulás törvényeit, a postagalamb hazatérő ösztönét, a domesztikációt, összehasonlították az emlős állatok és madarak felsőbb lelki képességeit a fiatal gyermek lelki életével. A kísérletek érdekes szintézisét adta Hachet-Souplet az ösztönök keletkezéséről írt munkájában. Újabb könyve főként az állati értelemmel foglalkozik, összehasonlítja az állati és gyermeki lelket s vizsgálódásai eredményeként az összehasonlító neveléstudománynak fontosságáról s némely vázlatos elvéről szól.*

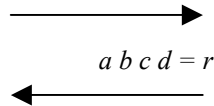
Némely biológus teljesen ki akarta hagyni az introspekción az állati lélektan módszeréből. Lehetetlen próbálkozás: az állat, épúgy, mint a fiatal gyermek, lelki élete eseményeit csupán cselekvései útján, közvetve árulja el nekünk; cselekvéseit pedig belső tüneményekkel csak úgy hozhatjuk összefüggésbe, ha saját cselekvéseinkkel és szubjektív állapotainkkal módszeresen összehasonlítjuk azokat. Az állat cselekvését ama legegyszerűbb tehetség gyakorlásával magyarázzuk, amely saját lelkeségünkben kellő magyarázatul szolgál. Alapos okok hatalmaznak fel arra a föltevésre, hogy az állatoknak vannak érzeik. Nem terjeszkedhetünk ki e részt a szerző összes szubtilis kísérleteire; példa gyanánt leírjuk Fechner törvényének tanulmányozását a madaraknál. Galambokat arra idomítottak, hogy egy boltozatos fülkében telepedjenek le, melyet kilenc gyertyafényű lámpa világította be s hogy elrepüljenek, ha a világosság gyarapodik. Kezdetben a madarakat kezükkel kergették el, rögtön a fénygyarapodás után, később az érzetek társulásának, létrejöttével maguktól elrepültek, amint nagy fénykülönbség támadt. Az első próbáknál csak nagy intenzitás-különbséget vettek észre, legalább száz gyertyát, de számos ismétlés után elrepültek tizenhárom gyertyafényre, mely kilenc gyertyafény után következett. Ennél kisebb különbséget nem vettek észre. Később Fechner törvénye, nagyjában, mindig igazolást nyert; érkezésükhöz adták azt a fényt, amely előbb elrepülésüket határozta meg: hogy újra elrepüljenek, hogy a „cselekvésjelet” megkapják, mértani arány ($\frac{4}{3}$) szerint kellett erősíteni az ingereket, míg a jelhez kötött érzetek számtani arányban növekedtek.

Legfontosabb eredményekre azonban az ösztönök tanulmányozása vezetett. Bármilyen álláspontra helyezkedjünk is, elfogadhatjuk, hogy az ösztön kifejezés alá tartoznak az élőlények ama cselekvései, amelyeknek célja a cselekvő lény előtt ismeretlen. Az ösztön merev cselekvés-irányító, fölismerhető a szükséges, gyors- alkalmazkodásokra való képtelensége által. Épen nem igaz, amit régi filozófusok hittek, hogy az ösztön csalhatatlan. Amint a véletlen vagy a kísérletező fontosabb változást hoz létre az alsóbbrendű állatok életmódjában, ezek megzavarodnak, ösztöneik éppen nem, vagy hibásan, sokszor ártalmukra működnek. Az alkalmazkodás eme merev lelki formáit el lehet tehát választani az értelem tüneményeitől, melyeket az új, változott körülményekhez való teljes és rögtöni alkalmazkodás jelleméz. Minden állatban két alapösztön van: az éhség és a félelem. Mindaz, ami az élőlény életműködését elősegíti, a sejtek elfogyasztott

* P. Hachet-Sctaplet: *De l'animal l'enfant*. Paris, Alcan, 1913. 176 l.

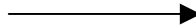
energiáit pótolhatja, mintegy vonzza az élőlényt, ami ellenben életében zavarja, veszélyezteti, mintegy eltaszítja azt. Származott vagy sajátos ösztönök az alapösztönök változásai és komplikációi: kerülő utak, tudattalan eszközök mindannak megszerzésére, ami az élethez szükséges. Ez utóbbiakat akkor fogjuk legjobban megérteni, ha újakat próbálunk teremteni. Képesek vagyunk erre a szelidítés által is, amelynek Hachet-Souplet érdekes elemzését adja. De nézzük, mire tanít az idomítás? Minden, az idomítás által tanított cselekvés az éhség vagy a félelem vagy mindakettőből folyó cselekvések többé-kevésbé távoli származéka. Nagy tévedés azt hinni, hogy az állatok gondolkoznak sokszor igen cifra gyakorlataik közben. Így gyakran bámulat tárgya a cirkuszi főka, amely orrán különböző tárgyakat tud egyensúlyban tartani (labdázik stb.). Tudvalevő, hogy a főka nagyon ügyesen tudja a halat a víz felszíne felé kergetni, a menekülés útját gyors támadásokkal elzárva előle. Ezt a tulajdonságát használja fel az idomító arra, hogy egyensúlyoztat vele tárgyakat, amelyeken hal van vagy amelyeknek halszaguk van. Hogy egy tárgyat a leesésben megakadályozzunk, gyorsan azon oldal felé kell hajolnunk, amerre esni készül, épp úgy mint a főka a hal alá dobja magát, midőn az futni akar, így kergetve a felszínre, ahol elfogja. Terünk nem engedi meg az idomítás módjainak részletes fejtegetését. Lehet új mozdulatokat csatolni azok mellé, amelyek az állatban természetesekek, de az idomító azt is megteheti, hogy sok, összefüggés nélküli mozdulatot produkál, például játszani engedi az állatot s mozgásai közül kiválasztja azokat, amelyekre szüksége van, a többit pedig kirekeszti. Így járnak el a híres „számoló” lovak esetében: amidőn éhesek, zabot ráznak előttük, erre a ló sokféle, türelmetlen mozdulatot végez, így lábával is kaparja a földet. Midőn ezt a mozdulatot végzi, odaadják néki a zabot, lassanként a többi mozgást a ló el fogja hagyni s az ingerre egyedül lábkaparásával fog felelni. Ekkor a zabot helyettesíteni kell jellel s kész a számoló csodáló. De hogyan lehetséges, hogy jel lépjen a régebbi érzet helyére, hogyan társul a kívánt mozgás s az adott jel érzete? Minden társulás alapja az „asszociáció rügy”, valamely kellemes vagy kellemetlen érzet, gyönyör vagy fájdalom, mellyel valamely mozgási reakció van egybekötve (dynamogén érzet). Az ilyen affektív érzet körül alakulnak ki az érzettársulások. Ez asszociáció törvényeit illetően Hachet-Souplet alapvető fontosságú fölfedezést tett: kimutatta, hogy az érzetek társulásának rendje nem ugyanaz, mint a külső ingerek időbeli egymásutánja; az érzettársulás visszafelé menőleg történik: először az az érzet marad meg, mely legközelebb van az affektív rügy előtt, aztán az ezt megelőző és így tovább. Világosabbá teszi ezt egy példa: egy kutyát idomítani akarunk, hogy papírlapok körül forgolódjék, amelyekre számok vannak írva s felszedjen egyet, amidőn mestere nyelvvel csettint. Az összes elemeket, amelyek egybefűződését elérni akarjuk, az első próbától kezdve adni kell. Az egyik papírlapra kis, csontokkal teli zacskót teszünk s kötéllel kényszerítjük a kutyát, hogy kört írjon le a számozott lapok körül. Midőn ahhoz ér, amelyen a zacskó van, nyelv-

vünkkel csettintünk s engedjük, hogy elvegye a zacskót. Egyébként 119 rögtön el is vesszük tőle s kárpótlásul darab lepényt adunk neki. Később a kutya felveszi a zacskót, ha nincs is benne csont. Végül a zacskót is elhagyjuk, a kutya felveszi azt a számot, amelynél körül leírva épen akkor van, amidőn a csettintés hallatszik. Látnivaló, hogy a hallási érzetet, amelyet a csettintés okoz, a láncban mindig leelőször hívtuk elő s ez a többiekhez s a cselekvéshez a kutya emlékezetében utoljára társult. Ez a példa a visszafelé futó társulások típusa. Ha a külső ingerek keltette érzeteket $a b c d$ -vel, a reakciót r -rel jelöljük, a törvényt így lehet formába foglalni: az ingerek sorrendje

a társulások rendje,

az emlékezetből való ismétlések rendje

Látnivaló, hogy a lánc egyes szemei fordított rendben csatlakoznak a reakcióhoz, mint amilyenben előhíva voltak, de ha egy szem már a többihez kapcsolódott az emlékezetben, ismétlés alkalmával ez a többit az eredeti sorrendben hívja elő. Ez a visszafelé futó társulás törvénye (*loi de recurrence*), nagy fontosságú felfedezés, mely a lelki élet számos misztikus jelenségére vet világot. Mily titokzatosak az állatok némely csodálatos előrelátásai: a vándormadár elhagyja hazáját, mielőtt még táplálkozási lehetőségei megszűnnének, verebek már a tojás ideje előtt rakják fészkeiket stb. Mindeme jelenségek magyarázata, hogy az állat reagál olyan jelekre, melyek megelőzik amaz ingereket, amelyek eredetileg cselekvésre bírták. Így lesz az egyidejű kapcsolatból anticipáció. A fizikai környezet folyton ismétlődő eseményei közül a cselekvést előhívó társulás mind régebbi emlékekhez csatlakozik. „Föltételezhetjük például, hogy azok a fajok, amelyek ősszel elhagyják Északot, hogy melegebb tájra költözzenek, kezdetben csak akkor távoztak, midőn élelmük hiányzott, később, amidőn a meleg csökkenése (a táplálék ritkulásának megelőzője és oka) beállott; valószínű az is, hogy ma akkor költöznek el, ha a hideg némely előjelei mutatkoznak; például a nap hosszúságának kisebbedése, némely fa leveleinek hullása stb. Ez lehet egyszerű oka annak, hogy a vándormadaraknak előrelátásáról beszélhetünk.”* Ha a fajnak valamely anticipáció hasznos, a természetes kiválasztás révén megmarad, ősztönné lesz; így áll elő az ősztönélet számos csodálatos jelensége.

Ami az ősztönnel szemben az értelmet és „értelmi munkát” illeti, ennek elemei ugyanazok, mint az ősztönéi. Az értelem csupán szétválasztja az ősztön anyagát, széttöri a merev társulási láncot, új társulásoknak ad helyet, melyek az új körülményekhez alkalmazkodhatnak. Midőn a külső világ részben változik, az ősztön merevsége nem engedi meg a rögtöni, helyes alkalmazkodást, azért a cselekvő könnyen ártalmas tévedést követhet el. Ám némely állatnál a merev asszociáció megszűnik s másféle társulási mód lép a helyébe, amely mindig a jelen körülményekhez van adaptálva. Az értelem az ősztö-

* *La genese des instincts*. 145. l.

nőknek a külső világgal érintkező határait változtatja meg, hajlékonyabbá teszi, hogy biztosabb szervezeti működést biztosíthasson az élőlénynek. Az állatoknál az értelem nyilvánulásai futóak, megvillanok, az állati értelem pillanatnyi, összefüggéstelen tudatállapotokból áll, míg az emberi értelem a tudatos állapotok folyamata, melyek csaknem megszakadás nélkül követik egymást az időben. Az állati értelmességgel a bölcselők nem bántak eléggé hidegen, még tudományos könyvekben is egész sereg regényes mese van forgalomban. E képesség objektív tanulmányozására az állattani lélektani intézet számos ügyes kísérletet szervezett. Bergson az értelmet szervezetlen eszközök készítésével és használatának képességével definiálta: eszközök használatát az értelmesség jelének vehetjük mindannyiszor, ha valamely új, nem a faj által ösztönszerűen használt eszköztől van szó. így lehetett megállapítani az okozati összefüggésnek és absztrakciónak, tehát az értelmességnek létezését egy alsóbrangú délamerikai majomnál. Ez az állat nagyon szerette a diót, de mindig fogfájást kapott a benmaradó daraboktól, mely éket ujjjaival hasztalanul próbált kiszedni. Ketrecébe tettek egy kis darab vasat s egy köszörűkővet. Egy óra elteltével fogvájót készített s nagy meglepődéssel használta azt. Íme, a fájdalomtól való szabadulás vágya mily értelmes cselekedetre vitte! Az absztrakciók legérdekesebb példája a számolás. Természetesen nincs szó absztrakcióról ama rovaroknál, amelyek mindig egyforma számú álcát paralizálnak utódjaik számára. Ez ösztönön alapuló cselekvés, épúgy, mint a számoló lovak vagy kutyák művészete. De a számoló elvonás valamely formájú létezését lehetett konstatálni egy érdekes, komplikált idomítási kísérlet által, melyet csimpánzokon, kapucinus-majmokon s egy maki majmon végeztek. Egy sorba tíz lyukat ástak, egymástól néhány centiméternyire. A lyukak mindegyike (1 — 10-ig) számozott kartonlappal volt fődve. Az egyes számú lyukba mogyorót tettek s Egy! kiáltással elengedték a majmot, mely kíváncsiságánál fogva az összes kartonlapokat szétszórta s csakhamar megtalálta az egyes szám alatt a mogyorót. Igen sok ismétlés után a majom egyenesen az első számú lyukhoz ment, ha a kísérletező Egy!-et kiáltott. Ezután a második lyukra került a sor. Elérték, hogy a majom ahhoz ment, ha azt mondták, Kettő! Es így tovább. A majmok a különböző hangokat a különböző látási érzetekhez s főleg a mogyoró-okozta kellemes benyomáshoz csatolták. Négy hónap elteltével többé alig tévedtek s ha például azt kiáltották nekik: Nyolc! egyenesen a nyolcas számú lyukhoz mentek, még ha a számozott lapok helyére felírás nélküli lapokat tettek is. Természetesen az ilyen jelenségek magyarázata nehéz. Kérdéses marad, vajjon a majmokban megvan-e az absztrakt számolás lehetősége, vagy csupán a különböző konkrét képzetekre emlékeznek. A majmok kivételével más állatnál a számolásnak semmiféle fogalmát se lehetett találni. De lehetett konstatálni a térnek némi absztrakt képzetét egy kutyánál. Egy másik idomított kutya pedig a súly elvont fogalmáról tett bizonyosságot. Sőt egy beszélni tudó papagáj az értelmes képzettársításnak igen magas fokát mutatta. Mégis, az állatok értelmessége kivételes jelenség s leggyakrabban a túlságosan felfingerelt szervezeti szükségletek hozzák

létre azt a túlérzékenységet, amelynek terméke. Szó van még az állat esztétikai ízléséről, ahol különösen érdekesek a majmok rajzai, végül a rábeszélésről, mint az állati nevelés értelmet feltételező módjáról. Rábeszélésnél az idomító nem direkte kényszeríti az állatot, hanem megértetni, megmagyarázni igyekszik neki, amit tőle várnak. A mester csak vágyát mutatja, az állatnak magának kell megtalálnia a teljesítés módját. A rábeszélés az állatnál új, csaknem rögtöni adaptációt kíván új körülményekhez, ami nem történhetik az ösztön gépiessége által, hanem csupán az értelem közbejötté révén.

Az állatiasság számos nyoma megvan a kis gyermekben. A csecsemőben az alapösztönök uralkodnak, enni akar s mérgesen ellőki, ami gyomrának nem tetszik. Épúgy mint az állatot, a gyermeket is a természet bizonyos reflexekkel ajándékozta meg, melyek a szervezetet maguktól mozgásba hozzák. Az állatok nem is tanítják utódjaikat repülni vagy járni, az emberre nézve is, fajilag, jobb lenne, ha e részt csupán a természet engednék cselekedni. A visszafelé futó társulás törvénye áll a gyermekek, sőt felnőttek érzettársulásaira is. Ez a magyarázata annak, hogy lélektani mérések kísérleteiben a kísérlet alanyai gyakran előbb adják a reakciót, mint a tulajdonképeni ingert észlelhetnék. A gyermek sokszor előre örül, így ha valamely étkezés vagy multság előkészületeit látja. Mindezt régen észrevették, de nem látták, hogy valamint az állatnál, a fiatal gyermeknél is csupán az affektív érzet előtti érzetek társulnak, az utána következő kizárásával, másfelől hogy az érzetasszociációk képződésének rendje fordított az ingerek rendjéhez viszonyítva. Ám a gyermeknél a tapasztalat mindjobban kifejleszti az abstrakciót s az értelmet. Mint az állatnál, a kis gyermeknél is az értelem kezdetben csak egyes lelki megvillanások által mutatkozik.

Eddigi fejtegetéseink alapján a jutalom és fenyítés fogalmait is némileg tisztázhatjuk. Természetes, hogy az állatnak nincs fogalma érdemről vagy hibáról; ezért aki az állatot egy elhibázott gyakorlat miatt megfenyíti, az ugyan nem ér célt, ellenkezőleg, régebbi eredményeit is teljesen megrontja. Ha az állat elhibáz valamit, nem lehet „erkölcsi érzetére” hivatkozni, hanem egyszerűen tökéletesíteni kell az idomítást. Ha ostorral idomítottuk, ostort kell használni, de nem kell fenyíteni az állatot, mert ennek értelmét nem tudhatja. A gyermeknél sem használ a sarokba állítás vagy megverés; azokkal az eszközökkel kell a lecke tanulására bírni, amelyeket e cél érdekében már alkalmaztunk. Mondottuk, hogy az idomítás vagy kellemes vagy kellemetlen alapérzet körül történhetik. Ám az eredmény sokkal jobb azoknál az állatoknál, amelyek idomításában a kellemes eszközök vannak előtérben. Így a gyermeknevelésben is nagyobb szerepet kell engedni a gyönyörnek; a jó mester jó tulajdonságokat tételez fel növendékeiben, biztatja azokat, eleinte megelégszik kis eredményekkel s eléri, hogy végül a neki való engedelmeskedés örömmé lesz.

Az erkölcsi nevelés terén kezdetben olyan külső körülmények között kell a gyermeket cselekedtetni, melyek őt maguktól a jó cselekvésre viszik és pedig, még mielőtt megértetni akarnánk vele, mi a jóság. A morális nevelésben nagy fontossága van a szokásnak. Szó

van még e részt a koedukációról, amelyet az állatoktól vett tapasztalat javasol, továbbá a játék fizikai és morális nevelő hatásáról.

A tanítás célja egyfelől hasznos mechanizmusokat teremteni és pedig lelkieket is, amelyeknek biztonsága és gyorsasága csaknem az ösztöné, másfelől bizonyos kortól kezdve kifejleszteni az értelmi képességeket, képessé tenni az agyat új dolgok felfogására s új körülményekhez való alkalmazkodásra. A pedagógiának, épügy mint az idomításnak alapja az érzetek társítása. Csak később következhetnek a személyes tapasztalat leckéi, amelyek ismétlések révén tudattalanokká, összevontakká válnak, egyszerűsítettnek s engedik, hogy az értelem tovább hatoljon, másra fordítsa erejét. Tévedés az a sokaktól vallott elv, hogy a gyermeknek mindenben gondolkoznia kell, mielőtt bármit is megtanulna, hogy újra fel kell fedeznie mindent, a tudományokat, sőt az írás mesterségét. A tanítás a gyermeknél kezdetben nem lehet más, mint idomítás s e részt az állatok idomítása s az állati lélektan hasznos útmutatásokkal szolgálhat. Nem kell mindennek az értelmelen keresztül mennie, hogy azután váljék tudattalanná, szokássá. Miféle értelmi munkáról, gondolkodásról lehetne szó az abc vagy egy évszám megtanításánál? Ezeknél s a hasonló tárgyaknál semmi szükség sincs a gyermek szabad vizsgálódására. A magolás módszere, amelytől annyian irtóznak, mégis egyedül szolgálhat egyes ilyen elemek megtanítására. Csakhogy ezt rendszeren rosszul alkalmazzák, rosszabbul, mint az állatidomítás legegyszerűbb módjait. Az idomító valamely, főként kellemes érzet révén igyekszik az állat emlékezetébe vésni a kívánt ismereteket, a gyermektől pedig azt követeljük, hogy emlékezzen dolgokra, egyszerűen, mert untig ismétljük előtte azokat. Hachet-Souplet több hasonló pedagógiai levezetést ad, így a nyelvek tanulásának módjáról. Látnivaló, hogy az állati lélektan ismerete mily hasznossá lehet a gyermeki lélek megismerésére, az idomítás módszere mennyire használhat a pedagógia módszereinek. Az a priori pedagógia helyét el kell foglalnia az összehasonlító neveléstudományból folyó objektív mesterségnek.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Rácz Gyula: A földgázszerződés

A földgáz a legtökéletesebb természetes hőforrás, fényforrás és energiaforrás, mellyel a természet az embert megajándékozta; valóban az ideális tüzelőanyag. Akkor válik ez nyilvánvalóvá mindenki előtt, ha hozzátesszük azt, hogy a kőszénből csak úgy lehet a főlhalmozott energia- és hőkészletet felhasználni, ha előbb elégetjük, vagy gázzá dolgozzuk fel. A kőszéngázban azonban sok az inert nitrogén. A földgázból hiányzik a nitrogén s ezért hatékonyabb amannál; a földgáz hőereje is nagyobb a kőszéngázénál.

1. Az erdélyi földgáz tisztasága, nagy hőereje, szárazsága, bősége páratlanul áll, még az amerikai földgáz sem versenyezhet azzal. „A sármási, mezősámsondi, báznai, schemmerti és mezőzáhi gáz metántartalma 97,46—99% közt váltakozik, mely magasabb, mint bármely más földgáz ismeretes metánmennyisége; azzal az előnnyel is párosul ez, hogy nagy kiterjedésű mezőkről van szó. Az amerikai legjobb földgáz metántartalma 90—98%. Azonkívül az erdélyi gázok nitrogéntartalma elenyésző, míg az amerikai gázokban 0,2%-tól 8,12%-ig váltakozik. A vegyelemzések szerint hiányzik az erdélyi földgázból a hidrogénszulfid, sőt mi több: ethan és szénmonoxidnyomokra sem akadunk. Az erdélyi földgázforrások fűtőereje 8490—8716 caloria között váltakozik.

Összegezve a tényeket, világos, hogy az erdélyi földgáz a legkiválóbb minőségű. Tökéletesen száraz, semmi gázolint nem tartalmaz, nem hagy kormot, hanem élénk lánggal ég és ennek következtében jó világító- és fűtőgázt ad.”*

2. Az erdélyi 36 földgázboltozatban, az eddigi feltárásokból eredő mérések alapján (515,5 km² hasznosítható területen, 1 km²-re 140 millió köbméter földgázt számítva) minimálisan: 72—82 milliárd köbméterre becsülhető földgáz van. Ennyi bizonyosan van. Ennyit a földgázértékesítő vállalat vett föl a rentabilitási kalkuláció alapjául. „Valószínű azonban, hogy a létező fúrások fenekén túl végzett fúrásokkal, még nagyobb mélységben nagy mennyiségű földgáz tételezhető fel. Újabb mélyebb fúrásokkal további nagymennyiségű, talán a jelen források által kitermelt gázzal egyenlő mennyiségű gáz nyerhető.”**

* Frederick G. Clapp: *Report on the natural gasfields of Hungary*. Budapest: Franklin, 1913. 62—§6. 1.

** F. G. Clapp, i. m. 134. 1.

3. Az erdélyi földgáz lelőhelye is igen kedvezően fekszik. Az erdélyi medencében, a székely és román, nyelvterületek határán tör fel és követel ipari fölhasználtatást. Az a nehéz — eddig alig megoldhatónak vélt — probléma, hogy miként emeljük ki izolált visszavonultságából a románságot és miként kapcsoljuk be mindennapi élet érdekeivel a magyar gazdasági életbe: íme, egyszerre szinte automatikusan oldódnék meg, ha a földből — majdnem ingyen — felhozott ideális fűtőerejű földgázzal, ott a helyszínén, nagy vállalatokat, gyárakat létesítenék.

A tapasztalat szerint: iparosodás és városiasodás egyet jelent a magyarságba való beolvadással is.

Iparosodás és városiasodás akadályozhatná meg az erdélyi magyarságnak nagyméretű kivándorlását (Romániába: hol a városok cselédsége magyar és Amerikába).

Iparosodás és városiasodás, a kereseti alkalmak szaporodása tenné lehetővé a mostani háborúban kipusztult székelység számbeli pótlását. Ipart, nagyipart, sok gyárat lehet létrehozni Erdélyben a majdnem ingyenes (1 m³ földgáz eladási ára 1—3 fillér lehet!) földgázzal.

Másfelől a bőséges földgázmezőktől nyugatra kerül el a fában és szénben abszolút szükségét szenvedő Alföld, városaival. Az alföldi városokban a szegényebb és középjövedelmű lakosság nem tudja megfizetni a lakásfűtő, főző és világító anyagot. 1 öl fa ára, háború előtt, 45—60 K és 1 q „porosz” (értsd: másodrendű magyar) kőszén ára 5—8 K. Budapestig kiépített földgázvezetékek olcsó fűtő-, főző- és világító gázzal láthatnák el a fele-Alföld egész városi lakosságát.

Azonfelül az alföldi városokban az iparosodás sok alkalmát és a városközi közlekedés fejlődését segítené elő az olcsó földgáz.*

Íme kínálva-kínálkozik a ritka, kivételes nagy lehetőség, hogy a kormány egyetlen hatalmas lendítéssel, valami szokatlanul nagyszabásút, valami különlegesen mélyreható alkotást hozzon létre, amely belenyúl a milliók mindennapi életébe éppen úgy, mint az ipar, a forgalom és mezőgazdaság erőteljes fejlődésébe.

Az olcsó földgáz — évi 2¹/₂ milliárd köbmétert számítva az ipar és magánlakás fűtés, főzés, világítás céljaira — elegendő 35—40 évre. Ha több van 82 milliárd köbméternél, akkor hosszabb időre is elégséges.

A földgázboltozatok alatt levő petróleum mennyiségéről pedig még sejtelmünk sincs; csak azt tudjuk, hogy kell lenni, hogy van petróleum is bizonyosan.

Földgázt és petróleumot kiadta a kormány a mostani földgázszereződéssel 75 évre a Deutsche Banknak és a bank vállalatának: a Magyar Földgáz Részvénytársaságnak. Miért? Mi okból? Ezt nem tudjuk megállapítani. Az 1911: VI. t.-c. — mely a földgáz kihasználását állami monopóliummá tette — implicite tiltja a föld-

* L. bővebben kifejtve a földgáz gazdasági jelentőségét a *Világ* c. napilap 1915 dec. 25-iki, 1916 január 4-iki és 13-iki számában megjelent cikkeimben.

gázmezőknek idegenek és magánérdekeltségek kezére való adását. Nyilvánvaló, hogy akkor nem azért vette el az állam az egyes magyar földbirtokosoktól a földgáz tulajdonjogát, hogy most az egészet odaajándékozza egy külföldi banknak!

Mégis ez történt. A földgáz feltárására ráköltött a kormány eddig közel 7 millió koronát és a Deutsche Banknak eladta 4 millió korona értékű részvényért és 4 millió korona élvezetjegyért! Mi okból adott a kormány ilyen *Liebesgabét* az alldeutsch idegen banknak, mi okból engedi át az országok pótolhatatlan természetes erőforrásait olyan feltételek mellett való kihasználásra, mintha a kongói, a mongolországi, vagy észak-szibériai néptelen vidékek kincseiről lenne szó: ezt — ebben a szegény, de már kapitalizált és kulturországban — nem tudjuk semmivel megmagyarázni.

A kőszén, petróleum, földgáz, vasérc olyan természetadta kincsei az országnak, mely több millió, talán több tízmillió év alatt jött létre és rakodott le lelőhelyére. Az ember nem vett részt ezek létrehozásában. Emberi munka és értelem nem tudja azokat szaporítani. Emberi munka és értelem csak felhasználni és elfogyasztani tudja a természet által készen adott és korlátolt mennyiségben adott erőforrásokat.

Ezek a kincsek nem a kormányéi, nem egyesekéi: ezek az országé, mindenkié, a közé, a mostani és jövő nemzedék közös tulajdona! Ezeket kormány- és bankspekuláció tárgyává tenni ma már egyetlen kulturállamban sem engedi a nemzet közvéleménye, nem engedi a jövő generációk sorsával törődő providentia és lelkiismeret.

A korlátolt mennyiségben adott földgáz és petróleum elajándékozása külföldi bankoknak, idegen nemzet gazdaságának céljaira: erkölcstelen és lelkiismeretlen megkárosítását jelenti a nemzet több generációjának, mert — ismételjük — a kihasznált földgázt, petróleumot, vasércet, kőszénst stb. stb., nem tudja pótolni semmiféle kormányhatalom, sem emberi munka.

Ha a kormánynak, a háború-okozta gazdasági zavarok miatt, szüksége van egy hatalmas bank pénzerejére, ez érthető. Adjon azonban a kormány az illető banknak — támogatása ellenértékéül — valami másféle ajándékot, olyat, amit emberi munka és tudás hoz létre, vagy ezekkel pótolható. Részteltesse a dohánymonopólium, a vámok stb. jövedelmében.

Pótolhatatlan közkincseket, korlátolt mennyiségben levő természeti erőket azonban a nemzettől nem szabad elvonnia egy ország kormányának sem.

A mostani nagy időkben, a magyar testi és lelki derékség felújulásának, világiadalának történelmi óráiban: a kishitűségnek, a szatócspolitikának, a tömegek és a jövő érdekével nemtörődésnek olyan szégyenletes, olyan lazító példája ez a földgázszerződés, melynek párját kell keresnünk a magyar gazdasági élet csalódásokkal telehíntett történetében is.

Reinitz Ernő: Anyaságbiztosítás

Az anya- és csecsemővédelem országos rendezése már a háború előtt való időkben is előtérben állt a sürgősen megoldandó problémáknak. Azonban a háború óta e kérdés fontossága lényegesen megsokszorozódott.

Hogy a háborúnak a népszaporodás, illetve gyermekhalandóság szempontjából milyen káros következményei vannak, ezt eléggé igazolják azok a statisztikai feljegyzések, amelyek a Német birodalom és Franciaország ebbéli állapotait illusztrálják az 1870—71-iki háború idejéből.

A Német birodalomban

Év	Születések száma	Születés 1000 lakosra	Haláletet 1000 lakásra	Születési többlet
1870	1.635.646	40,1	29,0	11,1
1871	1.473.492	35,9	31,0	4,9

A háború évében tehát 162.154 újszülöttel volt kevesebb s a születési fölösleg 1870-ről 1871-re a felénél kevesebbre szállott.

Franciaországban

Év	Születések száma	Születés 1000 lakosra	Haláletet 1000 lakosra	Születési többlet
1869	948.526	26	23	+ 3
1870	943.515	25	28	— 3
1871	826.121	22	34	—12

A háború évében tehát itt is 117.394-gyel csökkent a születések száma, ami a születési *minus* 3-ról 12‰₀₀-re emelkedését eredményezte.

Magyarországon is már ugyancsak hasonló tünetek állapíthatók meg, amennyiben 1915 május hava óta, amikor a mozgósítástól számított első 9 hónap letelt, a születések száma havonta átlag 20—25.000-rel csökkent a békés idők születési számával szemben. Ehhez hozzájárul még az is, hogy az 1915-ik esztendő első 9 hónapjában Magyarországon 35.000-rel emelkedett a halálozások száma az 1914-ik év első 9 hónapjának halálozásával szemben. A halálozásnak ebben az emelkedésében különösen fontos szerepet játszik a csecsemőhalandóság emelkedése, ami a háború következtében beállott rosszabb gazdasági viszonyok szomorú következménye. Ha már most ezekhez a számokhoz hozzáadjuk a háborúban elesettek számát is, el kell készülnünk (Madzsar József számításai szerint) arra, hogy a következő nemzedékből legalább 600.000 munkaképes korban levő ember fog hiányozni és ez a szám 21 millió lakossal bíró országban oly óriási, oly elképzelhetetlenül nagy, hogy ehhez a kárhoz képest elenyészik és semmivé törpül minden elmaradt haszon és minden anyagi kár, amit a háború okoz.

E felette égető veszedelem orvoslása és további fokozódásának meggátlása érdekében a legsürgősebben meg kell tenni a szükséges intézkedéseket. Tudvalevő azonban, hogy a háború befolyásán kívül

a népszaporodás, illetve a halandóság, különösen pedig a csecsemő-halandóság kérdése számos egyéb feltételtől is függ, mint amilyenek a főbbek közül az oktatás, a közegészségügy, az orvosképzés, a babaügy, a lakáskérdés és még sok más. Vagyis tulajdonképpen közviszonyaink általános gyökeres reformjára volna szükség, hogy az anya- és csecsemővédelem kérdése is teljesen megfelelő megoldást nyerhessen. Ámde tisztában kell lennünk azzal, hogy az ilyen általános reform keresztülvitele rendkívüli nehézségekbe ütközik és igen sok időbe, hosszú évekbe kerül. Az anya- és csecsemővédelem rendezésére ennél fogva csak igen későn kerülne a sor, ha ezzel a közviszonyok általános megjavulásának koráig várakozni akarnánk.

A szükségeseeknek látszó intézkedések közül tehát ki kell ragadni azokat, amelyek különösebb nehézség nélkül azonnal megvalósíthatók, hogy így legalább egy lépéssel közelebb jussunk a kitűzött célhoz.

Ezen intézkedések között első helyen áll az anyaságbiztosítás, amelynek egyfelől az anyai hivatását teljesítő nő egészségének védelme szempontjából, különösképpen azonban az újszülött csecsemők, tehát a jövő generáció érdekében legnagyobb jelentősége van.

A betegsegélyezésről szóló 1907: XIX. t.-c. keretében már bizonyos mértékig le vannak fektetve az anyaságbiztosítás alapjai. Azonban ennek terjedelme és mértéke tárgyilagos ítélet szerint nem kielégítő és megfelelő bővítésre szorul.

E törvénycikk 50. §-a szerint a biztosított nőtagoknak a következő segélyekre van igényük:

szülés esetében ingyen a szükséges szülészeti támogatásra és gyógykezelésre és gyermekágyi segélyre, a rendes táppénzzel egyenlő összegben, a lebetegedés első napjától számítva 6 hétig; a biztosítottal egy háztartásban élő és keresettel nem bíró nem biztosított családtagok szülés esetében a szükséges szülészeti támogatásban és gyógykezelésben részesülnek; a gyermekágyi segély, miként a táppénz, a tagjáruléknak kiszámításánál alapul vett napibér fele összegét teszi.

Ezen szolgáltatásokkal szemben, mint minimumra, a következő szolgáltatásokra volna szükség:

1. a gyermekágyi segély az átlagos napibér teljes összegében volna megállapítandó;
2. a gyermekágyi segély fizetésének tartama 6 hétről 12 hétre volna emelendő és végül
3. szoptatási jutalom volna nyújtandó, a rendes táppénzzel egyenlő összegben, feltéve, hogy az anya bebizonyítottan maga táplálja gyermekét és pedig a gyermekágyi segély megszűnésétől kezdve további legfeljebb 12 hétig.

A gyermekágyi segély ezen pénz- és időtartambeli kiterjesztése és a szoptatási jutalom felvétele röviden a következő indokokban leli magyarázatát:

ad 1. A terhesség idejében, illetve a szülés után az anyának fokozottak a kiadásai és így ebben az időben rendes keresetének

fele nem lehet elégséges ezen kiadások fedezésére. Sőt ha lehetne, még a rendes bérnél is magasabb gyermekágyi segély volna nyújtható.

ad 2. A. a gyermekágyi segély kiterjesztését 12 hétre gyakorlati tapasztalatok és orvostudományi megállapítások parancsolják, amelyek egyébként a táppénz emelésének indokaival is szorosan kapcsolatosak. Feltétlenül szükséges, hogy az anya terhességének utolsó 4 hetében mentes legyen mindenféle munkától és ne kényszerüljön arra, hogy szinte az utolsó pillanatig munkája mellett maradjon csak azért, mert rendes kereseténél felével kisebb gyermekágyi segélyből megélni nem tud. Hasonlóképpen áll ez a szülés utáni időben, amidőn sokszor már 1—2 nappal a csecsemő világra jött után az anya, ugyancsak gazdasági kényszerből, ismét munkába áll. Orvostudományi megállapítás szerint a szülés a nő szervezetében olyan elváltozásokat hoz létre, amelyeknek ismét a rendes mederbe terelődése, ha az ágyat el is hagyhatta, legalább 6—8 heti időt vesz igénybe. Ezalatt az anyának, miként a terhesség utolsó idejében is, mert ellenállóképessége, különösen ipari mérgezésekkel szemben, a normálisnál sokkal kisebb, szintén a legnagyobb kíméletre van szüksége és rendkívül nagy károk, az egész életre szóló súlyos betegségek származhatnak és származnak abból, hogy az anyának ez a kíméleti idő nem áll rendelkezésére. Ezek a betegségek az asszonyok munkaképességét is gyakran részben vagy teljesen, illetve időlegesen vagy véglegesen megbénítják, ami népegészségügyi és gazdaságpolitikai szempontból egyaránt igen káros.

ad 3. A szoptatási jutalom, amely az átlagos napibér fele összegében volna megállapítandó, arra szolgáljon, hogy a szoptatás első idejében az anya táplálkozási lehetőségeit megjavítsa és a csecsemő gondozásával együtt járó fokozott kiadásait fedezhesse. Tudvalevő, hogy a csecsemőnek táplálása anyatejjel az első 3 hónapban, ha erre az anya egyáltalában alkalmas, mily rendkívül nagy erősítésével és megalapozásával jár a csecsemő egészségének, aminek eredménye a gyermek egész jövőendő életére kihat. A magyarországi nagy gyermekhalandóság egyik főoka éppen abban keresendő, hogy az anya túlságosan hamar kénytelen elhagyni csecsemőjét és ilyenformán éppen a legkritikusabb időben nem teljesítheti a gyermek iránt a gondozás és táplálás kötelességét.

A szoptatás fontosságát egyébként egy Kölnben felvett statisztika is igazolja, amely szerint a halandóság olyan csecsemőknél,

akik 9 hónapnál hosszabb ideig szoptak	3%
akik 3—9 hónapig szoptak	12% és
akik 3 hónapnál kevesebb ideig szoptak	35%

volt.

Különben ugyané felfogás mellett szólnak az állami gyermekmenhely azon intézkedései is, amelyek az anyákat kényszerítik, hogy legalább a szülést követő első hetekben maguk szoptassák gyermekeiket.

Magától értetődik, hogy a gyermekágyi segélynek a jelzett értelemben való kiterjesztése és a szoptatási jutalom rendszeresítése fokozott terheket róna az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztárra. És méltán felmerül a kérdés, vajjon ez a kiadási többlet hogyan és miképpen legyen fedezendő.

Mielőtt erre a kérdésre válaszolnánk, az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár 1912. évi jelentése alapján feltüntetjük azokat a számadatokat, amelyek a mostani helyzetre világot vetnek:

Összes tag:	1,198.288.
Nőtag:	154.950.
Gyermekágyi segély:	215.330 K.
Szülész női díj:	432.588 K.
Jövedelmek: járulék	32,721.460 K
Kamat	287.013— „
vegyes	1,170.081— „
összesen	34,178.554 — K
Költségek:	32,836.670 K.
Fölösleg:	1,341.884 K.

Ebből látható, hogy a gyermekágyi segély 1912-ben összesen 215.330 koronára vagyis az összjövedelemnek csupán 0,6%-ára rúgott. Ha már most a gyermekágyi segélyt a kívánt mértékben és időtartamon át adta volna meg a pénztár és azonkívül még teljés 12 héten át szoptatási jutalmat is nyújtott volna, úgy a gyermekágyi segély összege, a szoptatási jutalommal együtt 1,937.970 koronára emelkedett volna. A pénztár 1912-re nézve összes jövedelem gyanánt 34,178.554 koronát, illetve 1,341.884 korona felesleget mutat ki, amivel szemben a jelzett kiadási többlet 1,722.640 korona, az ennek következtében előállott deficit tehát 380.756 korona lett volna.

Ez az összeg valóban sokkal csekélyebb, semhogy azt akár honnan is igen könnyen fedezni ne lehetett volna.

Látnivaló azonban, hogy az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár nőtagjainak száma feltűnően kicsi. A törvénynek igen lényeges és szükséges további módosítása az kellene hogy legyen tehát, hogy lehetőleg mindazokra nézve, akik a 7. § értelmében ezidőszerint csak fakultative tartoznak a betegsegélyezési törvény hatálya alá, kötelezővé tegye a törvény a belépést az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztárba. Ezek közül különösen kiemelendők a házi cselédek, a házi iparral foglalkozók, a segédszemélyzet nélkül dolgozó önálló iparosok, a közönséges napszámosok, valamint a mezőgazdasági munkások és cselédek. A népesség ezen kategóriái közül, a népesség foglalkozásának 1910-ben megállapított országos eredményei szerint, maga az őstermelés 1,268.930 kereső nőt számlál. Az összes kategóriák kereső nőinek száma pedig, eltekintve a közszolgálat és szabad foglalkozások, valamint a tőkés és nyugdíjasok csoportjaihoz tartozóktól, 1,874.990-et tesz, akik nem tartoznak a betegsegélyező törvény keretébe és illetve anyaságuk esetében nem részesülnek semmiféle segélyben.

Főlöszlegesen külön hangsúlyozni, hogy a törvény áldásaiból ilyenformán kirekesztett nők is éppen annyira rászorulnak a gyermekágyi segélyre, mint az a 154.950 nő, aki ma már önálló tagja a pénztárnak és éppen úgy, mint a férfitagok női hozzátartozói, akik gyermekágyi segélyben ugyan nem, de a szükséges szülészeti támogatásban és gyógykezelésben ingyen részesülnek. Ha tehát a segélyben részesülő nők számát 1,874.990-nel szaporítani tudjuk, ami közel 20%-át jelenti az ország összes női lakosságának és ekkora mennyiségű nő szülési körülményeit tudjuk ezzel jobbakká tenni, illetve a csecsemő életbenmaradását biztosítani, úgy már ezzel is óriási szolgálatot tettünk a népszaporodás ügyének, bár ezeken kívül is még igen nagy számban van az országban az eltartottak és munkanélküliek csoportjához tartozó olyan nő, aki a gyermekágyi segélyre, vagy legalábbis az ingyen szülészeti támogatásra és gyógykezelésre reászorulna. Az ideális állapot azonban, hogy t. i. Magyarországon egyetlen olyan nő se legyen, aki anyai hivatását a szükséges követeleményeknek megfelelően ne teljesíthesse, csak fokozatosan lehet megközelíteni. Addig is azonban örülnünk kell, ha legalább ennyit el tudunk végezni.

Ha már most a törvény a jelzett kategóriákra is kiterjeszhető volna, úgy természetesen az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztárnak taglétszáma, de egyszersmind jövedelme és kiadásai is lényegesen emelkednének.

Az erre vonatkozó számadatokból azonban bennünket itt csak az az összeg érdekel, amely a kiterjesztett taglétszám esetén befolyó járulékok és előálló kiadások szembeállítását után — amely kiadások között természetesen az összegben és tartamban megnövekedett gyermekágyi segély és a szoptatási jutalom is szerepel — mint fedezetlen kiadás mutatkozik. Ez a fedezetlen összeg az összes kategóriák bevonása esetén évi 12,659.942 koronára rúgna.

Nem ismeretlenek előttünk azok a nehézségek, amelyek különösképpen a mezőgazdasági munkások és cselédek az Országos Betegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztárba való bevonása elé tornyosulnak. Talán remélhető azonban, hogy akkor, amidőn ilyen magas szempontokból nézendő kérdéstről van szó, el fognak tűnni azok az akadályok, amelyek e fontos kérdés megoldását gátolhatnák. Az 1900: XVI. t.-c. alapján létesült Országos Gazdasági Munkás- és Cselédsegély Pénztár végre is csak balesetek által okozott betegségek esetében fizet segélyt és azonkívül temetkezési segélyt nyújt. A segély mérve azonban a napi 1 koronát semmi esetre sem haladja meg, az eseteknek azonban körülbelül felében napi 30—40 fillér között mozog. Ettől eltérően azonban 1911-ben ennek a pénztárnak összes tagja nem volt több 593.107-nél (a nők külön kimutatva nincsenek), ami világosan igazolja, hogy az őstermeléshez tartozó munkásoknak, akik között csak nő van 1,200.000-nél, de férfi 4 milliónál több, csupán elenyésző töredékét öleli fel és mint rámutattunk, ezt is csak a legfogyatékosabban látja el. De ezenfelül az egész intézmény szervezete is teljesen alkalmatlan az anyaságbiztosítás befogadására.

Feltéve azonban azt az esetet, hogy a mezőgazdasági munkások

és cselédek kötelező bevonása az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár keretébe mégis lehetetlennek bizonyulna, úgy még mindig fenmaradna a különböző munkás-kategóriáknak igen tekintélyes csoportja, amely ezidőszerint szintén kívül áll a törvény kötelező hatályán. Ezen kategóriák nőtagjainak száma 606.060 s bár ez csak harmadrésze az őstermeléshez tartozó munkásnők számának, mégis elég tekintélyes mennyiség ahhoz, hogy ha többet nem lehetne, egyelőre legalább ennyit belevonjunk az említett törvény keretébe.

Ezt a csökkent taggyarapodást véve alapul — természetesen a hozzátartozó férfitagokat is beleértve — az összes taglétszám, illetve járulékjövdelem, úgyszintén a szolgáltatások összege is lényegesen kisebb lesz, mintha az őstermelési kategóriát is hozzávesszük.

Ehhez képest a fedezetlen összeg is apad, amely a fentebb jelzett 12,659.942 koronával szemben a második kombináció szerint 4,070.132 koronát tenne.

Mind a két összeg, különösen az elérendő cél rendkívülien nagy horderejéhez képest, aránylag csekély s a fedezet előteremtése alig ütközhetik nehézségbe.

A fedezet egyik lehetősége az volna, ha a tagjárulékokat kevéssel: legföljebb 10%-kal felemelnék. Ez az első kombinációnál 22,540.019 korona, a másodiknál 7,246.544 korona jövdelememelkedést, illetve a fentebb jelzett deficitekkel szemben még 9,880.077 korona, illetve 3,176.412 korona fölösleget jelentene. Különösen ki kell itt emelni, hogy ez a járulékemelés, bár összeségében tekintélyes summát képvisel, az egyes tagra elenyészően csekély tehertöbbletet jelent, amennyiben a nyolc bérosztály évi 47 koronás átlagjárulékát véve alapul, csupán havi $19\frac{1}{2}$ fillér, de még a legmagasabb bérosztály járuléka alapján is csupán havi $35\frac{1}{2}$ fillér esnék a pénztári tagra és tagonként ugyanennyi a munkaadóra.

Mindazonáltal valószínű, hogy a fedezetnek e módja ellen a tagok, de különösen a munkaadók erősen tiltakozni fognak s mindenképpen helyesebb is, ha a hiányzó összeget, amelynél sokszorosan nagyobbat elnyel a háború minden egyes napja, a törvényhozás szavazza meg az illetékes költségvetés keretében.

Éppen ezért kívánatos volna, ha ezt az égető kérdést megfelelő nyomatékkal mielőbb szóvatennék a képviselőházban, hogy ezzel ne csak a kormány, hanem az egész ország figyelmét felhívják rá, ami mindenesetre sürgősebbé és intenzívebbé tenné, serkentené az arra hivatott tényezőknek idevágó munkáját.

A hangsúly azon van, hogy az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár intézményében teljesen kész szervezet áll az ország rendelkezésére, amelynek útján a sürgősen szükségeseknek jelzett kibővítések technikai szempontból egyszerűen keresztülvihetők. Minden más irányú megoldása ennek a kérdésnek sokkal komplikáltabb volna, s ennek folytán sokkal nehezebben volna megvalósítható.

A teljesség kedvéért megemlítenő még az az indokolt kívánság is, hogy a biztosításra kötelezett férfitagok nem biztosított családtagjai, de legalább feleségei is részesüljenek szülés esetén a szüle-

szeti támogatáson és gyógykezeltetésen kívül bizonyos gyermekágyi segélyben is. Itt természetesen, nem lévén szó önálló munkásnőről és bérvesztéséről, a tervezettnél, sőt a jelenleginél kisebb segéllyel is be lehetne érni.

A jelzett deficitek is egyébként előreláthatólag csökkenni fognak először azért, mert az anyák nagyrésze aligha fogja igénybe venni a gyermekágyi segély megszűnésétől számított teljes 12 héten át a szoptatási jutalmat, másodszer pedig azért, mert a szülés körülményeinek kedvezőbb alakulása következtében a nőtagoknak a szülés elhanyagolásából származó későbbi megbetegedéseinek száma csökkenni és a betegségek átlagos időtartama is érezhetően rövidülni fog. Ez pedig természetesen a táppénzek összegének visszaesésével is együttjár.

Mindeme felállítások és számadatok magától érthetően csak hozzávetőleges jellegűek egyrészt azért, mivel a kiszámításoknak 1910. évi statisztikai, illetve az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztárnak 1912. évi adatai — újabbak nincsenek—szolgáltak alapul, másrészt pedig mivel tudvalevő, hogy a háború is bizonyos fokig megváltoztatta a vonatkozó viszonyokat és számarányokat.

A közölt adatok mindamellett talán némileg hozzájárultak a helyzetkép feltárásához s talán bizonyos támpontokat is nyújtanak ez égető országos kérdés miként való megoldásához.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Gondolatok a németiség hivatásáról

Alfred Weber heidelbergi professzor, a *Standort der Industrien* írója kétségtelenül a mostani német közgazdasági irodalom legkimagaslóbb embere. Most megjelent kis munkája* megérdemli tehát a figyelmes elolvasást, bárha inkább szépirodalmi, filozófiai mint közgazdasági jellegű. W. a háború kitörése után — úgy mondják, elbúsulva azon, hogy összes tanítványai a háborúba vonultak — maga is önként jelentkezett hadiszolgálatra. Kis könyve voltaképpen levelek és levéltörödékek gyűjteménye. Az első 1914 november 30-dikáról, az utolsó 1915 szeptember 22-ikéről van keltezve. Filozófiai és politikai elmélkedések, amelyek a háború tényéhez, egyes eseményeihez, olvasmányokhoz és a bizonytalan jövőhöz fűződnek.

W. gondolatai főleg akörül forognak, hogy vajjon a két nagy ellenség, Anglia és Oroszország közül melyik a veszedelmesebb. A háború mai formájában — írja — csak azáltal keletkezett, hogy Németország nem tudott választani Anglia és Oroszország közt, hanem hallatlanul becsületes, de vakon egyenes politikája folytán mindakettőt ellenségévé tette. Ezt a választást Anglia és Oroszország közt Németországnak a háború után kell majd megejtenie. W. hosszan ingadozik, hogy melyiket kellene választani. Február 25-iki levelében az angolt tartja a veszedelmesebbnek. Az orosz ázsiai nép, teljesen különböző a némettől és éppen azért kevésbé veszedelmes. Ellenben „az angol-amerikai világ saját lényünknek bizonyos forma kifejezése, amely mi ránk átvive lényünknek vigasztalan eltorzítását és elértéktelenedését eredményezné: az igazi nagy kulturális veszedelem, amely az európai világot ma belülről fenyegeti: az elangolosodás. Először ezt a veszedelmet kell elhárítani, először nekünk kell az európai világban kellő súllyal, lehetőleg vezető erővel bírni, azután kerülhet csak a sor az orosz rivalitás elintézésére (19. 1.).

De már május 12-én másképp ír: „Mindinkább odajutok, hogy az angol veszedelmet kisebbre becsülöm és az orosz nagyobbra. Az orosz törekvés, amely Ausztria földarabolására és Németország földrajzi függővé tételére irányul, egyenesen létünket fenyegeti, — az angol csak gazdasági és politikai expanzióknban támad bennünket és inkább szellemi jellegű. Az angolokat egyre inkább rémeknek érezzük, akik képtelenek nekünk állandóan kárt okozni”. Az angolokat csak annyira kell megverni, hogy másodszor ne merjenek ellenünk

* *Gedanken zur deutschen Sendung*. Berlin, S. Fischer 1915. 107 1.
Ára 1 M.

támadni. Oroszországgal szemben azonban pozitív célt kell elérni és a szlávok fölbomlását sokféle nemzetiséggé elősegíteni, az orosz imperializmust belülről szétbontani.

A háború alatt Dosztojevszki politikai írásait olvassa és megdöbben az orosz nép lelki mélységén, az összes szlávok testvérisülésének nagy és veszedelmes ideálján. „Evvel a bizánci díszruhában közeledő orosz világtestvérisülés-ideával, amely sokkal veszedelmesebb, mint az angol imperializmus — amely csak realitással bír, de nincs szelleme — valami szellemit kell szembeállítanunk, különben semmiféle a Dnyeszter, a Pruth, a Visztula, a Nyemen mellett aratott diadal nem óv meg bennünket a jövő elmerüléstől — írja június 2-án —. Nevetséges azt vélni, hogy ezek a nagyoroszok nem tudnak organizálni. Hiszen ők teremtették ezt az egész birodalmat. Csak nézzük új agrárreformjukat és hogy mit csináltak Mukden óta hadseregükből! Ok tudnak szervezni! És nagy, hatalmas hitük van! Ez a végső pillanat! Ha most megverjük őket, még uralomra tudjuk juttatni a szlávokban a sokféleség irányzatát — de később többé soha!”

Weber nem bír szabadulni az orosz nép minden szlávokat egybefoglalni törekvő ideáljának nyomásától. Június 19-én írja a következőket: „Még mindig nem vált nálunk köztudattá, hogy mi imperialista Nagyoroszországgal soha sem férhetünk össze, mert ennek Konstantinápoly elfoglalására és Ausztria fölbontására törekedni kell! Az ember szeretné nálunk egyenesen nemzeti olvasmánnyá tenni Dosztojevszkijt, hogy az emberek egyfelől megismerjék a rokonszenves orosz népleket, amellyel meg tudnánk férni, másfelől a bennünket borzasztón fenyegető mai orosz kormányrendszert és annak imminens tendenciáit . . . Az orosz imperializmus egy örökkévalósági és (az oroszok számára) világmegváltó-programm. Ép ezért csak egy más szláv ideál segítségével lehet vele megküzdeni ...”

Ami Angliát illeti, W. megbékül avval a gondolattal, hogy Anglia tengeri uralma ebben a háborúban nem fog megtörni. „. . . Ha Oroszország meg van verve — írja augusztus 25-én — akkor ütött Anglia visszaszorításának az ideje — nem Anglia megsemmisítéséé — az a véleményem, hogy ez hülyeség (*Blödsinn*), ugyanaz a hülyeség, amelyet most Anglia tervez ellenünk — de annak az ideje, hogy többé nem egyedül az angol típus fogja a világ arcukat meghatározni. . . . Az angol tengeri uralmat megtörni? Igen, egy bizonyos értelemben, amennyiben az angolokat szerényebbekké, mások által megsebezhetővé tesszük: de az angol tengerrendszert, flotta támaszpontjaival és összes világbirodalmi megalapozásával szétrombolni? Talán valamikor ez is össze fog omlani és csak a települő gyarmatok fognak vándorkövek gyanánt az angol faj egykori világhatalmából fönmaradni. De ezt most fölidézni, még ha képesek volnánk is, semmiképp sem volna hasznos. India, az angoloktól elragadva, egyszerűen a japánok zsákmánya lesz — szabad egyelőre nem lehet, talán sohasem lesz. Délafrika nem akar kiválni az angol kötelékből, mert előnyös számára. Csak Egyiptom és a Suez-csatorna azok a pontok, ahol Anglia monopóliuma előbb vagy utóbb meg fog törni, mert arra vezet a mi szárazföldi hidunk Afrikába.”

Ehhez kapcsolódik W. pozitív jövőbeli programja, amelyet szeptember 20-adi levelében fejt ki. Németország túl kicsiny a német nép és főleg a német középosztály fiainak eltartására. Németország nevelésesen kis folt a térképen, amelyet egy hüvelykujjai le lehet takarni. De Európa földrajzi fekvésénél fogva Európa központi hatalma. Hivatása, hogy maga köré csoportosítsa Európának többi központi államait és így szárazföldi utat szerezzen magának Kisázsia és Kisázsian, Szezen keresztül Afrikába. Anglia tengeri uralma folytán Németország csak olyan vidékek felé terjeszkedhetik, amelyek barátságos, szövetséges államok területén át szárazföldi úton érhetőek el. A német-osztrák-magyar-bolgár-török szövetség már kijelölte ezt a területet, amelyen át vasútvonalakkal hozzá kell kapcsolni Ázsia és Afrika lehetőleg nagy részeit. Ez az a terület, amellyel Németország bekapcsolódhatik a világgazdaságba. Ez felel meg Németország központi helyzetének és ez az a terület, amelyet katonailag is dominálni képes. Ezen a területen kifejlődhetik a németiség mai szűk korlátai közül. „Csak egyet nem szabad elfelejteni — írja — hogy szövetségnek (*Zusammenschluss*) kell történnie és nem szabad hatalmi kör (*Herrschaftssphäre*) alakjában keletkeznie! Az imperializmus alapelvei a mi világhelyezkedésünkre nem alkalmazhatók. Csak egy világosan fölsímt érdekszolidaritás hozhatja létre ezt a hatalmi csoportot és csak ha minden rész sajátossága megértésre talál, csak ha aspirációiban, amennyire lehet, támaszt talál, csak ez fűzheti és tarthatja össze.” És mivel Németországnak ez a törekvése, elzárja Olaszország balkáni és kizsászi útját, valamint Franciaországot Szíriába és a közeli Kelet egyéb részeibe, mivel az angol imperium hézagaiba furakodik be Európa és Ázsia közt: ezért tekintik a nyugati államok Németországot veszedelmesebb ellenségnek mint Oroszországot, mely igazi belső erővel nem bír.

A zavaros, belpolitikai, vallásos és művészi gondolatokkal összevissza kevert könyvből kihámozva, ez az a kép, ahogyan Németország legnagyobb közgazdásza Németország világhelyzetét a jelenben és jövőben látja.

Varga Jenő.

Egy entente vélemény

A háború kitörése óta már igen sokszor megállapították, hogy ebben a világösszeütközésben mindegyik küzdő fél magának követeli az igazságot s nem csak azt igyekszik bizonyítani befelé és kifelé, hogy nem ő idézte fel a háborút, hanem azt is el akarja hitetni hozzátartozóival éppen úgy, mint a semlegesekkel, hogy ő harcol az igaz ügyért, valami magasabb erkölcsi célért.

Igy például miért harcol Franciaország? A kérdésre választ kapunk igen előkelő francia helyről. A francia tudományos világ egyik legbecsültebb folyóiratának, a *Revue de métaphysique et de morale*-nak a háború kitörése óta megjelent első számában G. Belot ad feleletet a fenti kérdésre *A háború és a demokrácia* című cikkében. Nem kell feltennünk, hogy Franciaországban mindenki úgy gondolkozik, mint G. Belot. Bizonyára vannak Parisban is, akik objek-

tívebben és más szempontokból ítélik meg a helyzetet. Azonban a szerző jó neve, a folyóirat magas nivója, valamint a cikk objektivitásra törekvő, mindig komoly és diszkrét hangja azt az érzést váltják ki az olvasóból, hogy az ott kifejtett álláspont a gondolkodó Franciaország nagy részének őszinte álláspontja. Mint ilyet tartottuk érdemesnek ismertetni e Szemle hasábjain. A legobjektívebb ismertetésre szorítkozunk s nem tartjuk szükségesnek, hogy egyes nyilvánvaló tévedéseire külön felhívjuk a figyelmet, még kevésbé, hogy vele vitába bocsátkozzunk.

Belot a kérdést a következő formában veti fel: melyik oldalon küzdenek a demokrata ideálért, melyik fél képviseli a nagyobb demokráciát s vele a szebb jövőt? Azonban a kérdés így is felvethető: milyen viszony van a demokratikus gondolkozás, a demokratikus intézmények és általában a háború s különösen a mai háború között.

A demokrácia a béke intézménye s csak békés társadalomban van értelme. S ez is legnagyobb dicsósége. Akinek a demokrácia a politikai ideálja, az nem lehet más okból, mint hogy abban állandó és szilárd társadalmi állapot feltételét, a társadalmi szervezet észszerű kifejezését látja. Azonban csak a béke lehet a társadalmak normális állapota. A háború legfanatikusabb csodálói sem állíthatják, hogy a háború a népek életében más lenne, mint krízis, szerencsétlenség, talán elkerülhetetlen rendellenesség, de mégis rendellenesség, talán hasznos krízis, de mégis csak krízis és kivételes eszköz. Ha azonban így áll a dolog, a demokrácia, mely teljesen a békés állapotr teremtett intézmény, bizonyára nehezen fog alkalmazkodni a háború követelményeihez, mint ahogyan a háborús állapot nagyon nehezen viseli el a demokratikus formákat. S a gyakorlatban tényleg ezt látjuk.

Mindenekelőtt a demokrácia nem tekintheti a háborút sem céljának, sem sajátképeni cselekvési módjának. Mert mi a demokrácia? A józan éssen, a tiszta öntudaton, a közös megegyezésen alapuló együttélési forma, mely, ha elkerülhetetlen, folyamodhat ugyan az erőszak alkalmazásához úgy kifelé, mint befelé, melynek természetével azonban önmagának erőszak által való másra kényszerítése éppen annyira ellenkeznék, mintha a törvényt rendőrség által akarná helyettesíteni. A demokrácia a jogra és szabadságra alapított államszervezet; tehát rendes körülmények között nem gondolhat mások jogának és szabadságának megtámadására. Éppen ezért azt sem igen hajlandó elhinni, hogy más fenyegetsen olyan szabadságot, amely nem fenyeget senkit. A becsületes ember könnyen jóhiszemű: a demokratikus állam egy becsületes államférfi. Szemére hányták Angliának, de különösen Franciaországnak, hogy nem hitt eléggé a háborúban és nem készült eléggé rá. Kétségtelen, hogy a háborúnak bőven voltak előhírnökei. Azonban Franciaország e meggondolatlansága becsületére is válik. Mert nem csak gondatlanság, gyöngeség jele, hanem jele valami pozitívnek is a francia lélekben: jele idealizmusának, a jogban és szerződéseken vetett hitének és ellenszenvének az erőszak iránt. Elég magállapítanunk, hogy az egyiket készületlenül találta a háború és hat hónap kellett, amíg össze tudta magát szedni, míg a másíknál

minden elő volt készítve a legapróbb részletekig, az elkövetendő jogtalanságokig és igazolásuk formulájáig, az elfoglalandó városok kormányzóinak kinevezéséig, a megülnendő diadalünnepek műsoráig.

Nem tagadható tehát, hogy a demokrácia kevesebb hajlandóságot mutat a háborúra, kevesebbet gondol rá, nehezebben készíti elő s nehezebben látja be szükségességét. A háború előkészítése visszatükröződik úgy a bel- mint a külpolitikában. Hogy a háborús politika ellentétben van a demokratikus intézmények alapvető elveivel, azt szükségtelen bizonyítani. Nemcsak háborút nem lehet viselni a szabad megvitatás és a nyílt és közös elhatározás demokratikus formái szerint, hanem elkerülhetetlen kisugárzás folytán a háborús állapot a háború által követelt tekintélyi és diktatori eljárási formák egy részét a békés országra is kiterjeszti. Világos, hogy az az ország, melyet békében hozzászoktattak e rendszerhez, kevésbé fogja megszenvedni az átmenetet a békéből a háborús állapotba. A hadsereg munkájának elengedhetetlen kiegészítője a háború előkészítésében a diplomácia munkája. Semmi sem ellenkezik azonban jobban a demokrácia szellemével, mint ez. A demokratikus gondolkozásra nézve nincs kétségbeejtőbb, mint annak elgondolása, hogy hét-nyolc ember egy miniszteri dolgozószoba zárt ajtaja mögött milliók sorsa felett rendelkezik s határozza el, beleegyezésük kikérése nélkül, hogy mikor és mily esetekben kell egymásra rontaniok. A demokratikus öntudat föllázad arra a gondolatra, hogy szabad ország, mint Anglia, Franciaország, Olaszország egy krízis esetében nem tudja, mire kötelezik a nevében aláírt szerződések s milyen garanciákat nyújtanak azok. A diplomácia titkossága teljes ellenmondásban van a demokrácia normális cselekvési módjaival. Ez a titkosság leszállítja a szerződések kötelmi értékét is. Mert, ha a kormányok a nép megkérdezése nélkül szerződnek, ki áll jót azért, hogy, mikor rá kerül a sor, a nép megtartja a nevében, de tudta és beleegyezése nélkül adott szót? A diplomácia működése ma, amikor a demokratikus elvek oly nagy tért hódítottak, nagyon emlékeztet arra az időre, amikor egészen természetesnek találták, hogy a királyok ország-részeket és népeket szerezhessenek és veszíthessenek el hódítás, átengedés, örökség vagy házasság által.

Tehát a demokrácia nem készít jól elő a háborúra, a háború nem készít jól elő a demokráciára. Nem azt állítjuk, hogy a demokrácia képtelen a háborút akarni és viselni, amikor kell, hanem azt, hogy a demokrácia lényegében belső és békés fejlődési erő, amelynek szüksége van a megegyezésre, a szerződésre és a napvilágra, amely a gyakorlatban nem lehet el a szabályos és lassú bírói formák nélkül, a szabad megvitatás és elhatározás politikai formái és a sajtó és közvélemény szabad kritikája nélkül s hogy a háború s a háborúra való berendezkedés mindezt kizárja.

Ez Belot felelete a második kérdésre. Az első kérdésre — mit várhat a demokrácia a háborútól, melyik táborban vannak a demokratikus ideál védelmezői — nem várhatunk más választ, mint hogy a demokrácia ügye az entente hatalmak sikerével van összekapcsolva. Ha ők győznek, a demokrácia mindenütt terjedni fog Európában;

ha elbuknak, a demokrácia nem bukik ugyan velük, mert a gondolatokat nem lehet ágyúgolyóval megölni, de hosszú időre vissza lesz fojtva. Hogy Belot ezt mondja, az természetes s ő maga is úgy találja, hogy náluk felesleges volna bizonyítani is. Azonban máshol nem találják talán éppen olyan világosnak s ezért látja szükségesnek a kijelentés igazolását.

Robert Michels-szel polemizál, aki kigúnyolta azok szimplista felfogását, akik azt kérdezik, melyik táborban harcol a demokrácia istenasszonya a régi görög világ istenei és istennői módjára. A németek, mondja Michels, a legjobbhiszeműleg meg vannak győződve, hogy a demokráciáért küzdenek az oroszok ellen; pedig tévednek. Az angolok és franciák meg vannak győződve ugyanarról, mikor Németország ellen harcolnak; ők is éppen úgy tévednek. A demokrácia nincs érdekelve a vitában; a háborúnak egészen másféle okai vannak. Ha demokrácia alatt — teszi hozzá Michels — az egyéni szabadságok garanciáját értik, akkor Franciaország és Anglia sokkal demokratikusabb országok, mint Németország, ahol a szocialisták, a zsidók ki vannak zárva bizonyos hivatásokból. De ha demokrácia alatt azt a törvényhozást értjük, amely a nép széles rétegeinek a jólét bizonyos fokát biztosítja, akkor Németország szociális törvényhozásával demokratikusabb, mint Franciaország. Belot ezek ellen a következőképpen argumentál. A demokrácia mégis az ententéknél van. S Oroszország, kérdjük mindjárt? Oroszország, védekezik Belot, először is nem hódítási vágyból fogott fegyvert, hanem, mint Anglia, egy fenyegetett kis nép védelmére, s másodsor, ha a demokrácia istennője az ententéknél nincs mindenütt otthon, a hármasszövetségnél sehol sincs otthon. Mert mikor azt állítják, hogy a németek jóhiszeműleg képzelik magukat a demokrácia harcosainak Oroszország ellen, a tévedés nyilvánvaló. A németek egy magasabb műveltség harcosai tényleg, ha az ő módjuk szerint a műveltséget a nyomtatott oldalak mennyiségével, a vasútvonalak sűrűségével, az ipari és szervező gépezet hatalmával mérjük. De mindez nem a demokrácia. S nem is igen fogunk találni olyan német hivatalos írást, melyben a német-ség ügye úgy volna feltüntetve, mint a demokrácia ügye. Ha pedig a német szociálpolitikai törvényekre hivatkoznak, azt kell válaszolnunk Gide-del, hogy e törvényeket egy abszolutisztikus kormány erőszakolta a népre, hogy általuk megfékezze s megnyerje a népet, hogy azután még jobban uralkodhasson rajta. S ha a törvényeket a munkásság fenyegetően növekvő hatalma csikarta is ki, a jólét bizonyos előfeltételeit, melyeket egy osztály a kormányzók gyöngeségéből vagy ügyességéből elnyert, nem nevezhetjük demokráciának. A demokrácia az önkormányzat erkölcsi elve. S ezt az önkormányzatot a német szocialisták nem vívták ki, de nem is reklamálták, sem önmaguk, sem az egész nemzet számára. S ezt ők is jól tudják, mert tudatosan redukálták a szocializmus programját a gazdasági kérdésre és az osztályharcra, kiküszöbölve, mint hiábavaló francia ideológiát, egy jobb politikai szervezet keresését, az igazságra és szabadságra való törekvést a társadalmi rendben.

Tehát az alsó osztályok többé-kevésbé tűrhető gazdasági hely-

zete még nem jelenti a demokráciát, mivel az nem demokratikus eszközökkel is megvalósítható. A demokrácia nem annyira állapot, mint inkább módszerkérdés. A demokráciát nem is bizonyos politikai intézmények határozzák meg. Ezek különbözők lehetnek, mivel nem egyebek, mint egy nemzetnek helyzetéhez mért eszközei a demokrácia minél hathatósabb megvalósítására. A demokrácia öntudatossá vált és független nemzetek erkölcsi és politikai nagykorúsága. A nemzetek erkölcsi kiskorúságának kora letűnőben van; de a germánok még gondnokság alatt élnek, ami leghasznosabb intézményeiket is jellemzi s minden cselekedetükben megnyilvánul.

A nemzetek ugyanazt az öntudatossá válását találjuk a nemzetiségi elv érvényesítésében. S ebben a tekintetben kétségtelen — mondja Belot — hogy a népek, a kis és nagy népek szabadsághoz és önálló léthez való jogának ügyét az entente képviseli, míg a másik fél az elnyomás, a szolgaság és a gyengék elpusztulásának tanát vallja és gyakorolja. Igaz tehát, hogy a nemzetiségi elv a demokratikus világnézetben bennfoglaltatik, hogy bizonyos tekintetben annak érvényesítése nem egyéb, mint demokrácia a külpolitikában. De csak egy feltétel alatt: hogy ha a nemzetiség és a megfelelő jog fogalmát nem zavarjuk össze ethnográfiai és történelmi fogalmakkal. Mert a nemzetiségi elv csak akkor felel meg a demokrácia fogalmának, ha a nyelvi vagy faji hasonlóság mellett a népesség közös akarata is jelen van. S hogy ez a közös akarat a legfontosabb, azt világosan bizonyítja a különböző fajú és nyelvű nemzetek (Svájc, Belgium) esete.

Az entente-hatalmak félre nem érthető s ismételt nyilatkozataik, az elnyomott kis népek feléjük hangzó segélykiáltásai semmi kétséget sem hagynak afelől, hogy melyik fél győzelmétől remélhetjük a nemzetiségi elv érvényesítését. De az entente-hatalmak ily irányú beállítottsága nemcsak a nemzetiségi elv közvetlen érvényesítését jelenti, hanem Európa jövőjére nézve sokkal többet. A nemzetiségi elv érvényesülésével az entente-hatalmak egy kollektív garancia elvét állítják fel, mely hivatva van megvédeni a kicsinyeket a hatalmasok ellen. Ugyanazt a szerződéses viszonyt igyekeznek megteremteni az államok között, ami az egyes államokon belül már régen érvényben van: egymás szabadságának kölcsönös tisztelete, melynek szankciója, hogy az összes egyesült ereje mindig nagyobb, mint bármelyik külön ereje. Ez a nemzetek demokráciája. Ezzel ellentétben az imperialista nagyhatalmak, amelyeknél elméletileg az uralkodó a nemzeteken kívül áll, ugyanezt a rendszert akarnák kiterjeszteni a népek csoportjára is, mikor egy nemzetet akarnak az összes többi fölé helyezni. Ebben a törekvésükben azonban saját államelméletükkel is ellentétbe jutnak, mely szerint semmi sem lehet az állam fölött; mert azt akarják, hogy egyetlenegy állam legyen a többi felett. A demokratikus nagyhatalmak ellenkezőleg megengedik, hogy valami lehessen az állam fölött; de ez ellenmondás nélkül nem lehetne egyike az államoknak; nem lehet más, mint az államok közös akarata, az államok szabad társadalma.

Ami tehát a német felfogásból hiányzik, az magának a társadalomnak a fogalma. Ami a demokrácia erejét adja, az lényegében

nem egyéb, mint hogy a demokrácia nem a kormányzás bizonyos fajtája vagy egy különös politikai gépezet kifejezője, sem pedig többé-kevésbé jó módszer a tömegek jólétének biztosítására: hanem az, hogy a társadalom — a társas együttélés — fogalmából önként következik. Akár egyének, akár nemzetek viszonyáról legyen szó, az erőszak elvén alapuló csoportban a csoport elemei egymáson kívül maradnak, nem társulnak egy közös akaratban. Ezt senki sem tagadja, mikor az egyének az államban elfoglalt helyzetéről van szó: egy művelt állam sem engedi meg, hogy egy egyén önző ereje túltesse magát a törvényen és jogon, melyek feladata éppen a gyöngye védelme az erősebb ellen. Azonban az egyes nemzetek éppen úgy egy nagyobb közösség tagjaiként tekinthetők s ez esetben a nemzetközi viszonyok épp úgy szabályozhatók, mint az államon belül az egyesek viszonyai. Igaz, hogy jelenleg nincs semmi sem az államok fölött, ami a szabályoknak szankciót kölcsönözne. Azonban volt idő, mikor az egyének fölött sem volt magasabb szankcióval bíró hatalom, ami kényszerrel gyakorolt volna az erősebbre, úgy hogy a nemzetben-belüli és nemzetközi jog között a különbség csak az, hogy az előbbinek utánna vagyunk, az utóbbinak pedig előtte. De a jog, mikor meg van már, akkor sem azért jog, mert meg van, hanem, mert valami üdvöset, valami kívánatosat fejez ki. Tehát csak az a kérdés, hogy kívánatos-e a rablónemzetek között is a rabló-egyének között már létesült szabályozás. S a válasz ez esetben még kevésbé lehet kétséges, mint az egyének között való jogszabályozás esetében. Mert itt még lehetne arról szó, hogy az erősek és gyöngék korlátlan küzdelme hasznos kiválasztáshoz vezet. De már itt is belátta az emberiség legnagyobb része, hogy az „erő” nem egyetlen „értékmérő” s hogy a „gyöngye” nem szükségképpen alsóbbrendű. De ez még nyilvánvalóbb az államokról. Miért volna Belgium és Svájc alsóbbrendű emberi haladást érdeklő szempontokból, mint Németország vagy Anglia? Az, aki a nemzetiségi elvért küzd, az mindenkiért és a jövőért küzd.

Így Belot. Csak természetes, hogy szép ideológiai konstrukciója felelet, sőt említés nélkül hagyja mindazokat a tényeket, melyek az entente álláspontjára nézve kedvezőtlenek, vagy azzal ellentétesek.

Dienes László.

A tömegnevelés kérdése

A világháború sok meglepetésben részesítette a kultúremlékeket, de a meglepetések meglepetését kétségtelenül az egyes országok szociáldemokrata pártjainak állásfoglalása okozta. Mert ha tény is, hogy a nemzetközi szocialista kongresszusok, amelyek a párt taktikáját megszabják, a háború kérdésében hozott határozataikban mindenkor csupán a háború megelőzésére irányuló törekvéseiknek adtak kifejezést és sohasem érintették azt a kérdést, hogy mi történjék, ha mégis kitörne a háború, a világ szocialista pártjai a parlamentekben és azokon kívül, szónoki emelvényeken és sajtójukban mindenkor a legélesebben állást foglaltak minden olyan politika ellen, amely a

militarizmus és marinizmus erősítésére törekedett, amelyben háborús bonyodalmak és eshetőségek csiráját gyanították. Mert ha tény is, hogy a szocialista mozgalomban a múltban is akadtak egyesek, akik az imperializmus gondolatától nem idegenkedtek, a Hildebrandokat mindig „túlnyomó többséggel” zárta ki a pártból az ügyükben ítélkező pártkongresszus.

Mi okozhatta tehát mégis, hogy a világháború nemcsak egyes elméleti és gyakorlati vezetőkből lobbantotta ki az imperialista és nacionalista gondolkozás szunnyadó hajlandóságát, hanem a nagy munkástömegek is olyan könnyen, annyira minden megmozdulás nélkül, beletörődtek a háborúba, mintha valami zord kényszerűség, homéroszi ananké rendezné úgy, hogy háború volt, van és lesz örökké? Mi okozhatta, hogy a háborús pszihózis annyiak gondolkozását olyan könnyedén átformálhatta napok, sőt órák alatt szocialistából imperialistává és nacionalistává?

Ha a háború előidézte hirtelen változás létrejöttéről elmélkedünk, csodálattal kell emlékezetünkbe idéznünk: mennyi munkát, mekkora energiát áldozott a szocialista mozgalom világszerte, minden időben, arra a célra, hogy a tömegekből a nacionalista nevelést, az imperializmus káprázatát kihajtsa.

Ernst Drahn *Zur Entwicklung und Geschichte des Sozialist. Buchhandels* c. tanulmányában közli (61. old.), hogy a berlini *Buchhandlung Vorwärts* 1901—1912. években 4,772.392 márka forgalmat ért el, bár Németországban több mint tíz nagy pártkönyvkereskedés szolgált a szocialista könyvterjesztés ügyét. A budapesti *Népszavakönyvkereskedés* tíz éves forgalma, 1903-tól 1913-ig, a magyar viszonyokhoz mérten ugyancsak tekintélyes összeget, 787.018 koronát tett ki. A pártkiadásban megjelent és még forgalomban levő művek száma — Drahn szerint (65. o.) — 1911-ben Németországban kb. 800-ra, Ausztriában pedig 350-re rúgott. A budapesti pártkönyvkereskedésnek 1915 októberében megjelent jegyzékéből 95 forgalomban levő magyar nyelvű pártkiadványt számoltunk össze. De az egyes kiadványok példányszáma is tekintélyes magasságot ért el. Bebel *Die Frau und der Sozialismus* c. könyve pl. új fogalmazásában 1913-ig 135 ezer példányban fogyott el német nyelven. Bios *Die deutsche Revolution* c. könyve 1913-ig 40 ezer példányig vitte német nyelven; *A francia forradalom* c. műve pedig magyarul 10 ezer példányban jelent meg, amelyből az első évben 6500 elfogyott. Az ingyenesen kiosztott röpiratok száma Magyarországon 1912 márciusától 1913 márciusáig 1,875,000-et tett ki. A németországi folyóiratok és napilapok példányszáma tízezres és százezres számokat tüntet föl. A szervezeti könyvtárakban Németországban úgy, mint Ausztriában és nálunk, ezrekre menő kötetek halmozódtak föl. De a nevelőmunka élőszóbeli része is hasonló adatokkal dicsekedhetik. Bécsben pl. az 1913/14. évben 1578, Budapesten az 1912/13. évben 216 előadást tartottak a szervezetek.

A szocialista nevelés számai tehát imponálóak voltak. A világháború nagy csalódása most mégis szocialista írőkkel állapítatja meg, hogy az eddigi nevelőmunka jórészen eredménytelen volt. Adolf Braun a *Kampf* VIII. kötetének 6. számában megállapítja, hogy

„a források, amelyekből a nép nagy tömegei és velük együtt a szervezett munkásság széles rétegei is, nevelésüket merítik, nem lehetnek mások, mint az a nevelés, melyet a népiskola közvetít, mint azok a gondolatok, amelyek a katonáskodás ideje alatt uralkodnak és mint azok a nézetek, amelyeket a polgári, mindenek előtt az u. n. pártatlan sajtó naponta újból és újból a munkások elé tálal. Az a nézet, amelyet olyan gyakran vállvonogatással elhárítottunk, hogy azé a jövő, akié az iskola, a háború alatt sokkal nyomósabbnak bizonyult, mint amennyire azelőtt becsültük”.

A nevelésnek mindezekkel a forrásaival szemben a szocialista mozgalom előszóbeli és sajtóbeli nevelő munkája, Braun szerint, már csak azért sem vezethetett nagyobb eredményre, mert sokat markolt és így keveset fogott; mert a nevelést gyakran a pedagógiához nem értők közvetítették; mert a nevelés rendszertelen és kifejlődött módszernek híján levő és igen gyakran nem a hallgatók szellemi képzettségéhez szabott volt. Kifogásolja Braun azt a hajlandóságot, amely előadások alkalmával a viták elől szeret kitérni, kifogásolja a fiatal munkásnemzedék nevelésének elhanyagolását, megállapítja, hogy a munkásosztály nagy tömege máig is ellenséges sajtóból meríti szellemi táplálékát s a szocialista irodalom termékei számukra örökre ismeretlenek maradnak. Üdvös változást főleg attól várna, ha a szocialista nevelőmunka a föltétlenül szükséges politikai és szakszervezeti tudnivalók alapos elsajátítására korlátozódnék és ezáltal egyben rendszereződnek.

Adolf Braun cikkéhez Robert Dannebergnek az ausztriai — a nevelőmunka tekintetében talán legrendszeresebb — viszonyokról két, rendkívül érdekes adatokat tartalmazó tanulmánya kapcsolódik, amelyek a *Kampf* VIII. kötetének 7/8. és 10. számában jelentek meg. Az első cikk a szociáldemokrata nevelőmunka eredményét tárgyalja.

Danneberg kimutatja, hogy a bécsi szervezett munkásság háromnegyed része egyáltalán nem törődik a szervezeti könyvtárakkal a további negyedrészek is csak kis töredéke tartozik a rendszeres olvasók közé. Aki olvas, regényt vesz ki a könyvtárból; még a természettudománynak is nagyobb a kelendőse, mint a szocialista irodalomnak. Egy nagy bécsi kerületi könyvtárból az 1914—15. évben Bebel könyvét (*Die Frau etc.*) 5 esetben vették ki, más könyvtárakban Hilferding *Finanzkapital*-ját, ill. 2 esetben. Otto Bauer *Balkankrieg*-je és Kautsky *Sozialismus u. Kolonialpolitik* c. füzetét a legtöbb könyvtárból hiányzik. Ennek az állapotnak oka a könyvtárak szervezetlensége, megfelelő könyvtárosok hiánya, viszont az is, hogy a szocialista irodalom nem mindig felel meg a munkások szükségletének. A munkás szocialista ismereteit tehát lényegében a napisajtóból meríti. Igen sok munkás azonban egyáltalán nem olvas. Egy kis alsóausztriai városban pl. egy előadás alkalmával kikérdezett 30 szervezett fiatal gyári munkás közül 11 bevallotta, hogy mióta az iskolából kikerült, nem volt könyv a kezében! De ezek legalább előadásra járnak. Danneberg számításai szerint azonban legalább 100.000 azoknak a bécsi szervezett munkásoknak a száma, akik egész éven át egyetlen előadást sem hallgatnak végig. A többi 50 ezerből alig 10 ezerre becsülhető azok száma, akik rendszeresen

hallgatják a párt előadásait. Az előadásoknak aránylag csekély százaléka (Bécsben 1913/14-ben 27,8%) foglalkozott a szocializmus és munkásmozgalom problémáival. Az előadások nem mindig felelnek meg a célnak, ami a megfelelő előadókban való hiánynak tulajdonítandó. Az előadókban való hiánynak viszont egyik főoka, hogy a párt az erre a célra szükséges intellektuálisoknak csak csekély részét tudja magához lekötöni.

A nevelőmunka megjavítására Danneberg első és fősorban a pártsajtó fejlesztését és terjesztését ajánlja. Második cikkében a pártirodalom elterjedéséről sorol föl egyenesen szenzációs adatokat.

Ismerteti a *Wiener Volksbuchhandlung* statisztikáját, amely a Bécsen kívül 1913 július 1-től 1914 június 30-ig kolportázs útján eladott könyvekről számol be. A beszámolóból kiderül, hogy ebben az évben a Bécsen kívüli egész német nyelvű Ausztriában Max Adler könyvei közül a *Marx als Denker* és a *Sozialistischer Wegweiser* 1—1, a *Marxistische Probleme* 2 példányban, Bauer *Balkankrieg*-je 20, Bebel *Die Frau* c. műve 53, Engels *Ursprung der Familie* c. műve 3, Hilferding *Finanzkapital*-ja 0, Kautsky *Marx ökonomische Lehren* c. műve 1, Marx *Kapital*-ja 50, Wendel Bebel életrajza 5 példányban kelt el. Eszerint „... sok fontos és ismert pártirat forgalma oly csekély tehát, hogy elterjedésről alig beszélhetünk”. A pártkönyvkereskedések nagy forgalma tehát nem a pártirodalomból, hanem idegen kiadók könyveinek terjesztéséből áll elő. Eredményes propagandától, rendszeres könyvterjesztéstől sokat vár Danneberg, amire annál nagyobb” a szükség, mert „számolnunk kell azzal, hogy a háború után nagy tömegek olyan nézeteknek lesznek hívei, amelyekre mindent mondhatunk, csak azt nem, hogy szocialista nézetek”.

Ezek a tények azt bizonyítják, hogy azok a nagy erőfeszítések, amelyeket a szocialista mozgalom a nevelés munkájára eddig áldozott, nem érték el céljukat, mert a szocialista pártokhoz tartozók nagy tömege még nem jutott el a szocialista megismerésig és távol áll a szocialista tudástól. A szocialista pártoknak az utolsó másfél évtizedben történt rohamos fejlődésével tehát a mozgalom csak széltében terjedt, de nem hatolt a tömegek tudatának mélyére.

Magyarországról nem rendelkezünk megfelelő adatokkal, de az itthoni viszonyok ismerete alapján bátran állíthatjuk, hogy a magyar viszonyok ebben a tekintetben is összehasonlíthatatlanul kedvezőtlenebbek és távol állanak attól a foktól is, amelyre már Ausztriában eljutottak.

Akit a szociáldemokrata pártoknak a háborúban való állásfoglalása meglepetéssel töltött el, nem fog csodálkozni többé, ha Danneberg adatait ismeri. Ami pedig magát a szocialista mozgalmat illeti, azt hisszük, hogy a háború tapasztalatai minden kérdésnél aktuálisabbá teszik majd számára a nevelőmunka problémáját; de ennek megoldása a háború után szükségképpen első és legfontosabb feladata lesz minden mozgalomnak, amely céljai érdekében a tömegekre akar hatni és azokkal operál.

Bresztovszky Ede.

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

A „mana” fogalma (Róheim Géza: *A varázserő fogalmának eredete. Budapest, 1914. XI, 208 l.*)

Hosszabb lélekzetű munkákban általán szegény folklore-irodalomunknak nagy nyereségét jelenti Róheim már 1914-ben megjelent, különben is értékes könyve, melyet eddig csak külső okokból nem mutathattunk be olvasóinknak. A fiatal kutató, ki apróbb dolgozatai kívül már egy, a sárkányokról és sárkányölőkről szóló — németül is kiadott — hosszabb munkával s a magyar néphíthez gyűjtött adalékokkal is gazdagította tudományunkat, jelen merész és kétségkívül jelentős vállalkozásával bármely nemzet tudósának becsületére való feladatot emelget: a mana (varázserő) fogalmának eredetét iparkodik meghatározni — és tegyük hozzá mindjárt: a feladathoz méltó erővel. Természetes azonban, hogy mikor e munkát német olvasottsággal és szinte csak aggkortól várható körültekintéssel aranyozta, nemcsak az előszóban kivédett, sokban indokolt fogyatékoságokba esett, t. i. ama belső egység híjába, mely könyvét egyszersmind előljáró beszéddé teszi „a varázslat és sámánizmus, sőt általában az egyén és a nem-emberi lények között való természetfeletti jellegű kapcsolat tárgyalásához”, nemcsak hogy oly dolgokat kellett bolygatnia, melyek részletes tárgyalását szükségkép a jövőre hagyta (ami olykor elkerülhetetlen) — hanem itt-ott tipikusan „ifjúsági” fogyatkozásokat is mutat. Ilyen, mikor a mindent-elmondani-törekvés egyes, a rendszeres menetbe szervesen be nem olvadó, elméleti általánosságokba viszi (v. o. 4. és köv. és 175. és k. lapokat), mik közé pl. — jó rész — még a kezdetleges és tudományos világfelfogásról szóló (222-232. l.), értékes és érdekes excursus is tartozik, és ilyenek a szerkesztés kétségkívül nehéz feladatával való birkózásnak nyomai, melyek az egész műben fellelhetők. Mindezt azonban a mű értékéhez és hazai jelentőségéhez képest nem érzem latba eső kifogásnak. A szerző — u. n. néplélektani módszerének megfelelően — a varázserő fogalmát, mint komplex jelenséget, a közvetett hasonlítás földrajzi módszerével vizsgálja. Az alapfogalmak kissé rendszertelen közbeszövéssel és mindenütt előkészítve a maga felfogására, végig vezet Ausztrália, Óceánia, Amerika és Afrika idevágó jelenségein (— 174. l.; kár, hogy Európára, nevezetesen az eléggé ismert ó-görög és az újabb szláv meg általán balkáni varázslatra semmi tekintettel se lehet), azután a legfőbb hipotéziseket (francia iskola, angol-amerikai irány, német elméletek) bírálja sorra (— 192. l.), végül összefoglalólag, mint helytől és időtől független, általánosan emberi képzeteket,

közvetlen hasonlítással (a néplélektan módszerével) vizsgálja a komplexum alkotó elemeit és kifejti a maga felfogását (— 232. 1.).

A természetfeletti bűvös erő fogalmának két alapformája van: a tett varázsereje (mana) és a tárgyokban rejlő erő (R. találó elnevezése szerint: a dolgok veleje). A mana-komponens eredete az, hogy élénk emlékkép (pl. az ellenségé) reflektorikus mozdulat gyanánt vált ki egy, az emlékkép eredetijével szemben célszerű cselekvést (szúrás, dőfés, ütés, dobás), úgy, hogy az ember feszült érzelmei ösztönszerűen imitatív reflexmozdulatokkal, azaz oly reflektorikus cselekedetekkel (rámutatás, „küldés” stb.) nyernek kielégülést, melyek „saját célszerű cselekedeteinek öntudatlan utánzatai” (192. 1). Viszont az ezzel járó lelki megkönnyebbülés kiváltja a hatásosságukban való hitet. Ezt a hitet utólagosan magyarázó hipotézis a varázsereő (mana) fogalma, — egy, a reflektorikus eredetű rontó mozgások hatásosságának magyarázatára szolgáló a *posteriori* hipotézis. Ugyanily módon keletkezik a kezdetleges erőfogalom másik komponense: a „dolgok veleje” is. Így nevezi R. (v. ö. különösen 122. és 127. k. 1.) a tárgy érzékelhető tulajdonságainak objektív summáját, vagyis azt a dolgokban rejlő erőt, mely az egész minden részében megvan, sőt érintkező tárgyakra is átvihető (pl. az oroszlánhús egy falatja is bátorságot jelent, amiről 1. Homerus Comparatus IV. c. dolgozatomban, *Egyet. Philologiai Közl.* 1916, 36. 1. stb.). Míg azonban a varázsereő fogalom konstans, érzelmi elem, melynek szociális háttere az emberek közötti küzdelem, addig e második tényező mystikus és kialakulása meg külső köntöse — főleg zoogeographiai és klimatológiai tényezők hatása alatt — a természettel együtt variál. A kezdetleges ember viszonyát a természethez bizonyos képzettársulások, primitív fokon felbonthatatlan asszociációk komplexumai, u. n. holopsychozisosok (Crawley) szabályozzák. Ezek létrehoznak, illetve célszerűvé tesznek bizonyos cselekvéseket és tartózkodásokat (tabuk, tulajdonság-átvitelek), melyekhez azután utólagos, magyarázó hipotézis a „dolgok veleje” fogalma. Világos, hogy R. nívuma a szokott sorrend felcserélése az „im Anfang war die Tat” goethei receptje szerint. Az irányvonal mystikus erőfogalom → annak gyakorlása, hanem: reflexmozdulatok → utólagos igazolásuk. A probléma, hogy milyen mérvben járult a kezdetleges erőfogalom mindegyik tényezője az elvont erő fogalmának képződéséhez, illetve melyik primitívebb és hogyan hatottak egymásra, tisztán ethnológiai úton el nem dönthető, mert nincs oly ősnép, mely az egyik képzetet a másik nélkül ismerné. Érdeklődésre azonban mindenesetre számot tarthatnak R. fejtegetései (216. 1.-től), melyek végeredményben a varázsereőt tekintik a természetfeletti erő fogalma igazi ősenek.

A kezdetleges ember mentalitását a tárgyalt két komponens jóformán teljesen kimeríti. A vallás tartalma vagyis a vallási kultusznak tárgya, a természet (= az istenek substratuma, a vallás objektív oldala), a dolgok veleje fogalomköreinek érvényesülését jelenti. Szubjektív oldalát a kezdetleges ember különös érzelme teszi, mellyel a természethez fűző funkciókat érzi és végzi; legprimitívebb, már tudatos tevékenysége, melyben ezt az érzelmet megtaláljuk — a varázs-

lás. A ható varázsló és az áldozat között áramló erőfluidum főleg és természetesen oly izgulóbb és idegesebb, „nagyobb kilengésű” psychékből emanál, melyeknek érzékenysége nagyobb az átlagénál: ez a primitív társadalom rontó varázslóinak lelki előfeltétele. Mint-hogy pedig a vallás fogalmai eiet (kivetített) képzetek, világos, hogy a varázsló ember oly istenné vetül ki a természetbe, mely „a természettől örökli a köntöst, az embertől a lelket, a varázslótól a hatalmat”.

Értékes addenda és indexek tanúskodnak szerző lelkiismeretes-ségéről, kinek kilátásba helyezett kiegészítő dolgozataitól csak jót várhatunk.

Marót Karoly.

Magas konjunktúra kezdetét jelenti-e a háború vége? (Felix Toerpe: *Bedeutet das Ende des Krieges den Anfang einer Hochkonjunktur?* 2. Aufl. Magdeburg: Albert Rathan, 1915, 42 p.)

Az élelken és érdekesen írt füzet, melynek minden sora el-árulja a képzett és tapasztalt közgazdászt, óvni akar a reménykedők túlzásaitól, akik a háború után épp oly mesés konjunktúrát várnak (és ezt már most szeretnék leszámítolni), aminőt az 1871-es milliárdok áldása hozott Németországra. Anélkül, hogy a helyzetet sötétebbnek akarná feltüntetni — hisz maga is jó idők eljövésben bizik, amikor „élni és keresni fogunk” — gondosan hangsúlyozza azokat a körülményeket, amelyekről valószínű vagy lehetséges, hogy a magas konjunktúrának akadályaként fognak jelentkezni.

A vérmes remények kiinduló pontja a rendkívüli, minden háborús költségek ellenére kitartó pénzbőség Németországban. T. joggal óv ennek túlbecsülésétől. A pénzbőség részben onnan ered, hogy gyáro-saink és kereskedőink, raktáraikat kiürítve, készleteiket „pénzzé tették”. Részben, amit szerző nem említ s ami a képek némileg sötétebb színt ad, onnan is, hogy szükségelt javításokat, új beszer-zéseket stb. nem végeztek el; e rész a helyreállítások és leírások céljaira szükséges, de azoktól egyelőre elvont összegeket jelenti. Mindkét esetben tehát nem a tiszta, hanem a nyers jövedelemből származó „megtakarításokkal” van dolgunk.

Ámde T. téved, ha azt hiszi, hogy a rendelkezésünkre álló összes „pénz” készleteink „kiárusításából” ered. Egy része valóságos megtakarításból származik. A háború alatt valószínűleg kevesebbet termeltünk, mint békében szoktunk, jóllehet ez a csökkenés a sokféle, egyébkor fel nem használt munkaerő (nők, gyermekek, öregebbek, foglyok) nagy megfeszítése s a munka sokféle álköltségeiben (*faux frais*: sztrájkok, munkanélküliség, ügynökök) való megtakarítás foly-tán bizonyosan sokkal kisebb volt, mint azt azelőtt remélni mertük volna. De fogyasztásunkat még sokkal inkább csökkentettük és pedig úgy közvetlenül, kevesebb fogyasztás, mint közvetve, a készletek jobb „igazgatása” által (kinyújtás, hígítás, *Streckung*). Ez valóságos megtakarítás s ez is megnyilvánul a pénzbőségben, mint élő vásárló erő, mely befektetésre vár, mint olyan jövedelem, mely javakban még nem öltött testet.

T. attól fél, hogy ez a „pénz” a békekötés után veszedelmes módon kifelé fog vándorolni, hogy a javak mindenféle fajta, elhasznált készletei pótoltsanak; akkor a kamatnak emelkednie kell s a magas konjunktúra veszélyeztetve van. Mert, véli, először is kérdéses, hogy be fognak-e folyni Németország külföldi befektetéseknek mintegy 1 $\frac{1}{4}$ milliárdot kitevő kamatai és osztalékai, melyek fizetési mérlegünket a passzív kereskedelmi mérleg ellenére is aktívan tartották; kétségesnek tartja, vajjon Németország külföldi adósaiban meg lesz-e a képesség s gyakran, meg lesz-e a jóakarát kötelességeik teljesítésére. Épp így kétségesnek tűnik fel előtte, hogy a német fizetési mérleg második nagy aktív tétele, a tengeri szállításokból és utazási forgalomból származó kerek félmilliárdnyi nyereség a háború után azonnal megközelítő mértékben elérhető lesz-e. Végül alig hiszi, hogy árukivitelünket rögtön a régi mennyiségre emelhetjük. A verseny, főleg az angolok és amerikaiak részéről jövő, bizonyára sokat elkaparított előlünk.

Hogy mennyire van igaz, azt ma teljes biztossággal senki sem mondhatja meg. Én kevésbé sötétben látok; az angol versenytől nem sokat kell tartanunk s ez a veszély annál kisebb lesz, minél több munkást kénytelen ez ország a hadseregbe és hadi iparba dugni. Szerencsénkre Amerika is legfőképpen olyan termelő ágra fordítja főerejét, mely bennünket békében nem fenyegethet, lőszerre, fegyverekre s más effélére. Azonkívül a sötét pontok mellett a fényeseket sem szabad figyelmen kívül hagynunk: nem szabad felednünk a hatalmas propagandát, amit a háború a német iparnak, fegyvereinknek, vasúti anyagunknak, festékeinknek, vegyi gyártmányainknak csinált. És nem szabad felednünk, hogy a Balkánon és Előázsziában áruinknak Nyugaton elveszített piacaiból sokat vissza tudunk és vissza fogunk szerezni.

Mégis az a fő, hogy saját országunkban óriási új piacokat nyerhetünk s remélhetőleg fogunk is nyerni. Ha T. ezt nem veszi tekintetbe, annak oka, hogy szemlélődéseinek alapján tévedés rejlik. A 11. oldalon a régi merkantilista álláspontot vallja. „A háború alatt mint nemzet természetesen nem lettünk gazdagabbak. Hogy is volna ez lehetséges gazdasági elzártságunk mellett! Az egyes ember háborúban is vagyonosodhatik, de a nemzet egésze, mely munkakeresményét többé nem kívülről, hanem csupán magából veszi, ezen az úton nem lehet gazdagabb.” Ez a felfogás ilyen kiváló elméleti tudósnál méltán kelt csodálkozást. Egy nemzet eszerint teljes elzártsága mellett is nem lenne „gazdagabb”, ha tagjait több és jobb élvezeti jószággal látja el? S az egyes termelő számára vajjon legalább is nem közönyös-e (alapjában véve szállítási költségek megtakarítása folytán még kedvezőbb), ha termékeit külföldiek helyett belföldi fogyasztóknak adja el? Hogyha persze, egészen merkantilista szellemben, a nemzetközi fizetési, sőt kereskedelmi mérlegnek csupán aktív egyenlegét tartjuk szem előtt, tehát az aranyban vagy kapitalisztikus hasznokban való gazdagodást, akkor ezt nem láthatjuk.

Ellenben, ha ezt tisztán látjuk, kérdezhetjük, vajjon a belpiac vásárló képességének emelése által nem nyerhetjük-e vissza mindazt, amit a külpiacra talán elveszítettünk. Ez pedig, magától T.-től is elismert

jelek szerint fölötte valószínű, de ő az említett tévedésből kifolyólag a jó előjeleket kedvezőtlenekként tünteti fel.

Hogy a háború után a jövőtől gazdasági téren némi bizonyossággal mit várhatunk, azt alábbiakban foglalhatjuk össze:

Először: a belföldön elhasznált mindenféle nyersanyagot új behozatalok által kell majd pótolnunk. Magas konjunktúra tehát a kereskedelem és tengeri hajózás terén. Ha kivitelünk eleinte tényleg sokat szenvedne, akkor bevételünk is a régi mérték alatt fog maradni, mert hisz sok minden, amit behoztunk, finomított alakban ismét kiment. Ha a bevétel teljes egyenértékét nem leszünk képesek szállítási, közvetítési és biztosítási szolgálatokkal s árukivittel fedezni, néhány külföldi követelésünket el fogjuk adni vagy néhány külföldi kölcsönt fogunk felvenni. De ennél a számításnál azt a mégis csak igen valószínűtlen esetet tételeztük fel, hogy egyáltalán semminő hadi kárpótlást sem kapunk! Ám ha csak néhány milliárdot kapunk is, akkor már erre sem lesz szükségünk: akkor a kezdetben szükséges bevételi többletet ezekre a követelésekre való utalványozással fizetjük; hogy a hadi kárpótlást készpénzben kapjuk-e vagy sem, annak ezekre a dolgokra nézve semmi jelentősége nincs, mint azt T. (p. 7.) csodálatosképen hiszi.

Másodszor: magas konjunktúra lesz, mint azt T. helyesen látja, az építkezésben. Az építő ipar a háború előtt éveken át gyöngén állott s most $\frac{3}{4}$ év óta teljesen pang. Közben a háború minden vérbeli veszteségei ellenére belső szaporodás, valamint német birodalmi és német származású idegen alattvalóknak a világ minden részéből, utóbbiaknak különösen Oroszországból történő nagymérvű, számszerűleg még alig megbecsülhető visszavándorlása által a népesség nőtt. Sok új lakásra lesz szükségünk, hogy nekik szállást, sok új műhelyre, gyárra, vasútra, országúira, hogy nekik foglalkozást adhasunk. Ehhez járulnak még Kelet-Poroszország és Elzász újjáépítése s a meglévő gyárepítmények számtalan új- és átépítése, melyeket most idő, kedv és munkaerő hiányában elhalasztottak. Magas konjunktúra tehát az összes, az építkezéssel összefüggő ipari ágakban: vas, téglá, cement, kavics, üveg, faipar, fűtőberendezések stb. Tudjuk, hogy ez mit jelent!

Harmadszor: a háború után, mint azt T. ismét egészen helyesen látja, az összes munkabérekben jelentékeny emelkedést fogunk tapasztalni; gazdaság-üzemi okokból, mert a halál annyi áldozatot követelt és lélektani okokból, mert a követelő képesség alulról oly nagy teljesítmények után erősebb, viszont az ellenállás felülről sokkal gyöngébb lesz. S ez az emelkedés még nagyobb lesz, mint legtöbben gondolják. Ugyanis minden munkabér alapja a mezőgazdasági munkások bére, ez pedig óriási mértékben fog emelkedni, mert sokan elestek, mert mások meg nem fognak visszatérni a mezőgazdasághoz — a vaskereszt lovagja trágyaszivattyú mellett! — és mindenek fölött azért, mert a vándormunkások medencéit Galiciában és Oroszországban üresre irtották s a csekélyszámú életbenmaradottra otthon lesz szükség, hogy ez országok szörnyű pusztulását lassanként eltüntessék.

De ez a béremelkedés nem veszedelme a magas konjunktúrának, mint azt T. mondja, ellenkezőleg, annak legerősebb támasza. A belpiac vásárló képességének mérhetetlen erősödését jelenti. Tételizzük fel, hogy a körülbelül 18 millió német munkás bére átlag 500 márkával emelkedik, akkor ez magában Németországban kilenc milliárdos új piacot jelent, új piacot, mely csaknem teljesen a német ipar számára nyílik meg: hisz élelmük ezeknek az embereknek eddig is volt! T. semmit sem tud a kapitalista gazdaságban rejlő ellenmondásról, mely szerint minden vállalkozónak azt kell ugyan kívánnia, hogy ő maga lehetőleg alacsony béreket fizessen, de viszont az összes többi vállalkozók lehetőleg magas béreket fizessenek: mert hisz azok munkásai az ő vevői!

Általában szerzőnk, mint teoretikus, egészen annak a kapitalista gazdasági elméletnek alapján áll, melyet Sismondi krematistikának nevezett, míg mint gyakorlati közgazdászt nyilvánvalóan kellemes munkásbarátság hatja át. Hibás elméleti kiindulását jóslásai csaknem mindenütt megszenvedik. Így, midőn a tengeri szállítás költségeinek emelkedésétől tart, amit már maga a rendelkezésre álló hajók kevesbedése is okozni fog. Ennek következményeként az árak természetesen drágulni fognak s a kereskedők hasznai talán (?) csökkenni, ha-csak a vásárló képességben megerősödött tömeg nagyobb fogyasztása az egyes hasznokban mutatkozó hiányt nem egyenlíti ki: ámde ezek a körülmények egyidejűleg magas konjunktúrát támasztanak a hajó-építkezésben s mellékágaiban s fenn és lenn ismét új vásárló erőt teremtenének.

Magasabb bérek mellett nem leszünk versenyképesek a világpiacon? Nos, ezt először is kibírnánk, ha mindattól, amit termelni tudunk, a belpiacon vagyunk képesek szabadulni; akkor a világpiacon többé nem fontos számunkra. És másodszor: magas bért fizető országok nem visznek-e ki éppen annyit alacsonybérű országokba, mint megfordítva? Gondoljunk arra, hogy a gépek használatának fejlődése a munkabérek magasságától függ, mert a gép, magángazdasági szempontból nézve, bérmegetkarítást jelent. Minél magasabb a bér, annál tökéletesebb gépek használata fizetődik ki, tehát válik gazdaságilag lehetővé és ilyen gépek sok termelő ágba sokkal olcsóbb, tehát kivitelre képes terméket termelnek, mint az olcsó kézimunka. Ha tehát munkabéreink emelkednek, sok ágba annál inkább leszünk képesek kivitelre.

Negyedszer: Hosszú időre, mint azt T. ismét helyesen mondja, a kamatláb erős emelkedésével kell számolnunk s ez különösen jelzalogpiacunkat fogja érzékenyen érinteni: Ez a tény a vállalkozók egyes nyereségeit ismét lejjebb szállíthatja anélkül, hogy ezzel össznyereségüket illetőleg akarnánk megállapítást tenni, mely még emelkedhetik is, ha az üzlet egyébként virágzik. S valószínűleg súlyos következményei lesznek a vidéki és városi földbirtokosokra nézve, mert a kamatláb emelkedése a föld árának esését jelenti. (E részt aligha lehetünk el állami segítség nélkül, különben 40 milliárdnyi jelzalogunk kártyavára fejtünk felett omlik össze; áldozatokkal kell

majd lebontanunk, aminek felépülését könnyelműen megengedtük.) De az összkonjunktúrára a kamatláb emelkedése nem fog bénítólag hatni, ha a nép vásárló ereje elég nagy ahhoz, hogy az árukért kissé magasabb árakat is fizessen. Ne feledjük, hogy a kamatot nemcsak fizeti, hanem meg is kapja valaki: a kis tőkésnek jó napjaik lesznek, ha a vállalkozók siránkoznak. S a kis tőkés is a „nemzet” s mindenekelőtt a vállalkozóktól előállított termelvények fogyasztói! Amily mértékben csökken a kamatfizetésre kötelezettek vásárló ereje, olyan mértékben emelkedik a kamatra jogosultaké.

Ugyanez áll ötödször az adókról. A háború után természetesen sokkal nagyobb adókat kell majd fizetnünk, ha csak mesésen nagy hadi kárpótlásokat nem kapunk. Mert az országnak hadikölcsönei után kamatot kell fizetnie, azokat törlesztenie kell, emellett a hadikárosultaknak és a hátramaradottaknak igen tisztességes jövedelmet kell biztosítania. De ez is csupán átmeneti tétel, mert az ország az adókat kamat gyanánt saját adófizetőinek adja vissza. A nyugdíjak pedig a nemzetgazdaság számára vásárló erőt jelentenek! Az államadósságokat igen különbözőképen kell becsülni, aszerint, hogy az állam saját polgárainak vagy külföldieknek adósa-e. Az első esetben a teher — eltekintve egyes rétegek vagy polgárok megterheléseitől — nagyjában és egészben véve eltűnik; a második esetben az állam éveken át súlyos terheket vonszol, polgárai keresményét kénytelen ellenérték nélkül külföldre küldeni. S Németországra szerencsére az első eset áll!

Komolyabbak a szerző kételyei afelől, vajjon a visszatérő harcok oly hosszú háborúskodás után testileg a régi erőt s lelkileg a régi akaratot hozzák-e majd haza a békés munkához s hogy a népesség egészséges szaporodása a jövőben meglesz-e. De ezek olyan kérdések, melyekre ma csak próféta tudna felelni.

Mindent összefoglalva, anélkül, hogy jóslgatni akarnánk: mint-hogy a kedvezőtleneknek vélt körülményeket én ellenkezőleg magas konjunktúrára túlnyomóan kedvezőeknek tartom s a tőle kedvezőkként feltüntetett pontokat illetőleg vele teljesen egyetértek, azért a békekötés után erős és hosszú ideig tartó magas konjunktúrában bízom, amely annál erősebb lesz és annál tovább fog tartani, minél kedvezőbb szerződéseket vív ki kereskedelmi politikánk, minél szorosabb lesz közöttünk és szövetségeseink között a vámpolitikai kötelék. Csak egy gyöngye pontot látok: a földbirtokot s a jelzálogpiacot és nagyon kívánatosnak tartom, hogy ezen a téren katasztrófák megelőzése céljából előre gondoskodás történjék.

A földjáradék csökkentése, a földmonopólium lazulása, a tömegek bérszínvonala, életmódja és műveltségének emelkedése, ez lesz az a termés, úgy remélem én, mely e rettentő háború véres vetéséből kinőni fog.

Franz Oppenheimer.

(Fordította: Nagy Dénes.)

A háború oka és célja (Gróf Andrássy Gyula: *Kinek büne a háború? Bpest: Franklin-társulat 1915. 109 l. Ára 2 K. — Révai Mór: A háború végcélja. Anglia kiválása Európából. Bpest: Révai Testv. 1915. 155 l. Ára 2 K)*

Két olyan könyv, amely a háborús litteratura roppant tömegéből minden bizonnyal kiválik és érdemes az elolvasásra akkor is, ha az ember utána semmi pozitívummal nem gazdagodott, mert azért két rendkívül intelligens főnek mélyjárású és sok érdekeset és érdekesen elmondott okosságát követhette. Azonban politikában ma már nem elég okosan gondolkozni és ezt a legérdekesebb érvekkel is támogatni. Ez legfeljebb minőség dolgában emel ki a silányabb eszmék és ötletek és gyarlóbb argumentációk közül, de ugyanaz a kategória: okoskodás, szubjektív nézések és nem objektív tudomány. Mi minden esetre csak ebből a szempontból foglalkozhatunk e két rendkívül érdekes könyvvel is, dacára annak, hogy a háború alatt a dolgok objektív nézése még tán hazaárulás is. Andrássy könyve már hónapokkal ezelőtt jelent meg; akkor bizonyosan hazaárulás is lett volna ezeket írni róla, amik következnek s ma már talán inkább lehet.

Hogy kinek büne a háború? — Andrássy azt bizonyítja, hogy Oroszországé. És akinek az eszejárása az újságokból szedte fél politikai gondolkozását, az előtt ez be is van bizonyítva, sőt, mindenki számára kétségtelenül ki van mutatva, hogy Oroszország erre a háborúra folyton fegyverkezett. Tagadhatatlan. És ezért, Andrássy szerint, a háború büne Oroszországé. Nehogy lekicsinylés legyen, amit az újságműveltségű politikai észjárás felől mondtam, sietek megállapítani, hogy amit Andrássy bizonyít, az elsőrendű, fényes diplomáciai bizonyítás, olyan tájékozottsággal, amivel más nem is bír, ha csak nem hivatalos diplomáciai személy.

Oroszország büne Andrássy szerint — és a közhit szerint is, s Andrássy szinte ennek csak a támasztékait adja vagy szilárdítja meg — az, hogy Oroszország soha sem akart lemondani a Balkánról, hanem ott folyton céljai voltak.

Ez a mi szemünkben bűn, Oroszországban bizonyára nem az. És nemde, kétséget sem szenved, hogy Oroszország balkáni céljai mellett épp oly fényes könyvet lehetne írni, mint az Andrássyé. Hogy valamit így vagy úgy appreciálunk, valami felől ilyen vagy olyan nézetünk van, az, magában, ha még oly leleménnyel bizonykodunk is, csak dialektika, amely azokat bizonyosan megfogja, akiknek érzelmi momentumai hajlamosak.

Amidőn azonban mi politikai érzelmeink szerint akarunk okoskodni, hanem meg „tudni”, hogy mint „van” valami, valósággal, akár tetszik aztán az nekünk, akár nem, akkor csak egy módszer van: megállapítani valami folyamatot, ami akár tetszésünkre, akár ellenünkre, de valósággal végbemegy.

És akkor Andrássynak be kellett volna állítania, hogy végbemegy az a folyamat, hogy arról a territóriumról, amely a mi hellén-római-keresztény eredetű civilizációnk territóriumára és ahova a mi

civilizációnk legelgyöngültebb korszakában a mohamedán betódult: az idegen kultúra kiszorítása folyik, az végbe is ment lépésről-lépésre mindenütt, csak azon a darabka európai földön még nem, amelyen a régi Byzanc állott. Ezt a kiküszöbölési folyamatát egy tőlünk idegen civilizációnak itt, ez utolsó csücskén, bizonyára szintén nem lehet megállítani, bárhogy szeretjük *pro momento*, pillanatnyi érdekeink szerint a törököt.

Egy másik folyamat, szintén akárhogy idegenkedünk az orosz-tól, a következő. A mi civilizációnk rettenetes krízise, lehanyatlása, középkorba züllése keresztény világunknak két részre való oszlotságában ment végbe, a keleti, byzanci félre és a nyugati, római félre való tagozottságban. Természetesen nem hitvallás ügyekről van itt szó, hanem csak különbözőségi határmegállapításról. A mi egész nyugati fejlődésünk, renaissance-ünk, amely még máig is folyik, egészen másképp ment végbe, mint a keleti részen. Oroszország csak a helyéből kiszorított byzanci fél folytatása, byzanci intéstüciókkal, byzanci eredetü kulturmomentumokkal, byzanci vallással. Civilizációnknak mindazon részei, amelyeken a byzanci, keleti vallás alkotja a népszupremáciát, csak oda tartoznak, a keleti rész processzusaiba. Ahol római, vagy ebből származott vallások vannak: a nyugatiba. Nos, Byzanc kétségtelenül nem a nyugat processzusaiba tartozik.

Ennek a folyamatnak olyan tünetét látjuk, amely ismét, akár tetszik nekünk, akár nem: így van. Bárhol ahol a keleti processzusok belenyúlnak oda, ahol a nyugati rész vallása uralkodik— Finnország, Lengyelország — ott vannak a keleti rész gyulladásoo területei. Épp úgy, ahol a nyugat belenyúl oda, ahol a keleti vallás supremáciája van, ott vannak az örökös tüzfészkek: a Balkán. Súlyosbbitva Byzanc által.

Ezekből az következik, hogy az a szerencsetlen Bosznia és Hercegovina, amelyért annyi vért, aztán olyan rengeteg pénzt, aztán ennek a világháborúnak a rettenetes esélyét áldoztuk, az azon infeciózus pont, ahonnan egész Európa lángba borult. Minden egyéb már csak folyomány. Képzljük el, hogy valamelyik állam, például Ausztria, elzárna minket Fiumétól. Mint ahogy mi nem engedtuk Szerbiának, hogy tengeri kikötője legyen, amivel elzártuk a népek forgalmától kultúrától, civilizált fejlődéstől . . . Nos, de ez már hazaárulással bélyegeztetik. Szóval a többi folyomány.

Andrássy — tagadhatatlanul igen fényes literáris elméjü — de a régi „hatalmi egyensúly” dogmájának diplomatája. Napi politikus, ha elsőrendü is. Pedig citálja Bismarckot, aki tudta, hogy Németországnak a Balkánért egy pommerániai gránátos csontjait se szabad áldozni. És megállapíthatta volna, hogy az entente csak annak a következménye, hogy a középeurópai hatalmak belenyúltak a keleti fél természetes processzusaiba, amivel Oroszországot belekapcsolták az ententeba, mikor megállapítja Andrássy maga, hogy különben se Oroszországnak Németország felé, se Németországnak Oroszország felé sohase voltak aspirációi.

Révai Mór rendkívül verve-vel megírt könyve Angliát okolja. Persze hogy neki is igaza van, mikor ezernyi részletet és tünetet

hoz föl meglepő részlet- és adattudással, olvasottsággal, Anglia törekvései felől. Szinte pompás, irodalmilag pompás szatirikus jellemrajza ez Angliának. Azonban itt épp úgy áll a dolog mint az Andrássy könyvénel: nem elég a reális, konkrét, objektív tudás szempontjából, hogy ezek ma így tünnek fel előttünk. Itt is csak egy processzusból lehet kiindulni, amely, akármilyen színben tűnik fel optikánk előtt, de így „van”, így „megy végbe”, akár tetszik az Angolnak, aki minket szid és csúfol, akár a Németnek, aki fanatikusán hisz a saját nagyságában, akár mi, akik persze hogy haragszunk mindenkire, akik fájdalmat okoznak nekünk.

Angliát csak abba a processzusba beállítva lehet objektíve elemezni, amely a mi nyugati civilizációfelünkben végbemegy. Amelyben az egykori lepusztult középkori állapotunknak mintegy 4000 kis önálló államterületéből egyre nagyobbak és kevesebbek lettek. Amelyben a népességi és gazdasági agglomerációk aként folytak le, hogy előbb az olasz, aztán a spanyol, aztán a francia, aztán az angol földön keletkeztek bizonyos centrális gravitációk s a legújabb történelmi szakaszban Németország lesz egyre inkább az a fókusz, amely az európai fejlődést gazdaságilag, kultúráilag, hatalmilag vezeti, s ezzel a németiség lesz az a mag, amely az egyre kevesebb és mind nagyobb államalakulásokat tovább folytatja. Minden tünet csak ennek a tünete. Természetes hogy Anglia ellene tülekedik ennek a processzusnak és hogy ennek végül is az ő rovására kell lefolynia és hogy az emberi ostobaságok mindig bonyodalmakat akarnak előidézni ott, ahol valami nem a kedvükre megyén. A bölcsesség pedig a politikában másrészt az, hogy az események lehetőleg az önön fejlődésük medrébe tereltessenek.

Ez a világháború ugyancsak az ellenkezőjét hozta mindenütt. És most vergődünk ki belőle! Valami virtussal egyelőre! Tagadhatatlanul fényes virtus lenne a háború utánra Révai Mór szuggesztíve megkapó ötlete: a Monroe elvet átültetni Európába Anglia ellen! Angliát kiküszöbölni Európából! Nélküle kötni meg az európai békét! Anglia ne zavarhassa többé Európát! Szinte izgalmas olvasmány, ahogy Révai odaállítja.

Azonban a processzus maga tán mégse ezt hozza magával. Azt, hogy soha többé meg ne ismétlődhessék egy ilyen háború, békedekrérumokkal úgyse fogják elintézni. Államaink militáris eredetűek, militáris képződmények és azok struktúrájukkal militárisan fognak működni mindaddig, amíg valami újabb evolúciója az életnek valami változást nem hoz létre az emberek szociális alakulásában. Révai Monroe elvével irgalmatlan logikával követi a hatalmi politikát. Szinte cézári gondolat. Érzelmünk szerint tán még tapsolnának is: bár ez jönne! Hisz annyira a begyünkben van Anglia, hogy csakugyan csak kiköpni szeretnők innen Európából. Dehát, hogy csakugyan ne lehessen többé ilyen háború, abba csak annak a processzusnak lehet beleszólása, amely a militáris eredetű, militáris struktúrájú, militáris funkciójú államokat megváltoztatja.

Ma egy vérengzés a világ, ma csak azok a momentumok az irányadók, amelyek a vérengzést, akár ma, akár a jövőbe tekintve,

eldöntik. Ma a Monroe doktrína szinte a krisztallizált védelmi doktrínaként ragyoghat. A processzus holnap, holnapután lehetőleg mást is hoz, mint a militáris hatalmi struktúrák egymás elleni feszültségének egységesített összegét. A ma lövészárkokba fojtott dolgozó népmilliók lelke mélységeiből más erők is fognak kitörni, mint militáris hatalmi erők. Innen is, túl is.

Révaié egy frappáns, szinte zseniális, de háborús igazság.

(*m—h*)

A Német birodalom (Írta Weltner Jakab. Népszava könyvkereskedés 1915. 103 l. Ára 80 fillér.)

A *Háborús nagyhatalmak* könyvsorozat ötödik füzeté a Német birodalommal foglalkozik. A rohamos fejlődésnek impozáns képe tárul elénk. Látjuk, miként lesz a kis zarnokok uralmát nyögő, fejlődésében, erőinek érvényesítésében megakadályozott 19-ik század eleji Németországból az industrializmus megátalhatatlan előretörése folytán alig néhány évtized alatt gazdasági és kultúrtekintetekben egyaránt a világ egyik legelső hatalmasága. E szédítő arányú fejlődés alapja az a nagy rend, szorgalom, szerveztség és tervszerűség, mi sehol másutt nem található.

Nem találunk Németországban olyan aránytalanságot az ipari és mezőgazdasági termelés közt, mint Angliában. Nagy gondot fordítanak a mezőgazdasági termelés fokozására; a német mezőgazdaság a legintenzívebbek egyike egész Európában s terméseredmények tekintetében csak Dánia, Hollandia és Belgium előzik meg. A birtokmegosztás itt is egészségtelen, bár nem annyira, mint Angliában. 2 milliónál több emberé a föld 4,8%-a, 19 ezeré a föld 28%-a. A nagybirtokososztály befolyása alatt alkotott magas agrárvámok rendkívül emelték a föld értékét (40—50, néhol 83%-kal), de egyben rendkívül meg is drágították az ételmet.

A fejlett mezőgazdaság mellett áll a fejlett ipar, melyre Németországnak minden természeti előfeltétele megvan: bőséges szene, olcsó víziútjai, a nyersanyagok gazdagsága. A német ipar 1907-ben 10,852.873 embert foglalkoztatott. A legfejlettebb iparágak: a bányászat, vas- és fémipar, építőipar, textilipar, vegyiipar. Párhuzamosan az ipar óriási fejlődésével, nő a birodalom külkereskedelmi forgalma is. Az 1891—1911-ig terjedő két évtized alatt 120%-kal emelkedett. 1911-ben a kivitel és behozatal együttes összege 17,6 milliárd márka volt, tehát Anglia után (21,1) mindjárt Németország külforgalma következik. A nagyipar és kereskedelem mellett kiemelendő még a bankok és részvénytársaságok erős fejlődése is. Az öt legnagyobb bank 2¹/₄ milliárd márka pénztőke felett rendelkezik. A banktőke 40%-a 6%-on felül, 26%-a 10%-on felül kamatozik. Nem egy részvénytársaság 30—35—40%-os osztalékot fizet.

A nagy gazdasági fellendülés hasznát természetesen — mint mindenütt — az uralkodó nagybirtokos- és nagytőkésosztályok fölözik le. A porosz adóstatistikából kiténik, hogy az 1908—10-ben bevallott 91¹/₂ milliárd adóköteles vagyon után 1¹/₂ millió egyén fizetett adót. Ugyanekkor volt Poroszországnak 39 millió lakosa; vagyontalan tehát 37¹/₂ millió. Jövedelmi adót nem fizetett a lakosság 42,6%-a, mert jövedelme 900 márkán

alul volt. 9500 márkán felüli jövedelemmel bírt a lakosság 1,79%-a; ezek húzták az összes jövedelem 42,68%-át.

A munkabérek általában alacsonyabbak az angolokénál (felülmúlják a francia és belga munkabérekét). S bár nagyobb emelkedést mutatnak, mint Angliában, a munkásság életszínvonala alatta áll az angol munkásénak, mert a megélhetés költségei még erősebben növekednek az agrárvámok következtében.

Érdekes képet nyerünk a német munkásmozgalomról, a világ legjobban szervezett proletariátusának küzdelméről. Impozánsak a szerző számai a szociáldemokrata pártszervezetről, sajtóról, a szakszervezeti és szövetkezeti működésről.

Egy fejezetet szentel ezután a német, munkásvédelmi-intézmények leírásának, egyet a politikai élet, a gyarmatok, az imperializmus kérdéseinek. Kár, hogy nem tesz említést a német keleti politikáról, a német közgazdaság kisázsiai terveiről (Bagdad-vasút).

A könyv utolsó fejezete a német hadsereget ismerteti. Láthatjuk a szörnyű militáris költsékezést, mely az összes kiadások 50%-át teszi. Pedig Németország ereje nem hadseregében, hanem munkásosztályának szervezettségében és kultúrájában rejlik „s a német nemzet akkor lesz csak igazán nagy és legyőzhetetlen, ha dolgozó osztályai győzelmesen vívják meg felszabadulásukért folytatott harcukat . . .”

Lukács Kornél

TÁRSULATI ÜGYEK

Társadalomtudományi Társaság

I.

A Társaság 1915 november 27-én, december 4-én és 11-én Szabó Ervin elnöklete alatt üléseket tartott, amelyeken előbb Madzsar József mondta el *A jövő nemzedék védelme és a háború* című előadását, majd állandó és nagy érdeklődés mellett vitatták azt meg. Az elhangzott felszólalásokat kivonatosan közöljük, az előadó dolgozata a *H. Sz.* januári számában jelent meg.

Dr. Ruffy Pál: A népesedési politikának a háború után kétségtelenül legfontosabb feladata, hogy a népesség növekedését előmozdítsa. A törvényhozás és a társadalom minden erejével oda kell hatni, hogy ellensúlyozzuk azokat a nagy vérveszteségeket, melyeket e rettenetes hadjárársban szenvedünk.

Állást kell foglalnunk mindenekelőtt abban az előadó által tervezett kérdésben, hogy a népszaporodásnak primitív vagy racionális típusa a helyes-e? Erre a kérdésre a választ én erkölcsi alapon keresem.

A statisztika adatai szerint a kultúra haladásával csökken a születések száma. Ez kétségtelen. Ebben azonban ne keressünk kulturívományt. Ez a jelenség csak azt bizonyítja, hogy a kultúrának árnyéka van. A statisztika tudománya nem állít fel abszolút törvényeket — melyekkel szemben orvoslás nincs. A statisztika a tényleges állapotot mutatja, mint a hőmérő a szobámban; ha az hideget mutat, nem kell fáznom, ha van tüzelőfám, ha meleget mutat, nem kell elszünnem. Ha rossz az orvosság, nem csak az orvoságos üveget hajítom el — de elbúcsúzom az orvostól.

A születések számának csökkenése a társadalom érdekeire főltte hátrányos. Ott, ahol nincs gyermek, meglazul a családi kötelek bensősége. Rossz erkölcsök férkőznek a családi élet szentélyébe. Mennyi boldogtalanság a selymes párnákon, mennyi boldogság a gyermekörömtől hangos egyszerű szobában!

A magyar parasztság között különösen Baranyában és Somogyban dívik leginkább a neomalthuziánisták gyakorlati iskolája, az egyke. Az egyke ahol pusztít, a csökkenő gyermeklétszám rendkívül káros hatásait bizonyítja. Egész falvak vannak kihálóban. A parasztgög arra csábítja a kisbirtokosokat, hogy egynél több gyermeket ne nemzzenek. Ne éljen az én fiam nyomorúságosabb viszonyok között, mint a szomszédomé. Meghal ez az egy és vele kihál a ház. Így bünhődik a saját zsírjában fuldokló nyegleség.

Mindenképp keresnünk kell azokat a módokat, melyek elhárítják a gyermeklétszám csökkenésének okait. Teljesen egyetért az előadóval felszólaló abban, hogy az államnak törvényhozás útján kell megszerezni a népesség szaporodásának feltételeit. A munkásosztálynak kellő megélhetést és otthont kell biztosítani, az adót a gyermekek létszáma szerint kell szabályozni, közhivatalokban, vállalkozásoknál a családos atyákat kell előnyben részesíteni, revideálandó a véderőtörvény. Minden eszköz, mely a népesség szaporodását előmozdítja, az ország érdekében van. Az ember küzdésében, gondjában nem áll egyedül, mellette áll a társadalom — és a legridegebb szociális tényező az állam.

Azok a jelenségek, melyek a népesedés forrásának apadását idézik elő, mementók arra, hogyan háritsuk el az életpusztításra vezető társadalmi okokat. Ezek a társadalmi erkölcs eldurvulásában keresendők, mely kitérj a kötelesség elől és az érzéki élvezetekbe merül.

Az érzelmi és erkölcsi világnézet magasabb ethikai színvonalra emelendő. A vallási és nemzeti eszményeket kell fejlesztenünk, melyeket a hosszú béke léha napjaiban elhanyagoltunk, melyeket ez a nagy világháború elementáris erővel felszínre hozott.

A csecsemő- és gyermekhalandóság leküzdése kérdésében osztja az előadó felfogását.

Mellerné Miskolczy Eugénia: Az előadó úrnak értékes előadása után megindult eszmecsereben engem legjobban megkapott egy mondat, melyet meg akarok ismételni. Azt mondta egy feminista munkatársam, hogy mi asszonyok nem tudunk ilyen objektíven gondolkodni a háborúról. Én tovább is megyek egy lépéssel és beismerem, hogy mi asszonyok, az életadók, szándékosan és tudatosan intranzigensek vagyunk a háborúval szemben. És ezért, mikor számarányokban halljuk, hogy a háború áldozatainak száma nem is oly nagy a népbetegségek halálozási arányához képest, ez nem vigasztalhat meg és nem engesztelhet ki bennünket, mert ezt így nem lehet összehasonlítani.

A tuberkulózis áldozatai kora gyermekévekben megfertőzött beteg emberek voltak, a venereás betegek és az alkoholizmus áldozatai csekélyebb erkölcsi ellenállást tanúsítottak, míg a harctéren elesettek a legerősebb, legegészségesebb és jellemben is a legderekabb, legértékesebb emberekből kerülnek ki. Ezek után, ha nem keresünk és nem találunk vigasztaló és enyhítő körülményeket a népbetegségek pusztításaiban, sokkal kevésbé kereshetjük ezeket a háborús veszteségekben.

Mi asszonyok nem tekinthetjük objektív mérlegelő szemmel e számarányokat azért sem, mert tudjuk, hogy ez a sok millió halálozás ugyanannyi megsebzett anyaszívet, ifjú boldogság összezúzását, árvák könnyeit jelenti. Ebben pedig egyedek vagyunk, együtt érzünk minden nemzetiségű testvérünkkel és mi nemcsak a magunk veszteségeit siratjuk és látjuk, hanem az egész emberiségét.

Az előadó úr intenzív népesedési politika szükségességét látja a jövőben. A munkásosztályban népesedési propagandára nincs

szükség, ott a szaporulat mindig nagyobb volt, mint a gazdasági vagy értelmi képesség ahhoz, hogy e szaporulat meg is maradjon. Ezeket nem kellett és a jövőben sem kell termékenységre biztatni; a középosztályt pedig, az intelligens anyát a jövőben sem lehet rábírní a nagyobb termékenységre, ha nem adjuk meg neki a jogot, hogy maga és gyermekei sorsát maga intézhesse. Meg kell neki adni a választójogot, hogy annak segítségével ne csak az anyák, hanem az apák is rászoríttassanak szülői kötelességeik lelkiismeretesebb teljesítésére, amint az megtörtént Norvégiában, hol már van a nőknek választójoguk. A norvég férfi, kinek gyermekét vagy gyermeke anyját, míg anyasága miatt munkaképtelen, közjótékonyági alapból tartják, elveszti polgári jogait, míg az anya annak csorbítatlan birtokában marad. Californiában, ahol szintén választók a nők, a férfitől házasságkötése előtt megkívánják annak bizonyítékát, hogy nem venereás beteg. Ezek a helyes népesedési politika intézkedései. De mindenekelőtt meg kell alapozni a jövőndő békét, hogy az állandó maradjon, biztosítani kell az anyát arról, hogy legerősebb, legderekabb fiait nem hurcolják ismét a mézszárszékre, akkor kívánhatjuk meg az anyáktól, hogy gyermekeket adjanak a hazának. Az apák gyorsabb előléptetése a hivatalokban vagy más jobb jutalmazása munkájuknak, amellet, hogy e *gazdasági* előnyökben nem is mindig részesíti magát a családot, melynek azok pedig szánva voltak, egyáltalán nem fogja a kultúrát szolgálni. Nem az apák kulturumunkáját jutalmaznák, hanem fajfentartó szolgálataikat, nem az arra legérdemesebb fog haladni, az arra legrátermettebb fogja a munkát végezni. Nálunk, hol már amúgy is oly nagy a protekciórendszer, veszedelmes megint másik oly kvalifikációt felállítani, mely nem kizárólag maga a munkaképesség. Önkéntelenül is eszünkbe jut Andrassy választójogi javaslata, mely a gyermekekért épp így nem az anyáknak adott volna szavazatot, hanem az apáknak a plurális jogot.

Dr. Szana Sándor: 1914 májusában, tehát a háború előtt, az állami gyermekmenhelyek igazgató-főorvosainak szakértekezletén miniszteri megbízásból referáló előadást tartottam a magyar csecsemőhalandóság okairól, tényezőinek értékeléséről és a védelem rendszeréről. Ezen előadásomat egyik legelőkelőbb orvosi szaklapunk, az *Orvosképzés*, közlés végett elkérte. A felszólításnak nem tettem eleget, mert nem akartam, hogy csecsemő- és gyermekhalandóságunkban rejlő és általam feltárt néhány kedvező tünet oly magyarázatot nyerjen, mintha nálunk gyermekvédelemre szükség nem volna. Ma már nyugodtan közlétehetem előadásomat. Ami kedvező a mi csecsemő- és gyermekhalandóságunkban rejlett, az a háború alatt mind eltűnt. Csecsemő- és gyermekhalandóságunk soha nem sejtett magasságra emelkedett. Az egész országban a születések száma természetesen lényegesen csökkent s ezzel szemben a legmagyarabb vidékeken a halálozások abszolút száma erősen megnőtt, az arányszám pedig a szülésekhez 70 és 80%-ot ért el.

Ezzel szemben Németországból, a legilletékesebb helyről, a

birodalmi egészségügyi hivataltól (hivatal, mely nálunk nincs) azt a megdöbbentő adatot kaptam, hogy Németországban, legalább a tízezernél több lakossal bíró városokban nyáron a halálozás emelkedett.

A magyar vidékek ezen rendkívül nagy halálozása okainak felkutatására a belügyminiszter úr bizottságot küldött ki. A bizottság a halálozás egyik, bár nem döntő okául azt találta, hogy a hadisegélyek újabb szabályozása a népesedéspolitikai szempont, egyszerűbben a gyermekvédelmi szempont figyelembevétele nélkül történt. Míg ugyanis a háború elején a gyermekek száma szerint kapta a hadbavonult családja a hadisegélyt, most a napszám átlaga szerint kapják, és így az, akinek nyolc gyermeke van, csak annyi hadisegélyt kap, mint akinek négy gyermeke van. Ebből főleg a csecsemőkre súlyos ártalmak keletkeztek. Németország ezzel ellentétben a mozgósítás első napján behozta a birodalmi gyermekágyi- és szoptatási-segélyt. Tekintélyes segélyben részesül minden hadbavonult felesége a gyermekágyban és a szoptatás első hónapjaiban. Segélyre szorultnak tekintenek pedig mindenkit, akinek 2000 márkánál kevesebb jövedelme van.

Az előadó arra utalt, hogy a háború után a szülések arányszáma emelkedni szokott. Okunk van félni, hogy ez az emelkedés, ez a pótlás ezen háború után nem fog oly nagy mérvben mutatkozni, mint az eddigi háborúk után. Már a bibliában olvassuk, hogy midőn Kain megölte Ábelt, a szülőknek egy új gyermekük született, akinek neve volt Seth, ami annyit jelent, hogy „pótlás”. Ezen pótló gyermekek járványok után is mindig mutatkoznak. De 1911-ben, a nyári borzasztó hőség folytán a csecsemőhalandóság Németországban rendkívüli nagy volt. 1912-ben azután a szakemberek mind lesték, vajjon a pótlék-gyermekek jönni fognak-e. Fájdalom a Sethek elmaradtak. A német nép regeneratív ereje 1912-ben nem mutatkozott.

Reméljük azonban, hogy a háborúval járó hatalmas ethikai tényezők a nép regeneratív erejét fel fogják emelni. Reméljük továbbá, hogy a háború alatt fellépett óriási számú szifilisz- és gonorrhoea-fertőzések sem fogják rontani a szülések számát, bár sajnos félnünk kell, hogy a faj minőségére a háború folytán óriás mértékben terjedő szifilisz és gonorrhoea ártalmas hatással lesz.

Mindezek a dolgok a csecsemővédelem szükségességét és sürgettségét élenken bizonyítják. De még egy tény teszi a csecsemővédelmet sürgetővé.

1876 óta körülbelül minden európai országban és nálunk is a szülések arányszáma erősen csökken. Előbb csak a városokban, később már a falusi községek átlagában is. Ebből egyelőre nagyobb baj nem keletkezett, mert ezzel egyidejűleg a gyermekhalandóság is csökkent. De félnünk kell, hogy erősebben csökken a szülések száma, mint a halálozások száma. A szülési szám csökkenésének nincs határa, a halálozás csökkenésének vannak természetes határai.

Nálunk Magyarországon egyáltalán óriási pazarlása folyik a vérnek. Kimutattam, hogy addig, míg a holland nemzet száz lélek-

kel szaporodik, 280 szülés és halálozás történik; Magyarországon pedig, míg a nemzet 100 lélekkel szaporodik, 596, tehát kétezernél több ilyen vér és vagyonban drága esemény, szülés és halálozás történik. A vér és vagyonnak óriási pazarlása ez. Megjegyzendő, hogy ezen pazarlás egész Európában minálunk a legnagyobb. Még rosszabbak ezek a viszonyok, mint Oroszországban (Franciaországtól persze eltekintünk). Oka ennek az, hogy népünk egy része az egyiket Nyugatról már átvette, de a Nyugat higiénéjének, a Nyugat lakásviszonyainak még nyoma sincs.

Közigazgatásunk minden egyes kerekébe bele kell vinni a népesedéspolitikai olajcseppet. Telepítési-, lakáspolitikába, az örökösödési jogba, iparpolitikába bele kell vinni a néperő fejlesztésének és a néperő feljavitásának a gondolatját. Az egyke elleni harcot ethika teremtésével kell megindítani. Meg kell azokat bélyegezni, akik önző okokból az egyke hívei.

De ezt az ethikát nem a pincelakásokban kell terjeszteni, hanem a palotákban, nem ott, ahol a gyermekek ha megszületnek, meg is hálnak — „terméketlen termékenység”, mert nincs miből megélniök — hanem ott kell ezt az ethikát terjeszteni a magasabb körökben, a jó középosztályban, amely a gyermekeket fel tudná nevelni és amely a legértékesebb gyermekanyagot szolgáltatathatná.

Viszont véget kell vetni ama hypokrizisnek, amikor követeljük a sok gyermeket, amikor azután pedig sokgyermekű család lakást keres, találni nem tud. A vichézmesternét pedig harmadik gyermekénél állásából kidobja talán éppen az a háziúr, aki az egyke ellen gyönyörű beszédeket tart.

A népesedéspolitikai politikához a költségeket a nőtlenek, a gyermektelenek és a kevesgyermekűek megadóztatásával kell megvenni. A jövedelmi adót kontingentálni kell, de a jövedelem megállapítása úgy kell hogy történjék, hogy előbb a gyermekek eltartására való költségek a jövedelemből levonatnak.

Dr. Berend Miklós tüzetes kritika alá veszi előadónak a háborús veszteségekre vonatkozó statisztikai becslését.

Az óriási vérveszteségek pótlása mindenkire nagy kötelességet ró.

A születések számának emelése nagyon kívánatos. Az asszonyoknak az állam érdekét szem előtt kell tartaniok, míg ezt nem teszik meg, addig nem követelhetnek női jogokat-

Gyors eredményt csak a csecsemőhalandóság csökkentésétől várhatunk. Németországban a csecsemőhalandóságot igen jelentékeny mértékben le tudták szállítani.

Különösen a vidéki csecsemőfelügyelet javításának van igen nagy jelentősége. A csecsemőhalandóság leküzdésének nemzeti jelentősége óriási.

Dr. Rónai Zoltán: A legősibb politikai problémák közé tartoznak a népesedési politika problémái. Ha sok katonára és sok munkáskézre van szükség, akkor mindig felvetődik a születési szám növelésének köve-

telménye. Ha a növekedő népességet a társadalom nem tudja különböző okoknál fogva kellő élelemmel ellátni, akkor felvetődik a születési szám korlátozásának kívánsága.

A militarisztikus szempontoknak népesedéspolitikai hatása kétségtelen. Ugyanaz a kívánság, amely áthatja a mi idők népesedéspolitikai vitáit, nyilatkozik meg és válik valóra XIV. Lajosnak, Nagy Frigyesnek, Napóleonnak s a napóleoni korszak Angliájának népesedési politikájában. Angliában 1806-ban a háború hatása alatt kimondják, hogy adómentességben részesülnek a két gyermeknél többel rendelkező apák. Ezt a törvényt megszüntetik, amint Napoleon uralma megszűnik.

A korai kapitalizmus nagy munkásszükséglettel és erős militarisztikus irányzattal áthatott korszaka általában a születési szám emelését követeli. Csak midőn a nagymértékben emelkedő népesedés az alsóbb osztályok óriási nyomorával jár együtt, lép fel a születések számát korlátozni kívánó pesszimista népesedési politika. A tudományos közvéleményben, az egyetemi katedrákon egészen a múlt század 70-es éveig Malthus tana volt uralkodó; csak amidőn a múlt század 70-es évei óta a születések száma csökkenő tendenciát mutat, lép fel az ellenkező irány, különösen ott, ahol a születési szám csökkenése nagy katonai veszéllyel jár karöltve, Franciaországban.

A csökkenő születési szám kérdése távolról sem oly mértékben gazdasági probléma, mint ahogy ezt az előadó úr kifejti. Ez jelentős részben gazdasági okoktól függő, igen összetett társadalomlélektani tünemény, amelynél rendkívül fontos szerepet játszik a művelődés magasabb fokára jutott társadalmi rétegek nagyobb felelősségérzete a jövő nemzedékkel szemben. Ezért jár együtt a kultúra emelkedésével és terjed felülről lefelé. A parasztot a születési szám csökkentésére nem a parasztgőg vezeti, mint ahogy ezt dr. Ruffy Pál úr mondta, hanem az úrigőg. Megváltoztatása ennek az irányzatnak csakis úgy képzelhető, ha a társadalom alapvető változása lehetővé teszi a gyermekszám növekedését a gyermekek anyagi és morális helyzetének rosszabbodása nélkül, sőt javítása mellett. A mi társadalmunkon belül ez az alapvető változás és az ezen változás nyomán keletkezett új szexuális morál nem képzelhető el. Mert a mai szexuális morál, amely nyilván összefügg a férfiak házassági életét megelőző promiszkuitással, a prostitúcióval, kétségtelenül hatást gyakorol a népesedés irányzatára. A társadalom mai szerkezete mellett azonban a nemi élet és a nemi erkölcs mélyreható módosulása nem igen képzelhető.

Csak mélyreható társadalmi változások és nem kis gazdaságpolitikai reformok módosíthatják a születések arányszámát. Azokat a gazdaságpolitikai javaslatokat, amelyeket az előadó úr tett, jelentékeny részben már az ókori társadalomban kipróbáltak és hatástalanoknak bizonyultak.

Ha a jövő adópolitikáját át is hatja a nagyobb családok relatív tehermentességének gondolata, az adóelengedések nem fognak nagyobb családok alapítására vezetni. A gyermek felnevelésének költsége semmiképp sem aequivalense annak az adóelengedésnek, amelyet az

állam nagycsaládú polgárának nyújthat. Aggregényadók sem lesznek komoly motívumai a házasságkötésnek.

A fizetés arányosítása a családtagok számával komolyan csak közhivataloknál jöhet számba. Ha minden egyéb igen jelentős technikai nehézségtől eltekintve ezt az elvet a magánüzemekben is alkalmaznák, akkor olyan eredményekre jutnánk, amelyek épp az ellenkezőjét jelentik annak, aminőket az előadó úr el akar érni. Ha több bért kellene fizetni a többgyermekes családapának, akkor a munkaadók elsősorban gyermekteleneket alkalmaznának. Nem tudom, vajjon nem egy közüzem vezetőjét nem vezetnének-e majd hasonló szempontok.

Kétségtelen, hogy az a városi politika, amely mellett a sokgyermekű család alig jut lakáshoz, a leghelytelenebb és a legigazságtalanabb. Ennek a lakáspolitikának megszüntetésére kell törekednünk. De ne higgyük, hogy ez a születések számának lényeges gyarapodására vezet. Hisz eme lakáspolitiká dacára azokban a drága lakásokban, ahol nem kérdezik a gyermekek számát, laknak a kevés családuák és a legolcsóbb, a legszűkebb lakásokban, azokban, ahol a gyermekek száma nagyon is tekintetbe jön, laknak a legtöbb gyermekűek.

De nálunk, ahol a születések száma távolról sem csökkent olyan mértékben és távolról sem sülyedt olyan alacsonyra, mint a nagyobb kultúrájú európai országokban, az a probléma, vajjon miként lehetne növelni a születések számát, távolról sem olyan aktuális és távolról sem olyan nagyjelentőségű, mint a halálozások száma csökkentésének problémája. Felszólaló nem akar most behatóan foglalkozni azzal a kérdéssel, vajjon a magas vagy az alacsony születési szám kívánatos-e a társadalmi haladás szempontjából, csak azt akarja megállapítani, hogy még ha a magas születési szám is az eszményi, akkor is nálunk a születések növelésének kérdése a népesedési politika szempontjából eltöpreml a halálozások csökkentésének kérdése mellett. Magyarország népesedésének bőven buzogó forrását elposványítják és betömik a legkülönbözőbb akadályok. S itt a csecsemőhalandóságot és a gyermekhalandóságot előidéző okok mellett felszólaló rámutat arra a közegészségügyi és szociálpolitikára, amely a felnöttek nagy halandóságát idézi elő. Ott, ahol a tuberkulózis oly mértékben pusztít, mint nálunk, ott, ahol a mezőgazdasági és ipari balesetek száma oly nagy, mint nálunk, ott ahol az élet megbecsülése, amelynek az előbb említett jelenségek csak tünetei, oly csekély, mint nálunk, ott a főkérdés: nem minél több új élet megteremtése, hanem minél több meglévő élet megmentése.

Csak helyeselhető, ha a népesedésben mutatkozó réseket az Amerikából visszavándorlókkal akarjuk betölteni. Csak azt nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ha a visszavándorlást akarjuk, akkor az nem történhetik másképp, mint hogy megszüntetjük azokat az okokat, amelyek a kivándorlást idézik elő. A visszavándorlás megteremtésénél még fontosabb a kivándorlás meggátlása és úgy a visszavándorlás fokozása, mint a kivándorlás csökkentése csak úgy képzelhető el, ha Magyarország jövőendő politikai és azzal kapcsolatosan szociálpolitikai rendszerében mélyrehatóbb változás fog bekö-

vetkezni; mert ha a mai erők maradnak uralmon, ha a hatalmi viszonyok lényeges eltolódása nem következik be, akkor a visszavándorlás és a kivándorlás kérdései egymagukban távolról sem lesznek oly fontosságúak az uralkodó osztályok szempontjából, hogy csak ezek miatt minden téren önként megváltoztassák az eddigi gazdaságpolitikai és szociálpolitikai berendezkedést. Ily változás nélkül azonban, egymagában bizonyos helyeken adott birtokpolitikai kedvezmények nem fognak a visszavándorlás és a kivándorlás szempontjából nagy kihatású változást előidézni.

Az előadó szellemesen fejtette ki, hogy mennyivel kevesebbe kerül egy élet megmentése, mint egy élet elpusztítása. - Felszólaló szerint az igazi szociálpolitikának alapvető elve: az élet értékének minden vagyoni érték fölé való helyezése. Ennek az alapvető elvnek kell áthatnia a népesedési politikát épp úgy, mint a szociálpolitika minden ágát.

Szirmay Oszkárné: Az eddigi érdekes felszólalásokban nélkülözte az anya- és gyermekvédelem néhány szempontját. Mindannyian egyetértettünk az előadó úrnak erős logikával kifejtett nézetével, hogy nagy és komoly feladatok előtt állunk. S vele együtt át vagyunk hatva azon igazságtól, hogy a népesedési mozgalom emelésére vezető két nagy faktor közül rögtön ható erővel csak az egyik, a gazdaságosabb, a kulturnemzethez méltóbb: a halálozás csökkentése áll módunkban. Épp oly kívánatosnak tartom, mint Ruffy Pál és épp oly lángoló lelkesedéssel mint ő, szeretném látni mint egy szebb jövő biztató hajnalát: a születések szaporodását. El tudom képzelni azt az időt, mikor az emberek akarnak sokan lenni, mert az áldott anyaföld eltartja őket mindnyájukat nem kolduskenyéren, hanem a jól fizetett munka édes bérével. De most, mikor a háború réme sújt és fenyeget a jövőben is, mikor az éhenhalás kínjával küzdenek a százazrek, mikor kórházaink nem képesek befogadni a betegeket...! De ne folytassuk a szomorú példákat. Más kulturállapotok lesznek azok, melyek a születések számának gyarapodását fogják magukkal hozni. Most hassunk csak oda, hogy el ne pusztuljon a megszületett értékes anyag, el ne pusztuljon az ellenség robbanó-golyója által és ne pusztuljon el itthon csendes szótlan pusztulásban.

Ezen védelmiharcban párt- és osztálykülönbség nélkül a kibontott zászló alá állunk valamennyien és e küzdelemben van egy hatalmas szövetsége minden törekvésnek, amelyre az eddigi felszólalók nem voltak eléggé tekintettel. Ezt a szövetségest nem kell hívni, nem kell biztatni, csak szabad teret engedni, hogy lássuk hatalmas eredményeit; e segítőtárs: az anyai szeretet. Minden elpusztult gyermek nemcsak a halálozási statisztikának egy kis hányada, hanem édesanyjának egy elpusztult világa. Mikor eltemeti gyermekét, annyi köny folyik el szeméből, mint amennyi vére hullott születésénél. Az anyai szeretet nevében ne engedjük, hogy e köny- és vértenger csak a kis sírok számát szaporítsa. A gyermekvédelmet az anyavédelmen kell kezdeni, nemcsak azért, mert egészséges nemzedéket

csak akkor nevelhetünk, ha védelmünk még a gyermek fogamzását is megelőzi, nemcsak azért, mert csak az anya egészségének megóvása biztosítja a későbbi ivadékot, hanem azért is, mert az anya a gyermek nevelője is és mert nem csak testi épiséget, hanem erkölcsi értéket akarunk a jövő generációnak adni, ha erős nemzet akarunk lenni és csak az az anya, kit anyasága el nem gyötört, kit testileg tönkre nem tesz és lelkileg meg nem aláz, csak az lehet értékes nevelője a jövő nemzedéknek. Ha mi öntudatos és világosan látó asszonyok szervezkedve és egyenkint az anya- és gyermekvédelem szolgálatában állunk, akkor azt nem csak azon ösztönszerű sugallatból tesszük, mely a nőt, az élet adóját természetszerűen az élet megőrzésére is rendelte, de tesszük tudatosan is, női szolidaritásunk megnyilvánulásként, hogy a nőben diadalra juttassuk az anyát, az anyaság kínjából kihüvelyezzük a boldog anyaságot, a *mater dolorosa* mellett a *mater gloriosa*-t láthassuk minden anyában. Ez eszmék szolgálatában szervezkedtünk a feminizmus eszméinek hívei országszerte anya- és gyermekvédelemre évek óta, nem csak a háború pusztításainak hatása alatt.

Ki a feminista asszony? Bizonyára nem csak a Feministák Egyesületének tagjai és bizonyára nem az a tényleg nem is létező férfi-asszonytípus, kit e fogalom alá becsempészni akartak és nem a képromboló és most harcra tüzelő suffragette. A feminista asszony ott van a gyermekszoba rejtekében épp úgy, mint a népjogokért küzdő szónokok sorában, ott van balmazújvárosi parasztasszonyaink névtelen hősnői közt, épp úgy mint büszke történelmi nevek méltó örökösei sorában. A feminista asszony az, ki átérezve, hogy anyai kötelességeit nem csak szűkebb családjában, hanem a családok összességében, az államban is teljesíteni, kell, átérzi és hangsúlyozza a politikai jogok nélkülözhetlenségét az asszonyokra nézve. De a helyesen irányuló anya- és gyermekvédelem nélkülözhetetlen feltétele a női lélek befolyása a törvényalkotásban. Voltak férfiak, kik teljesen felfogták e kérdések fontosságát, de törekvéseik megtörték a meg nem értők közönye által. Világos bizonyíték erre a polgári törvénykönyv harmadik tervezete. Ami a másodikban progresszív irányzat volt: a családjog, a házassági jog, a házasságon kívül született gyermek jogviszonyainak szabályozása, s amit alapul vettünk további, az előzményekből logikusan folyó követelményeinknek, azt a harmadik tervezet mind mellőzi és hatalmas lépést jelent — visszafelé. Csak a nők befolyása a törvényhozásban fogja az anyavédelem terén megvalósítani azokat az intézményeket, melyek szélesan megalapozott és céltudatos módon fogják kifejezni a nő jogát az oltalomra akkor, mikor nemzetfenntartó munkát végez. Ma a jótékonyság mindent eltakaró leple alá bujtatják a bajokat, s kénytelenek vagyunk jog helyett alamizsnával beérni, ha egyáltalában enyhíteni akarunk az anyák gazdasági nyomorúságán. Gyakoroljuk a segítségnek rendelkezésünkre álló formáit, de ne tévesszük szem elől a távolabbi igazi célokat. Törvényhozás útján kell követelnünk az anya megóvását a nyomortól, mikor dolgozni nem tud, követelnünk kell tanult bábát és képzett orvost országszerte, követelnünk kell képzett, művelt

lelkü anyavédő nőket, kik felveszik a harcot tudatlanság és babona ellen széles e hazában, követelnünk kell okos törvényeket, melyek a házasságkötés megkönnyítését célozzák és a házasságon kívül született gyermek jogát teljesen védik, de csak az anyai befolyás érvényesülése az államszervezetben fogja elősegíteni egy egészséges nemzedék megszületését és életbenmaradását.

Dr. Kunfi Zsigmond: Rámutat arra, hogy különösen a ma viszonyok között helyes és szükséges oly kérdésekkel foglalkozni amelyek az élet értékességének feltevésén alapulnak. A népszaporodás kérdése pedig ezek közé tartozik és csak annak számára le fontos ez a kérdés, aki az emberi életet nemcsak értékesnek, hanem valamennyi többi érték alapjának tekinti. Elismeri azt, hogy a népszaporodás a társadalmi fejlődésnek egyik legfontosabb motora s az emberek számának csökkenése rendszerint a társadalmi haladás ütemének meglassulásával jár együtt. Ámde azért nem ért egyet azokkal, akik a nagy szaporaságot minden körülmények között biztosítani kívánják, még pedig rendszerint a születések számának növelésével. A felszólaló szerint a szaporodás kérdésében az egyéni és társadalmi érdek között ellentét van. A társadalom érdeke a sok ember, az egyes ember, az egyes család érdeke a gyermekek számának bizonyos mértékű korlátozása. Az egyéni és közérdeknek ezt az összeütközését az előadó is látja és ezért javasolja azt, hogy a társadalom anyagi kedvezményekkel, adóelengedéssel stb. próbálja kiegyenlíteni ezt az ellentétet. Felszólaló szerint azonban van a népszaporodásnak oly módja, amely a szaporodásnak ezeket az antinómiáit kiegyenlíti és az ellentétet bizonyos mértékben megszünteti. Ez az a népesezési politika, amely a születési arányszám szabályozását rábizza a természetes ösztönre, ellenben a megszületett emberek közül minél többet igyekszik életben tartani (küzdelem a gyermek- és csecsemőhalandóság ellen), másrészt pedig a megszületett embereket minél tovább iparkodik életben tartani (küzdelem az átlagos életkor meghosszabbításáért). Azt a népszaporodást tartja a leggazdaságosabbnak és a fejlődés érdekében valónak, amely — *ceteris paribus* vagyis egyenlő születési arányszám mellett — a legjobban tudja biztosítani a megszületettek életbenmaradását, másrészt a legjobban ki tudja nyújtani az élők életkorát. Magyarországon szerinte erre a két népesezési rendszabályra nagyobb szükség van, mint a sok születésre, mert Magyarország népesezésének szaporodását nem a kevés születés, hanem a nagy csecsemő- és gyermekhalandóság, valamint az átlagos életkornak a nyugateurópai államokhoz viszonyított alacsonyága idézi elő. Ezek ellen a bajok ellen csak az embervédelem egyetemes rendszerével lehet küzdeni, amely embervédelem programját két jelszóba lehetne összetömöríteni: demokrácia és szocializmus. A jövő nemzedék védelme a felszólaló szerint ennek a két erőnek érvényesülésétől függ.

Dr. Giesswein Sándor: A jövő nagy problémái közé tartozik a népesezési politika. De, hogy a legjobb népesezési politika az

lesz, ha ennek a nagy öldöklésnek vége lesz: ha olyan békét csinálunk, hogy többé háború ne legyen. Mert a népesedési politikának legnagyobb ellensége a háború.

En nem tudok számadatokat bemutatni, de mondhatom, hogy nem 4, de 10—15, sőt még 20 év is kell, hogy nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában arra a pontra jussunk, hogy elmondhassuk, hogy összekapcsolhatjuk a múltat a jellel.

A halottakat már nem lehet föltámasztanunk, a jövő nemzedék szempontjából legelső teendőnk a csecsemővédelem. A középosztály ha 3 gyermeket nevel, nagyobb áldozatot hoz a társadalomnak, mint ha a napszámos 7 gyermeket nevel.

Nem akarom most a születések számának korlátozását erkölcsi szempontból mérlegelni, de egy tényt konstatálnom kell mint olyant, melyet senki sem tagadhat el, azt t. i., hogy ennek a korlátozásnak mértékét sehol sem sikerült az úgynevezett észszerűség határai közé szorítani (mondjuk az átlagos négy gyermekkel). Ott, ahol egyszer befészkelte magát ez a szokás, ott megy a lejtőn lefelé, míg az egykénél meg nem állapodik.

Nekünk éppen arra kell törekednünk, hogy mindenki, aki családot nevel, ne legyen kénytelen nyomorogni, hanem adassék meg mindenkinek a mód, hogy tisztességesen megélhessen viszonyaihoz képest.

Rettenetesen dívik nálunk az egyke. Ez nincs összefüggésben a vallással. Baranyában a magyar községekben terjed el a legjobban.

Nagyon érdemes volna egész Magyarországon felkutatni ennek okait. Mert ez épp úgy, mint a divat — ragad egyikről a másikra. De ez rettenetes csapás az egyes családokra is, mert ha meghalt az az egy gyermek, elmúlik a munkakedv és ezáltal egész falvak elnéptelenednek. A népesedési politika is csak akkor lesz helyes, ha a szolidaritás álláspontjára helyezkedik.

Csüggedés nélkül kell tehát előre törnünk, össze kell tennünk mindannyiunk energiáját, hogy megteremtsük a jövő nemzedék győzelmét.

Dr. Madzsar József előadó zárszavában — az idő előhaladottsága miatt — az elhangzott fölszólalásokra csak néhány szóban reflektál. Többen is hangoztatták, hogy a háború véres veszteségére vonatkozó számítása nagyon is optimista és hogy a valóság sokkal rosszabb lesz, mint ahogyan ő gondolja. De mégegyszer átgondolva a dolgokat, csak ismételheti, hogy a véres veszteség korántsem lesz olyan nagy, mint amilyen szám ma közforgalomban van. És ha teljes 100%-nyira volna túlságosan optimista, azért még mindig fönnáll az a tétel, hogy a véres veszteség számbelileg meg sem közelíti azt a veszteséget, amelyet az ország az elmaradt születések révén szenved.

Rónai Zoltánnak csak azt válaszolja, hogy természetesen ő sem úgy fogja fel az adóelengedés hatását, mint hogyha annak önmagában véve már népességszaporító hatása volna, mert hiszen az emberek túlnyomó többségének még ha egész adóját engednék is el, az bizonyára meg sem közelítené a gyermeknevelés költségeit. De ez az eszköz is egy a sok között és kombinálva a felvetett többi

javaslattal, bizonyára ennek is volna hatása. Különösen pedig fontos minden ilyen hatósági intézkedés éppen ennek az új morálnak kialakulása szempontjából, mert hiszen bármily csekélységet jelent anyagokban az adóleengedés, de jelenti azt, hogy a társadalom elismeri a gyermekszülést a társadalom iránt teljesített munka gyanánt és csak ennek a tételnek általános elismerésén épülhet fel a társadalom új erkölcsstana.

II.

Folyó évi január hó 18-án dr. Varga Jenő tartott *Az imperializmus gazdasági bírálata* címen előadást. Előadását a *Huszedik Század* jelen számában közöljük.

III.

A Társaság választmánya 1915 december 30-án tartott ülésén dr. Fried Ödön választmányi tag bejelenti, hogy a Társaság buzgó tagja, dr. Herzog Ede, ki a harctéren kapott sebesülése következtében meghalt, hátrahagyott nem szabályszerű végrendeletében társadalomtudományi művekben gazdag könyvtárát a Társadalomtudományi Társaságra hagyta. Elhunyt tagtársunknak ezt a kívánságát örökösei respektálják és apja, Herzog Jakab Károly a könyvtárt a Társaságnak át fogja adni. A választmány az örökösöknek ezt a nemes elhatározását köszönettel fogadta.

A választmány ez ülésén tárgyalta a Neuschloss-féle pályadíj kérdését és *A szövetkezeti eszme Magyarországon* című pályakérdésre a beérkezett újabb ajánlat alapján a megbízást Zigány Zoltánnak tervpályázata megírására megadja s őt felkéri, hogy a kérdést a tervpályázatában megjelölt keretekben dolgozza ki és a kidolgozott művet a Társaság választmányának nyújtsa be.

A Társaság választmányát ezen elhatározásában a bíráló-bizottság újabb javaslatán kívül különösen az vezette, hogy a bíráló-bizottság korábbi javaslatának megalkotásánál kétségtelenül közrejátszott az a szempont, hogy a bizottság a tervpályázatot teljes munkának tartotta. Miután ez a félreértés eloszlott, továbbá kiderült, hogy a tervpályázat szerzője a szövetkezeti irodalom régi munkása, kinek személye az elkészítendő munka alaposságára kellő biztosítékot nyújt, s miután a bíráló-bizottság jelentése alapján kifejlődött irodalmi vita kapcsán, amelyben a Társaság választmánya érdemben ugyan állást foglalni nem kíván, kitűnt, hogy a bírálókat és a tervpályázat szerzőjét mélyreható elvi különbségek választják el, amely különbségek mögött rejlő problémák megvilágítása és kimélyítése kétségtelenül tudományos érdek és így a tervpályázat kidolgozásából tudományos irodalmunkra haszon várható — a választmány a megbízás megadása mellett foglalt állást.

A szerkesztőségnek beküldött könyvek jegyzéke*:

- Jelentés a Nagyvárad városi tüdő-Vereszájev: Az orosz hadsereg zül-
betegrendelő intézet (dispensaire) lése az orosz-japán háborúban*
1914. évi működéséről. Közli Dr. Ford. Ruttkay György (Magyar
Grósz Menyhért főorvos. 1915. könyvtár, 796—798). Budapest.
21 o. Lampel. 132 o. Ára 90 f.
- Meisel-Hess, Grete: *Krieg und Ehe. A világháború naplója. 6. 1915 márc-
Berlin, Selbstverlag des Bundes für ápr. (Magyar könyvtár, 781—782.)
Mutterschutz. 1915. 15 p. M — 20. Budapest, 1915. 93 o. Ára 60 f.*
- Dajka Endre: *A magyar vidéki rend- Túri Béla: A háború belülről nézve.
őrség adminisztrációjához. (K. ny. Budapest, 1916. Élet. 290 o. Ára
a Rendőrségi Lapok-ból). Buda- 3 K 50 f.*
pest: Pátria 1915. 18 o. Ára 50 f.
- Háborús nagyhatalmak. 6. f.: *Szerbia Ferenczy Árpád: Az angol parla-
és a szerbek. Népszava 1915. 48 o. menti szólásjog és fegyelem törté-
Ára 50 f. neti fejlődése és jelen állapota*
II 547-1913). Budapest, 1914.
Benkő biz. XIII + 541 o. Ára 12 K-
- Bury J. B.: *A gondolatszabadság tör- Központi Statisztikai Hivatal: Fiume
ténete. Ford. Balog Gábor. (Kul- hajó- és áruforgalma 1913-ban.
túra és Tudomkny). Budapest, Frank- Budapest, 1915. 63 + 201 o.*
lin. 1915. 232 o. Ára kötve 2 K.
- Révai Mór: *A világháború végcélja; Somogyi Manó: A munkapiac a há-
Anglia kiválása Európából. Buda- ború után. Budapest, 1916. Kilián.
apest, Révai Testvérek 1915. 160 o. 44 o. Ára 1 K 50 f.*
Ára 2 K.
- Tábori Kornél: *Pesti specialitások. A világháború okiratai. 8. A francia
Budapest, Dick Manó. 1915. 172 o. sárgakönyv. Budapest, Népszava
Ára 2 K 40 f. 1916. 157 o. Ára 1 K 50.*
- Vaskó Balázs: *Le Bon társadalom- Szundy Károly: Az első esztendő. A
lélektani rendszere. (A Huszadik Magyar Vöröskeresztgyelet háború
Század könyvtára, 57.) Budapest, alatti működéséről. Budapest, Szerző
Poltzer, 1915. 21 o. Ára 60 f. 1916. 233 o. Ára 4 K.*
- Háborús nagyhatalmak. 7. f.: Varga Jászai Samu: *A katonai felügyelet
Jenő: Bulgária. Budapest, Népszava alatt álló üzemekben alkalmazott
szava. 1915. 52 o. Ára 60 f. munkások szolgálati, munka- és
bérviszonyai és a munkásügyi pa-
naszbizottság. Budapest, Népszava
1916. 32 o. Ára 30 f.*
- Kereskedelemügyi miniszter: *Munka- Osztern, S. P.: Der „heilige Krieg”
beszűntetések és munkakizárások a nach mohammedanischem Recht.
magyar szt. kor. országában az (S. A. aus d. Ungar. Rundschau).
1910—12. években. Budapest, 1915. München, Duncker & Humblot
Athenaeum ny. XI, 92, 245 o. 1915. 44 S.*

* E munkák közül azokra, melyek szemlénket közelebről érdeklík, még visszatérünk.